

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

РИЖЕНКО Євген Сергійович

УДК 321.8

**ІНТЕГРАТИВНА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЧИННИК
КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

23.00.03 – політична культура та ідеологія

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Науковий керівник:

ФЕДІРКО Іван Павлович,

кандидат філософських наук, доцент

Київ - 2008

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЙ	12
1.1. Методологія дослідження політичних ідеологій	12
1.2. Еволюція ідеологічних концепцій у світовому та українському контексті	39
Висновки до першого розділу	77
РОЗДІЛ 2 ЦІННІСНІ ВИМІРИ ІНТЕГРАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ЧИННИКА СУСПІЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ	80
2.1. Сутнісні риси інтегративної ідеології	80
2.2. Інтегративна ідеологія в процесах суспільної консолідації	106
Висновки до другого розділу.....	117
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОЗНАКИ ІНТЕГРАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ	119
3.1. Особливості формування та функціонування інтегративної ідеології як чинника консолідації українського суспільства	119
3.2. Можливості реалізації інтегративної ідеології в Україні	156
Висновки до третього розділу	167
ВИСНОВКИ	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	174
ДОДАТКИ	192

ВСТУП

Актуальність теми. Головною ознакою зрілої держави і формою існування сучасних націй є суспільна консолідованість. Розбудова нашої держави неможлива без усвідомлення важливості консолідації складного за етнічною та соціальною структурою сучасного українського суспільства. Для демократичного розвитку суспільства необхідно з'ясувати консолідуючу функцію держави в цих процесах і бути готовими до вирішення численних проблем, що вимагає пошуків нових підходів до розуміння сутності, місця і ролі ідеології в процесах розвитку держави та суспільства.

Одним із важливих чинників суспільної консолідації виступає наявність інтегративної (об'єднавчої) ідеології. Необхідність всебічного і ґрунтовного аналізу феномену ідеології на тлі глибоких трансформаційних змін, які відбуваються в сучасних перехідних суспільствах, зумовлена цілою низкою соціальних, економічних, політичних і культурних чинників.

Поняття "інтегративна ідеологія" у вітчизняному суспільствознавстві залишається малодослідженим. Після тривалого періоду деідеологізації українські науковці та політики виявляють посилений інтерес до ідеологій, оскільки кожна нація, держава, щоб зберегти себе, повинні мати певну систему ідей та цінностей, що відображають глибинні основи їхнього життя.

Зважаючи на зазначене, актуальними для наукової теорії та суспільно-політичної практики є проблеми осмислення феномену ідеології з урахуванням тенденцій, властивих сучасним типам суспільств; обґрунтування умов існування інтегративної ідеології та виявлення спільних цінностей, які уможливають її формування; подолання упередженості в оцінці місця ідеології в процесі формування демократичних відносин, що потребує дослідження її сутності, суб'єктів та основних змістовних компонентів.

В сучасній Україні спостерігається все більша інтеграція норм та стандартів суспільного життя, але разом зі спробами об'єднання українського су-

спільства високим залишається вплив на нього з боку деструктивно налаштованих політичних сил та суспільних груп. Отже, в сучасних українських соціально-політичних умовах необхідно вирішити складне завдання: з одного боку підтримати процеси інтеграції, що простежуються в українському суспільстві, а з іншого – сприяти вирішенню культурних та ідеологічних конфліктів (або, принаймні, мінімізувати їх) та запобігти негативному впливу на суспільну свідомість деструктивно налаштованих політичних партій та інших суб'єктів соціального життя. В цих умовах на перший план виходить пошук об'єднувачих цінностей в українському суспільстві та дослідження інтегративної ідеології, формування якої дозволить вирішити означені завдання.

Ступінь наукової розробки проблеми. У сучасній зарубіжній науковій літературі проблеми визначення, класифікації ідеологій та їх місця в суспільному і державному житті досліджені в працях Л. Бараданта, І. Боббіо, Б. Веккіо, Ф. Воткінса, Є. Гідденса, Д. Інгерсола, О. Лемберга, Н. Лумана, Д. Макленнона, Р. Макрідіса, С. Московичі, П. Окоїна, Дж. Паломбара, Дж. Племінеца, М. Ріджея, М. Рокича, Л. Саржента, М. Селігера, Л. Фойєра, Ф. Фюре та ін.

На терені колишнього СРСР проблеми формування інтегративних ідеологій виникли в процесі державотворення та після ейфорії "деідеологізації", яка завершила падіння тоталітарної системи. Починаючи з "круглих столів", на сторінках газет та журналів, у наукових виданнях українські вчені В. Андрущенко, О. Валевський, Є. Головаха, Л. Губерський, С. Здіорук, В. Кремінь, І. Курас, М. Міщенко, Б. Парахонський, М. Попович; російські дослідники Г. Водолазов, К. Гаджиєв, А. Галкін, М. Горшков, М. Ільїн, Б. Капустін, А. Кара-Мурза, Ю. Красін, В. Кувалдін, Т. Олексієва, І. Пантін, П. Федосов та інші широко обговорювали проблеми інтегративних ідеологій.

Проблемні аспекти консолідуючої ідеології в українському суспільстві та визначення її певних елементів знайшли відображення в роботах вітчизняних суспільствознавців: В. Беха, О. Бабкіної, Р. Балабана, А. Білоуса, О. Валевського, І. Варзара, О. Власюка, О. Волкова, А. Гальчинського,

Л. Губерського, С. Здіорука, Г. Касьянова, В. Кізіми, В. Кременя, І. Кресіної, В. Крисаченка, М. Михальченка, В. Недюхи, Б. Парахонського, М. Пірен, І. Попової, В. Ребкала, Ф. Рудича, П. Ситника, В. Скуратівського, І. Смагіна, М. Степика, С. Телешуна, Б. Харахаша та інших.

Цілий ряд робіт безпосередньо присвячено дослідженню природи й сутнісних аспектів ідеології (В. Воловик, І. Гавриленко, М. Міщенко, М. Михальченко, М. Недюха, В. Нечипоренко, Є. Суїменко), тим її формам і напрямкам, які мають безпосереднє ставлення до ідеологічного процесу в Україні, зокрема ідеології комунізму (С. Кульчицький), консерватизму (В. Воронкова), анархізму (Л. Мамут, А. Біденко, В. Федотова), націоналізму (О. Майборода, В. Касьянов), націонал-комунізму (Дж. Мейс, М. Панчук, Г. Дичковська, П. Кузик), зв'язку із соціальною психологією і ментальністю (В. Войтенко, П. Гнатенко, Є. Головаха, Р. Додонов, А. Черниш), з релігійною свідомістю (Г. Рафальська, З. Тимошенко, О. Хомчук). Особливе місце займає розробка ідеології державотворення (В. Андрущенко, В. Бабкін, В. Горбатенко, Б. Корольова, М. Михальченко, М. Пірен, Ю. Римаренко, І. Смагін), яка містить і проблему формування духовної єдності українського народу (М. Вівчарик, О. Забужко, М. Павловський).

Разом з тим, необхідно відзначити недостатність комплексних досліджень феномену інтегративної ідеології в українському суспільстві, яка є необхідним чинником його консолідації. Малодослідженими залишаються джерела ціннісного наповнення інтегративної ідеології та виокремлення її ідеологом серед програм сучасних політичних партій; консолідуюча роль і функції інтегративної ідеології в суспільних процесах; перспективи формування інтегративної ідеології в сучасній Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах комплексної програми наукових досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка "Наукові проблеми державотворення в Україні" і науково-дослідної роботи філософського факультету № 01БФ041-01 "Філософська та політологічна освіта в Україні на пе-

ретині тисячоліть". Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 24 листопада 2003 року, протокол №3 та уточнена Вченою радою філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 27 березня 2006 року, протокол № 6.

Мета роботи – проаналізувати можливості та напрями розбудови інтегративної ідеології в Україні, її роль у процесах консолідації українського суспільства.

Мета роботи обумовлює необхідність реалізації наступних **завдань**:

- розкрити сутність, світоглядний сенс та методологію дослідження понять "інтегративна ідеологія" та "консолідація суспільства";
- проаналізувати еволюцію ідеологічних концепцій у світовому та українському контексті, обґрунтувати суспільну необхідність інтегративної ідеології;
- здійснити аналіз сутнісних характеристик інтегративної ідеології та розкрити концептуальні засади її формування;
- з'ясувати роль інтегративної ідеології в процесах суспільної консолідації;
- проаналізувати сучасний стан розбудови інтегративної ідеології як чинника консолідації українського суспільства та з'ясувати головні розбіжності, що існують між прихильниками різних політико-ідеологічних напрямків суспільного розвитку;
- дослідити можливості та перспективи формування й реалізації інтегративної ідеології в Україні.

Об'єктом роботи є політичні ідеології як феномен суспільного життя.

Предметом роботи є інтегративна ідеологія як чинник консолідації українського суспільства.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стало комплексне поєднання діалектичного, структурно-функціонального, синергетичного, системного та історіологічного методів дослідження явищ соціального світу, а також методик політичного прогнозування, зокрема, сценаріюте-

хніки. Діалектичний метод дозволяє розкрити головні суперечності в пізнанні інтегративної ідеології, розглянути даний феномен крізь призму головних діалектичних законів та категорій, а також уможлиблює застосування таких методів, як порівняння, аналіз і синтез, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного, індукцію і дедукцію. Використання структурно-функціонального методу дає можливість розглянути інтегративну ідеологію як структурно-розчленовану цілісність, яка складається з визначеного числа взаємопов'язаних компонентів, кожен з яких має своє функціональне призначення. Методологія синергетики дозволяє розглянути процеси ідеологічного розвитку в Україні як нелінійну систему, повніше зрозуміти процеси самоорганізації політичних ідеологій взагалі й інтегративної ідеології зокрема, а також глибше підійти до розуміння таких категорій, як відкритість, нестабільність, нелінійність. Інтегративна ідеологія в контексті синергетичного методу розглядається як важливий чинник переходу від хаотичного та неорганізованого до стабільного соціально-політичного розвитку України. На основі системного підходу стає можливим дослідити ідеологію як систему ідей, орієнтованих на практичну реалізацію в соціально-політичному житті. Ідеологія є знаковою системою, яка у рамках процесу ідеологічного впливу здійснює впровадження структур суспільного буття (знаки, ідеї, символи) у структурні компоненти індивідуальної свідомості (інтеріоризація ідеологічних цінностей).

Використання історіологічного методу (І. Варзар) дозволяє не тільки провести ретроспективний аналіз процесів ідеологічного розвитку українців, але і дослідити феномен інтегративної ідеології в послідовному розвитку та взаємозв'язку минулого, сьогодення і майбутнього, згідно з етнополітичною реальністю уточнити ряд усталених теоретичних положень і висновків.

Методи прогнозування та сценаріотехніки дають можливість на основі ретроспективного та перспективного аналізів з використанням сучасних методик проаналізувати головні альтернативи в процесі майбутнього форму-

вання інтегративної ідеології в Україні і означити вірогідність настання кожного зі сценаріїв розвитку подій.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є одним із перших у вітчизняній науці комплексних досліджень формування інтегративної ідеології та її ролі у процесах суспільної консолідації. Наукова новизна дослідження полягає в розробці концепції інтегративної ідеології як сутнісного чинника консолідації українського суспільства. У проведеному дослідженні обґрунтовано наступні теоретичні положення, які відзначаються науковою новизною та виносяться на захист:

– дістали подальшого розвитку наукові підходи, які доводять, що на сучасному етапі суспільна консолідація є однією з найгостріших проблем, що стоять перед українським суспільством; запропоновано розглядати інтегративну ідеологію як один із важливих чинників суспільної консолідації та складову духовної основи суспільства, його консенсусу навколо базових цінностей. Інтегративна ідеологія характеризується в роботі як комплекс конструктивних ідей та цінностей, що визнаються більшістю членів суспільства та дають змогу консолідувати його, не заперечуючи багатоманітності, в тому числі й ідеологічної;

– поглиблено уявлення про еволюцію ідеологічних концепцій, узагальнені сучасні теоретичні підходи дослідження ідеологій у світовому та українському контексті, визначені завдання інтегративної ідеології, головними серед яких є зміцнення об'єднувачих тенденцій в українському соціумі і мінімізація впливу конфліктогенних, або потенційно конфліктогенних складових масової свідомості (регіональних відмінностей, розриву між поколіннями, ідеологічної поляризації суспільства, роз'єднаності і непатріотичності українських еліт, зовнішніх інформаційних впливів тощо);

– в обґрунтуванні консолідації як процесу об'єднання різних верств українського суспільства на основі спільних цінностей для досягнення соціально-значущих цілей виокремлюються територіальний, ціннісний, ситуативний види консолідації, під якими відповідно розуміється об'єднання на осно-

ві спільності території, цінностей, національних і політичних інтересів, що спонукають до об'єднання громадян. В роботі концептуально доведено, що найбільш ефективною з точки зору національних інтересів України є ціннісна консолідація, оскільки тільки об'єднання громадян навколо спільних цінностей допоможе розробити довгострокову і комплексну стратегію інтеграції українського суспільства, яка на системній основі об'єднає різні напрямки державної політики. Базовими засадами консолідації є етика солідарності та пошук об'єднуючих цінностей у режимі постійного і реального діалогу в нашому суспільстві;

– запропоновано авторське бачення інтегративної ідеології як соціального феномену, що формується шляхом розвитку різних форм комунікації на основі базових суспільних цінностей між прихильниками різних політико-ідеологічних напрямків. Процес формування інтегративної ідеології є проявом соціальної взаємодії, в якому ідеологія стимулює появу нових прогресивних форм організації політичного життя та раціоналізації влади шляхом комплексного поєднання соціально-економічних та духовно-культурних чинників соціальної системи. Інтегративна ідеологія є відносно стійкою артикульованою сукупністю прийнятих людьми особистих, суспільних, державних і цивілізаційних цілей, ідеалів, цінностей, інтересів. Інтегративна ідеологія спрямована на формування і конструктивне функціонування історичної пам'яті, української мрії й сенсу життя на основі діалогу культури миру та культури патріотизму, досягнення достойної якості життя і рівня достатку, надійної безпеки, адекватної інтерпретації минулого, осмислення сьогодення і розуміння майбутнього;

– здійснено аналіз джерел ціннісного наповнення інтегративної ідеології та аргументоване авторське бачення того, що в цій ролі можуть виступати цінності, які залучаються з різних ідеологічних систем: як з класичних політичних ідеологій (лібералізму, консерватизму, соціалізму), так і з сучасних конструктивних політико-ідеологічних течій. Конструктивізм визначається змістом української національної ідеї – державницької ідеології української

політичної нації, де українська національна ідея виступає стрижневою основою інтегративної ідеології;

– здійснено політологічний аналіз електоральних пріоритетів сучасних українських політичних партій з метою виокремлення ідеологем інтегративної ідеології та з'ясовано, що головні розбіжності існують між представниками націонал-демократичного та консервативно-авторитарного політико-ідеологічних напрямків. Мінімізація згаданих суперечностей можлива шляхом формування та впровадження інтегративної ідеології, що ґрунтується на державницьких цінностях;

– запропоновано авторське бачення розвитку політико-ідеологічних відносин в Україні й проаналізовано перспективи формування інтегративної ідеології, що дозволило виділити п'ять можливих сценаріїв майбутнього ідеологічного розвитку України. Доведено, що інтегративна ідеологія має не тільки виступити запорукою примирення та взаєморозуміння українського суспільства, а й надати йому чіткі смислові орієнтири, пояснити сучасні політичні процеси, консолідувати суспільство.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в розробці комплексу заходів, що прискорять формування інтегративної ідеології в Україні, і, відповідно, сприятимуть суспільній консолідації, що надасть поштовх соціально-політичному розвитку нашої держави. Теоретичні положення, висновки та рекомендації дослідження можуть бути використані для викладання ряду відповідних навчальних дисциплін, зокрема, спецкурсів "Політичні ідеології", "Політична культура", "Історія політичних вчень".

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також на міжнародних наукових конференціях, а саме: Міжнародній науково-практичній конференції "Людина. Світ. Культура" (Київ, 2004); Міжнародній науковій конференції "Дні науки філософського факультету-2005" (Київ, 2005); Міжнародній науково-практичній конференції "Гуманізація вищої освіти: філософські ви-

міри" (Бердянськ, 2005); Міжнародній науковій конференції "Дні науки філософського факультету-2006" (Київ, 2006); Міжнародній науково-практичній конференції "Государственное управление в XXI в.: традиции, проблемы, инновации" (Москва, 2006).

Публікації. Основні положення та результати дисертації викладені автором у 10 наукових публікаціях, 5 з яких містяться у виданнях, визнаних ВАК України фаховими з політології, 5 – у тезах наукових конференцій.

Структура дисертації визначається послідовністю реалізації визначених завдань та складається зі вступу, трьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел (218 найменувань) та додатків.

Загальний обсяг дисертації – 195 сторінок, основна частина дисертації – 173 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІДЕОЛОГІЙ

1.1. Методологія дослідження політичних ідеологій

Неоднозначність поняття "ідеологія" часто призводить до того, що автори, які звертаються до цієї теми, немов би змагаються один з одним, описуючи труднощі, пов'язані з використанням концепту, що має настільки довгий шлейф значень і конотацій. Час від часу зустрічаються спроби провести інвентаризацію основних визначень і проаналізувати компоненти, що їх складають в надії знайти бажаний синтез. Однак навряд чи ці спроби можуть виявитися плідними. Як справедливо помітив Террі Іглтон, "слово "ідеологія" – це текст, що витканий з павутини різних концепцій і простежується крізь безліч різних історій. Можливо, важливіше зрозуміти, що є дійсно істотним усередині кожної з генеалогічних ліній, а що може бути відкинуто, ніж намагатися примусово з'єднати їх у якусь Велику Глобальну Теорію" [203, 1]. Саме цим шляхом і йде більшість авторів, що працюють із поняттям ідеології, тому в описах головних напрямків його концептуалізації немає нестачі. Отже завдання даного дослідження – з'ясувати, яким чином поняття "ідеологія" використовується в політичних дослідженнях кінця ХХ – початку ХХІ ст., і оцінити пізнавальні можливості його нових і старих інтерпретацій.

При цьому окреслимо, що стосовно тематики даної роботи нас передусім цікавитиме здатність політичних ідеологій до інтеграції, а конкретніше – можливості та перспективи формування в Україні особливої **інтегративної** ідеології, яка формується шляхом поєднання конструктивних та державницьких цінностей, запозичених з різних політичних ідеологій. В Українському суспільстві зараз спостерігається тенденція штучного нав'язування протистояння між Сходом і Заходом, владою і опозицією, Президентом і Урядом, різ-

ними моделями державного розвитку та розподілу повноважень між гілками влади. Але, на думку автора, спроби підсилити таке протистояння не тільки неконструктивні, але й шкідливі для національних інтересів, оскільки вони призводять до політичної нестабільності, падіння іміджу держави в світі, та знижують темпи консолідації українського суспільства. Крім того, на буденному рівні українці є толерантною нацією, якій не властиві жорсткі протистояння, натомість в українській ментальності простежується багато об'єднавчих, державницьких цінностей, які можуть виступати стрижневою основою інтегративної ідеології. І завданням державних службовців, науковців, журналістів та інших спеціалістів з масової комунікації, творчої інтелігенції є підсилення подібних об'єднавчих тенденцій, в тому числі і шляхом формування інтегративної ідеології.

Зауважимо, що в наукових джерелах зустрічаються різні варіанти назви подібної ідеології. Вона називається *об'єднавчою, інтегративною, консолідуючою (або ідеологією консолідації), державотворчою, державницькою*. В даній роботі використовується поняття інтегративної ідеології, оскільки саме процес інтеграції, тобто об'єднання ключових конструктивних цінностей в єдине ціле, несе стрижневе навантаження і відіграє ключову роль в процесах консолідації українського суспільства. При цьому терміни "об'єднувальна" та "об'єднавча" ідеологія розумітимуться нами як синоніми, близькі за своєю суттю до інтегративної ідеології. Концепції державницької ідеології та національної ідеї також у певному ступені є дотичними до проблематики, що розглядається в даному дослідженні, але їх використання потребує контекстуальних уточнень.

Інтегративна ідеологія для сучасного українського суспільства – це конструкт, який поєднує в собі і державницьку ідеологію суб'єктів громадянського суспільства, і ідеологію функціонування української держави.

Інтегративна ідеологія виконує роль ініціатора формування спільного політико-правового простору держави і культурно-морального єднання населення, відродження почуття громадянськості. Вона виступає духовним за-

безпеченням єднання, що протистоїть сепаратизмові. Політична нація – це спільнота, що виробляє і втілює певні норми суспільного співіснування. На досягнення такої спільноти і повинна бути спрямована інтегративна ідеологія. Суспільною силою, що виступає носієм нової інтегративної ідеології, можуть стати всі групи, які визнають право інших на самобутність за умови визнання такого ж рівного права за ними.

Одна з головних проблем в сфері існування та впровадження інтегративної ідеології – це пошук розумного оптимального балансу між її одержавленням та ідеологічним плюралізмом в межах конституційного поля. Інтегративна ідеологія для сучасної України не повинна обмежуватися змістом тієї чи іншої доктрини, а зобов'язана забезпечити умови їхнього співіснування, їхнього діалогу.

Розглянемо, що ж необхідно розуміти під інтегративністю, що повинна стати основною характеристикою української ідеології і, відповідно, запорукою демократизації і успішної консолідації українського суспільства. В багатьох дослідженнях відзначається, що Україна зараз знаходиться в кризовому стані, однак варто сказати, що наше суспільство вже прийшло до деякої рівноваги, почалася стадія відносної стабілізації і звичні схеми міркування в термінах "перехідного періоду", "трансформаційних процесів" уже стають недостатніми для пояснення соціальної реальності.

Усі соціальні зміни, що відбуваються в сучасній Україні, ми розглядаємо як складну взаємодію процесів інтеграції і дезінтеграції, на основі чого необхідно дати характеристику інтеграційної складової української ідеології і розкрити пов'язані з нею нові підходи, ідеї, теоретичні конструкти, які є більш адекватними сучасній ситуації.

Інтеграцію характеризують як стан і процес гармонійного об'єднання соціальних явищ у єдине ціле. До теперішнього часу склалося кілька підходів теоретичної інтерпретації даної проблематики. У структурному функціоналізмі (Т. Парсонс) інтеграція розглядається в контексті ідеї структурної детермінації гомеостазу соціальної системи. Оскільки розвиток соціальної системи

відбувається по принципах диференціації й ускладнення, інтеграція розуміється як вироблення єдиних функціональних і ціннісних підстав для вбудовування нових елементів у систему.

В активістських парадигмах (Е. Гідденс) вона трактується в контексті ідей соціальної взаємодії, при якій важливим є визначення реального соціального агента – суб'єкта соціальних змін і інтегративної динаміки. Такий агент, що володіє властивістю суб'єктності, є автором своїх дій, господарем своїх слів, заяв і намірів і, оскільки він є соціальним, мережа внутрішніх взаємодій має стійкість і певну ефективність, підпорядковану деякій інтегруючій, чи солідаризаційній, ідеї [30, 129].

Постмодерністська парадигма (З. Бауман, В. Руднєв), пов'язана з відмовленням від пошуку суб'єкта і має на увазі інтеграцію як посилення комунікації між непереборно різними "співтовариствами дискурсу", як полегшення перекладу тверджень однієї культурної традиції на мову іншої. Солідарність у цьому випадку має сильну афективну основу, але не має інституціональної підтримки; інтегрованість виникає на зразок калейдоскопічних візерунків взаємних чекань, розуміння і нерозуміння, а не з рівноваги і функціональності елементів [30, 129].

Безумовно, кожен з розглянутих підходів має свої переваги й недоліки. Досліджувати формування інтегративної ідеології в Україні, на нашу думку, треба робити шляхом комплексного застосування структурно-функціоналістської, активістської та постмодерністської парадигми, наголошуючи при цьому, що при інтеграції української ідеології повинні виробитися єдині функціональні і ціннісні підстави для вибудовування різних елементів ідеології в цілісну систему (тут можна цілком погодитися з представниками структурного функціоналізму), у той же час цей процес має носити суб'єктний характер і бути проявом соціальної взаємодії (на чому наголошують прихильники активістських парадигм), а проявлятися він буде як створення ненасильницьких форм комунікації між представниками різних ідеологій, як посилення даної комунікації (що є одним із головних постулатів дослідниць-

ких позицій постмодернізму). Таким чином, інтегративні процеси в українській ідеології необхідно розглядати в руслі комплексного підходу, що буде сполучати в собі структурно-функціональні, активістські і постмодерністські парадигми.

На інтегративному потенціалі ідеології, її здатності до об'єднання суспільних інтересів, досягнення соціального консенсусу та інтеграції національних інтересів наголошується в багатьох сучасних дослідженнях. Зокрема, як зазначає Є.Лемберг в роботі "Ідеологія і суспільство", "ідеологія – це система деяких ідей, що включає також цінності та норми, призначена *об'єднувати* людей, аби вони були здатні спільно жити і діяти" [211, 8].

Г.О. Балл у низці праць наголошує, що структура ідеологічного простору є дворівневою і перший рівень "має становити *об'єднувальна* ідеологія, що кладеться в основу державної політики, а також освіти і виховання". На думку автора, така ідеологія являє собою бажану сферу ідейного консенсусу основних суспільних і політичних сил і водночас систему базових цінностей і принципів світосприймання [11, 30].

Об'єднувальна ідеологія, за Г.О.Баллом, має бути гуманістичною, антидогматичною й доповнюватися в житті суспільства специфічними ідеологіями другого рівня. Їх обирають окремі політичні, релігійні, професійні та інші спільноти відповідно до своїх інтересів, уподобань і традицій, але не заперечуючи при цьому основних положень об'єднувальної ідеології.

Таким чином, на думку Балла, можна вести мову саме про об'єднувальну ідеологію, а не лише про здатність до інтеграції, як одну з ідеологічних функцій.

Деякі дослідники не виділяють об'єднувальної, або інтегративної ідеології, проте вони теж наголошують на здатності ідеології до інтеграції соціальних спільнот. Подібною думки дотримується Є.Вятер, за словами якого, "сутність ідеології полягає в тому, що вона: а) озброює суб'єктів діяльності розумінням мети й засобів її досягнення, знанням про світ, суспільство, цінності та ідеали, дає директиви для дій; б) *об'єднує* своїх прихильників у ме-

жах формальних політичних структур; в) поряд з раціональними ідеологіями містить у собі й емоційні настанови як певну сукупність символів, що мають спонукальне, стимулююче та мобілізуюче значення, виступають засобом інтенсифікації дій політиків, політичних партій і рухів, електорату" [36].

На інтегративних аспектах ідеології наголошує і О.Ю.Малинова, яка говорить, що ідеологія в цьому сенсі виступає як "мова", що робить можливою політичну комунікацію [107, 13].

Ю.Красін зауважує, що говорячи про суспільну ідеологію, можна мати на увазі лише певні процедури, правила, норми спілкування, взаємодії, діалогу між різними ідеологічними концепціями [91, 28].

М.Ільїн визначає інтегративну ідеологію як утворення, що ґрунтується не на змістовних, а на формальних і структурних моментах – процедурах, правилах, абстрактних установах [67, 35].

Аналіз сучасної ситуації дозволяє констатувати, що на сьогодні в Україні, ще не можна говорити про ідеологічну єдність населення, що, в свою чергу, унеможливує усвідомлення певною його частиною українських національних інтересів, і призводить до свідомої чи несвідомої відмови у сприяттні їхній реалізації.

Отже, на сучасному етапі вже назріла необхідність формування інтегративної ідеології як своєрідного мобілізаційного фактора процесів державотворення та становлення громадянського суспільства. Вона має бути перш за все реальним та зрозумілим набором цінностей, що приймаються *більшістю* членів суспільства.

Проаналізувавши наявні підходи до розуміння феномену інтегративної ідеології, можна навести її сутнісні характеристики. Інтегративна ідеологія, на нашу думку, це система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, що склалася на основі гармонічного об'єднання цінностей, запозичених з різних ідеологій у єдине ціле шляхом створення та поширення різних форм комунікації між ними. Ця система є специфічною формою раціоналізації світу і життя, і вона дозволяє людині знайти "стійкі" точ-

ки орієнтації для своєї діяльності і виробити сукупність цілей і цінностей, до яких можуть апелювати індивіди.

Інтегративна ідеологія – це об'єднавча ідеологія суспільства, комплекс певних ідей та цінностей, що визнаються більшістю членів суспільства та дають змогу інтегрувати його, не заперечуючи багатоманітності, в тому числі й ідеологічної [159, 12].

Інтегративну ідеологію можна трактувати як систему конструктивних ідеологем, що розкривається через сукупність процесів, спрямованих на консолідацію суспільства.

Політичні ідеології, які впроваджуються лідерами політико-управлінської еліти в сучасній Україні, акцентують увагу на раціональному спектрі політичних ідеологій і, в свою чергу, повинні лягти в основу інтегративної ідеології, яка складається не лише з ідеологем партій, але й з цінностей та ідей, що поширені в суспільстві.

Інтегративна ідеологія складається лише з конструктивних елементів суспільного ідеологічного поля. Конструктивізм визначається змістом української національної ідеї – державницької ідеології української політичної нації. Деструктивні ідеології, які виступають проти статус-кво задекларованих національною ідеєю принципів, відмежовані від поля інтегративної ідеології. Українська національна ідея є певною стрижневою основою інтегративної ідеології.

Ідеології всіх рівнів формуються суб'єктами суспільного життя, які в свою чергу, знаходяться під ідеологічним впливом. Інтегративна ідеологія живиться безпосередньо від ідеологій інших рівнів та відповідним чином впливає на суспільство і державу.

Держава, як інституція суспільства, в процесі свого функціонування використовує ідеологічний вплив інтегративної ідеології. Інтегративна ідеологія впливає на процес державотворення, а держава, в свою чергу, впроваджує цінності цієї ідеології в суспільну свідомість.

Нарешті відзначимо, що інтегративна ідеологія ні в якій мірі не заперечує ідеологічного плюралізму, який є основою ідеологічного поля для буденних, політичних, релігійних, економічних, професійних та інших ідеологій, що живлять інтегративну ідеологію. Цивілізоване розуміння ідеологічного та політичного плюралізму в умовах перехідного суспільства, на нашу думку, полягає в підході, коли плюралізм, за словами І.Смагіна, – це "не розхитування напівзатопленого човна на глибокій воді, а старт суб'єктів ідеологічного життя з одного майданчика і в одному напрямку, але різними шляхами" [160, 281]. Саме таке розуміння інтегративної ідеології, яка об'єднує суспільство, є нагальною вимогою часу.

В даній роботі наголошується, що інтегративна ідеологія є необхідним чинником консолідації українського суспільства. Під **консолідацією** (від лат. лат. *consolidatio*, от *con* (*cum*) – разом, спільно, и *solido* – укріпляти, об'єднувати) розуміється об'єднання в ціле різних верств українського суспільства для досягнення спільних цілей.

Однією з правових засад дослідження консолідації виступає Стратегія інтеграції України до Європейського союзу [171], затверджена Указом Президента України в 1998 році. Політична консолідація, згідно цієї Стратегії, передбачає неухильне поглиблення політичного діалогу і поліпшення загальної атмосфери стосунків між Україною та ЄС. Зовнішньополітична консолідація включає всебічне входження України в європейський політичний, правовий, економічний, інформаційний, культурний простір. Внутрішньополітична консолідація включає, насамперед, зміцнення демократії та верховенства права в державі [Див.: 172].

Таке розуміння консолідації, на думку автора, занадто звужує це поняття. Як слушно зазначає М.Степико, "Враховуючи багатоаспектність та багатовимірність процесу консолідації, треба мати на увазі, що він сам по собі не може не бути багатозастосовним, поліфункціональним, навіть в чомусь дещо маніпулятивним. Консолідація як стан масового настрою може бути простого, так би мовити, нижчого походження або мати більш складну,

вищу наповненість. Тобто вона може бути менш або більш духовною, залежно від рівня походження і якості тих цінностей, які покладені в її основу" [171, 189].

Тому, з точки зору теорії, консолідація соціуму може розглядатися у різних вимірах: консолідація територіальна (горизонтальна), ціннісна (вертикальна), ситуативна, загальнонаціональна тощо. Піднімаючи проблему консолідації українського соціуму, перш за все, слід виокремити ту загальну підставу, яка б могла об'єднати всіх громадян держави. На перший погляд, такою основою могла б бути територія України, її головні культурні, релігійні, політичні, економічні центри, кожен з яких має свою специфіку. І ця засада консолідації соціуму дійсно дуже важлива, коли мова йде про кордони або територіальну цілісність держави.

Проте в стабільних умовах територія як чинник консолідації української політичної нації не охоплює основного – соборності України, духовної єдності всіх її частин. Бо головною проблемою тут є подолання об'єктивно існуючої культурно-історичної різноманітності регіонів країни. Ці відмінності, як свідчать сучасні соціологічні дослідження, найбільш рельєфно виявляються в геополітичних, етнокультурних та релігійних орієнтаціях.

Можна звернути увагу і на проблему вертикальної консолідації суспільства, тобто необхідності наступності поколінь, передачі життєвої естафети від старших до молодших. Цілком природно, що увагу дослідників, які займаються оцінкою тенденцій і перспектив консолідації суспільства, завжди приковує молодь, ціннісні переваги і психологічний стан якої визначає домінуючу перспективу трансформаційних процесів. соціуму, його ментальність.

Крім загальнонаціональної, горизонтальної, ціннісної, консолідація соціуму може бути і ситуативною. Суспільство може консолідуватися навкруг спільного для більшості відчуття поганого і безперспективного життя та його труднощів. А може – навколо позитивних емоцій (від виграшу

української футбольної збірної) або довкола спільної мови, чи патріотичних почуттів тощо. Такі ситуативні консолідаційні стани компетентні політики завжди встигають використовувати для реалізації своїх тактичних або стратегічних завдань. Тому консолідація соціуму може розглядатися та використовуватися в тому числі і як суто політична технологія, тобто інструмент для маніпулювання ситуацією, настроями населення, особливо під час виборчих кампаній [171, 191].

О.Фіскун виділяє нормативний і процедурний типи консолідації. Перший стосується сфери культурних, ментальних, релігійних, геополітичних, класових цінностей і установок, другий зв'язаний із правилами вирішення конфліктів між різними нормативними групами інтересів [196, 56].

Процеси інтернаціоналізації зумовлюють додаткові випробовування та появу нових форм консолідації. Існують виразні ознаки того, що економічна та гуманітарна інтернаціоналізація ставить під загрозу соціальну і політичну основу нації-держави, її культурну своєрідність, розкриття національних особливостей, опору її патріотизму. Водночас, регіональна інтеграція усталених демократій, зацікавленість міжнародної спільноти у стабільності і керованості, забезпечують додаткові можливості для консолідації.

Особливі умови існують щодо так званих перехідних країн, що перебувають у стадії становлення (відродження) державності і суспільних трансформацій. На прикладі Центрально-Східної Європи можна побачити особливо інтенсивні взаємопов'язані процеси національної та ціннісної самоідентифікації та консолідації.

Власна історія, традиції, поглиблення національної самобутності створюють окремий чинник усталеності і розвитку держави. Усе це може бути інтерпретоване передовсім як різні прояви національної консолідації.

Коли аналізують рівень консолідованості існуючих держав, застосовують кілька груп параметрів. Базова група, об'єднує параметри, що можуть

містити загрозу самому існуванню держави. До неї належать такі, що мають відповіді на запитання:

- чи розповсюджується державна влада на всю територію;
- чи існує всеосяжне визнання того, що усе населення країни є громадянами;
- чи існує ефективна адміністрація та інші засоби урядування;
- чи існують масштабні сепаратистські та іредентистські рухи, внутрішня підтримка зовнішніх зазіхань на державну незалежність та територіальну цілісність держави.

На умови консолідації впливають також наявність територіальних конфліктів та неврегульованість державних кордонів.

Можна виділити показники, які стосуються специфіки кожної конкретної країни в різних аспектах, передусім, – соціокультурному, економічному, політичному, ментально-психологічному, міжнародному. Зрозуміло, що між цими аспектами існує тісний взаємозв'язок. В межах першого аспекту найбільше значення мають такі параметри: етнонаціональна та конфесійна структура населення; характер та стан етнонаціональних і міжконфесійних відносин; наявність феномену денаціоналізованості, наслідків асиміляції; оптимальність мовної та культурної політики.

Серед *економічних* аспектів відзначимо: наявність цілісного національного ринку, горизонтальної міжрегіональної мобільності населення. Фактично можна вести мову про ступінь розвиненості у національному форматі відомих чотирьох свобод ЄС: вільне пересування капіталів, товарів, послуг і громадян.

Інші параметри стосуються *соціально-економічної сфери*: особливостей розподілу національного багатства, стосунків між заможними і бідними, розвиненості середнього класу, можливостей проведення солідарної політики; масштабів тіньових процесів в економіці, рівня асоціалізації, маргіналізації населення.

Політичний аспект консолідації містить такі показники: оптимальність державного устрою, тобто баланс між централізацією та децентралізацією; реальна забезпеченість прав національних та інших меншин, їх представництво у владі; демократичні взаємини між владою та суспільством, захищеність громадянських прав і політичних свобод. Інша група політичних чинників стосується розподілу політичних уподобань населення і потенціалу політичних сил, зокрема рівня антагоністичності, розповсюдження екстремізму і радикалізму, толерантності, наявності консенсусу щодо суспільних цінностей, базових питань національного розвитку, характеру політичної культури.

Доцільно також виділити позитивні чинники, існування та рівень прояву яких безпосередньо впливає на консолідаційні можливості нації. Це наявність і потенціал національної політичної, духовної, інтелектуальної еліти, рівень її патріотизму та альтруїзму, здатності ініціювати й рухати національні інтереси, виробляти стратегії їх забезпечення. Безумовно, що універсальним і потужним чинником консолідації є демократизація, формування політичної нації, розвиток громадянського суспільства.

До найбільш важливих *міжнародних* чинників, що впливають на національну консолідацію належать: рівень забезпеченості національного суверенітету, врівноваженість чинників залежності – взаємозалежності; стан державності з огляду на процеси інтернаціоналізації та глобалізації; цивілізаційна визначеність, органічність геополітичної ніші, місце та роль держави у системі міжнародних відносин, набуття визначеного сприятливого статусу, стан проблеми переходу від ролі об'єкту до ролі повноцінного суб'єкту міжнародних відносин; збалансованість зовнішніх зв'язків. Зазначимо, що успішні європейські перехідні держави, які використовуючи внутрішні та зовнішні чинники трансформації просувалися такими етапами: самоідентифікація – консолідація – демократизація – інтеграція. Консолідація стає умовою успішності нації, її повноцінного існування [196, 12-15].

Отже, консолідованість є головною ознакою класичної зрілої держави, формою існування сучасних націй. Це та властивість, що досягається в про-

цесі формування і розвитку нації-держави. Без певного рівня консолідованості, тобто об'єднання, згуртування та зміцнення держави, бути усталеною взагалі не можливо [196, 9].

Україна має досить серйозні проблеми щодо консолідованості суспільства. Переважно вони пов'язані з особливостями становлення української державності і незавершеністю цього процесу. Проте слід визнати, що значною мірою ці проблеми підживлюються небезпечними вадами національного поступу в умовах незалежності. Історична інерція обумовлює складне переплетення внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на перспективи демократичного транзиту і національного відродження.

Водночас, саме держава та структури, що є її виразниками, повинні бути взірцем суспільної консолідації, дбати про гармонізацію й створення оптимальних умов для плідної співпраці різних спільнот, незалежно від їхньої етнічної, релігійно-конфесійної чи соціальної приналежності [196, 23].

Таким чином, в сучасних українських умовах треба виходити зі стратегічного бачення консолідації країни. У даному випадку йдеться про довгострокову і комплексну стратегію інтеграції українського суспільства, яка на системній основі об'єднує різні напрямки державної політики. Поки що такої стратегії у нинішніх керівників України немає, але потреба в ній не тільки існує, а й зростає [184].

Об'єднання всіх політичних сил навколо ідеї розвитку національного інтелектуального потенціалу суспільства заради майбутнього всієї України може стати стрижнем подальших суспільно-політичних та соціально-економічних перетворень на теренах нашої держави.

Базовими засадами консолідації слід вважати етику солідарності, пошук об'єднуючих цінностей у режимі постійного і реального діалогу в нашому суспільстві. Основою такого діалогу слід вважати збереження принципу культурного багатоманіття, визнання кожної етнічної культури важливою і необхідною складовою культури загальнонаціональної; проведення масштабних загальнонаціональних дискусій з найактуальніших проблем суспіль-

ного розвитку; розробку та реалізацію міжрегіональних гуманітарних програм з метою нарощування комунікативного потенціалу української нації. Словом, сучасна українська політична нація та її еліта мають бути здатні на більше, ніж досі, вони мають сприйняти й реалізувати інноваційні напрями розвитку, забезпечити незворотність демократичного вибору нашої країни, концентрувати сили й ресурси на пріоритетних напрямках суспільного розвитку, продукувати високу сучасну культуру в усіх її проявах.

Серед первісних елементів консолідації назвемо три складові:

- вільне сприйняття й усвідомлення ідеології та цінностей, закладених у процесах зміцнення, об'єднання, згуртування й практичного їх здійснення у державі аж до особистісного рівня політично й соціально активною частиною нації;
- формування духовних та ідеологічних ціннісних систем на засадах інтегративної ідеології як бази для національної консолідації;
- позитивна взаємодія свідомих індивідуумів як первинна форма національної консолідації.

Результатом національної консолідації є сходження від етносу до політичної нації, яка усвідомлює своє історичне призначення, фундаментальні інтереси, визначає оптимальний спосіб їх захисту та стрижневі напрями розвитку.

Зрештою – національна консолідація – це ключовий фактор стабільності будь-якого суспільства, нації та державних інститутів, що створюються для успішного забезпечення життєдіяльності країни.

В контексті стратегії консолідації суспільства України, якщо вона намагається стати впливовою на світовій арені та досягти високого рівня життя для своїх громадян, вкрай необхідна інтегративна ідеологія. Щоб досягти цієї мети суспільство повинно бути консолідованим на певних принципах.

Розглядаючи інтегративну ідеологію як чинник консолідації українського суспільства, доречно, на наш погляд, це робити у багатопараметральній, багатфакторній площині, "оскільки гіпертрофія будь-якого одного аспекту

обмежує визначення суті даного явища, схиляє до консервативно-догматичного підходу в його розумінні" [174, 35].

Вищеназваний принцип обумовлений ускладненням соціального життя, посиленням відкритості та нелінійністю соціальних систем. Глибокі і радикальні зміни, що відбуваються в усіх сферах соціально-економічного та культурного життя сучасного суспільства, не вкладаються в традиційні схеми пояснення і розуміння соціальних явищ.

В науковій літературі методи дослідження характеризуються як сукупність прийомів, операцій практичного або теоретичного пізнання дійсності, вони формуються в процесі осмислення комплексних сукупностей конкретного досвіду і пов'язані з операціоналізацією теоретичного знання. В широкому сенсі під методом розуміється свідомий спосіб досягнення результату, вирішення поставлених завдань. Метод передбачає послідовність дій на основі усвідомленого, чітко сформульованого і контрольованого плану, що вживаються в процесі пізнавальної діяльності [27, 25].

Для вивчення інтегративної ідеології як чинника консолідації українського суспільства необхідно використовувати принаймні чотири основних загальнонаукових методи дослідження явищ соціального світу:

- діалектичний;
- структурно-функціональний;
- метод синергетики;
- системний метод.

Окрім цього в роботі використовується сукупність методів та підходів прогнозування соціальних явищ і політичного прогнозування, зокрема сценаріотехніка, а також історіологічний, соціологічний та порівняльний методи.

Одним із основних загальнонаукових методів є **діалектичний**, який орієнтує на розкриття і способи вирішення суперечностей і в пізнанні, і в самій дійсності. Такі методи, як порівняння, аналіз і синтез, ідеалізація, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного, індукція і дедукція

мають загальнонауковий характер і цілком застосовні в даному випадку. Зазначимо, що при вивченні ідеології не можна обійтися без операцій порівняння й аналізу, а також синтезу, з яким аналіз часто поєднується в пізнавальній процедурі.

Діалектичний метод заснований на вивченні принципів і закономірностей формування і розвитку яких-небудь явищ, переходів від однієї системи до іншої, причому невід'ємною частиною виступає виникнення діалектичних протиріч, що відбивають як протиріччя в самому об'єкті вивчення, так і протиріччя взаємодії суб'єкта й об'єкта вивчення, а також суперечливість у самому процесі взаємодії.

В інструментальний комплекс включаємо також метод абстракції як універсальний метод пізнання, логічну основу розуміння природи і громадського життя суспільства в цілому, невід'ємною частиною якого є і явище інтегративної ідеології.

Структурно-функціональний метод полягає в системному дослідженні соціальних явищ і процесів як структурно розчленованої цілісності, у якій кожен об'єкт структури має визначене функціональне призначення.

Стосовно теми даної дисертаційної роботи структурно-функціональний метод дозволяє виконати системне дослідження інтегративної ідеології і процесів, що протікають у ній як структурно-розчленованої цілісності, у якій кожен елемент (ідеї, цінності, відносини і т.д.) має своє визначене функціональне призначення.

Поняття функції має при цьому два значення: службова роль чи призначення одного з елементів системи стосовно іншого чи до системи в цілому; залежність у рамках однієї системи, при якій зміни в одній частині виявляються похідними (функцією від змін в іншій її частині) [73, 631].

Важлива роль у пізнанні соціальних явищ і процесів належить новому напрямку наукових досліджень, який виник у ХХ ст. – **синергетиці** (від грец. Synergos – зв'язок, узгодження), Маючи міждисциплінарне значення, принципи синергетики дозволяють будувати моделі пояснення багатьох природ-

них, соціальних, культурних процесів. Основним процесом досліджень для синергетики виступають процеси самоорганізації в складних, відкритих, нерівноважених об'єктах-системах. Її цікавлять два типи трансформації:

- а) перехід від хаосу до порядку, тобто процес виникнення нових форм;
- б) перехід від порядку до хаосу, тобто деструктивні процеси розпаду систем.

Успіхи синергетики пов'язані з ім'ям лауреата Нобелівської премії І.Пригожина (Брюссель), якому вдалося звести безліч ідей, здогадів, припущень про нелінійний характер причинності в єдину методологічну концепцію-парадигму. Активно застосовувана стосовно фізичних, хімічних і біологічних об'єктів, вона має велике майбутнє в області соціальних наук.

Базовими категоріями синергетики є такі поняття-концепти, як відкритість системи, нелінійність розвитку, дисипація (здатність відкритої системи або розсіювати все зайве, чуже і непотрібне, або ж перетворювати його в компоненти свого власного змісту), біфуркація (перебування системи на роздоріжжі, у точці розгалуження різних варіантів майбутнього розвитку), аттрактор (сукупність умов, що змушують різні елементи рухатися по різним, але таким, що зближуються траєкторіям і в підсумку виявлятися в одній загальній точці).

Синергетична модель причинності враховує, що в складних системах завжди є альтернативні можливості для діяльності і розвитку. Систему, що знаходиться в точці біфуркації, можна спрямувати в необхідне русло, якщо застосовувати стосовно неї легкі, але неодмінно резонансні зовнішні впливи. Вони здатні вивести систему на новий рівень самоорганізації [57, 197].

Синергетика критично переглядає лінійну модель соціального прогресу. Тому дуже важливо оцінити її методологічний потенціал відносно інших методів дослідження соціумів. По-перше, синергетика спрямована не на існуючі процеси, а на ті, що тільки виникають [50]. Наприклад, розглядаються моменти виникнення порядку з хаосу. Саме це має величезне значення для сучасного українського суспільства, стан якого багатьма вченими та практиками оцінюється як хаотичний, безплідний динамізм.

По-друге, синергетика дозволяє побачити світ у незвичайному ракурсі, оскільки за основу беруться такі категорії, як відкритість, нестабільність, нелінійність. Виявляється, що складноорганізованим системам не можна нав'язувати шляхи розвитку. Необхідно зрозуміти, як сприяти їх власній еволюції. Практика доводить, що великі зусилля можуть виявитися марними, або навіть шкідливими, якщо вони суперечать тенденціям саморозвитку складної системи.

Взаємозв'язок порядку та хаосу надзвичайно чітко виявляється саме в процесі модернізації суспільства. Так, на думку українського вченого М. Михальченка, стратегічні цілі модернізації полягають у досягненні стабільності суспільної системи. Нестабільність (хаос) також виступає як необхідний елемент політичного процесу. Бо дуже часто стабільність може переростати в стагнацію, що гальмує суспільно-політичні процеси. І тоді головним чинником прогресивних змін стає нестабільність як пошук нових моделей розвитку [119, 55].

Таким чином, на перший план виступає таке поняття, як самоорганізація складної системи, творчий синтез порядку та хаосу. На думку одного з авторів синергетичної теорії Г. Хакена, систему можна назвати здатною до самоорганізації, якщо вона без специфічного зовнішнього впливу створює просторову, часову або функціональну структуру. У випадку самоорганізації система вступає у неспецифічну взаємодію з іншими, зовнішніми щодо неї [188, 29].

Системи, здатні до самоорганізації, мають такі властивості, як відкритість та нелінійність. Відкритість в синергетиці означає наявність постійного обміну системи з середовищем, речовиною, енергією, інформацією. Щодо соціальних систем, специфіка такого обміну полягає в тому, що він здійснюється не тільки на периферії, але в кожній точці даної системи, має місце взаємопроникнення різних середовищ.

Тобто, метод синергетики заснований на виявленні закономірностей виникнення нових структур і самоорганізації у різних по своїй природі сис-

темах. При цьому даний метод намагається розкрити специфічне виникнення корпоративних ефектів, що приводять у кінцевому рахунку до самоорганізації. Використання даного методу показує, що здатністю до самоорганізації володіють багато систем, однак для цього система повинна бути відкритою і складатися з безлічі підсистем і компонентів, у результаті взаємодії яких виникає їхній колективний рух. Іншими словами, самоорганізація властива тільки великим системам з досить складним зв'язком відносин, що виникають між компонентами. Основну увагу метод синергетики звертає на розкриття конкретних механізмів взаємодії компонентів, що приводять до їх упорядкування й утворення стійких структур.

Даний метод розглядає широку проблему самої самоорганізації. Спочатку об'єкти поведуться абсолютно незалежно і не спостерігається ніякої упорядкованості. Такий первісний стан нерідко характеризують як "хаос" і "безладдя". Потім у результаті стимулів, що ззовні надходять, ці об'єкти починають брати участь у погодженому колективному русі. Виникає визначена стійка структура, тобто установлюється взаємозв'язок між компонентами, що перетворюються в компоненти деякої системи, що самоорганізується. Процеси самоорганізації відбуваються в силу двох причин. Перша з них зв'язана з установленням визначеного порядку, у результаті якої виникає самоорганізація й утворюється деяка стійка структура. У ході подальшого розвитку колишній порядок руйнується і на його місце приходить новий порядок і виникає нова структура. Таким чином, у синергетиці самоорганізація виникає, властива самим процесам, і ні про яку цілеспрямовану діяльність тут не може бути і мови [186, 629].

Метод синергетики при дослідженні інтегративної ідеології України допоможе розкрити аспекти, що стосуються механізмів її виникнення, і що приводять в остаточному підсумку до самоорганізації. Тобто використання методу синергетики дозволить розглянути формування ідеології як нелінійний процес, що має системні ознаки та здатності до самоорганізації, Інтегративність в цьому сенсі виступає як системоутворююча якість ідеології на су-

часному етапі. Ідеологію ми будемо розглядати як таку, що складається з безлічі елементів, які знаходяться в постійній взаємодії.

Одним з основних методів, використаних при аналізі генезису і сутності ідеології в нашому дослідженні є системний метод. Поглибленим пізнання ідеології можна тільки тоді, коли ми розглянемо її як систему, що саморозвивається.

Системний метод спрямований на те, щоб виділити елементи, розкрити їхню природу, їхні якісні і кількісні характеристики перед тим, як досліджувати систему зв'язків елементів у рамках того чи іншого цілого [29].

Елементи, що утворюють те чи інше ціле, знаходяться в безупинній взаємодії, що обумовлює постійну зміну перших. Структура ж, склавшись, здобуває визначену стійкість, самостійність. Однак це може продовжуватися лише у визначених рамках. Завжди настає момент, коли зміни в елементах досягають такої межі, що вони починають впливати на існуючу структуру, яка піддається перетворенням відповідно до змінених елементів.

У цілому для системного дослідження характерним є:

- розчленованість на окремі відносно самостійні елементи;
- наявність необхідного, стійкого взаємозв'язку між елементами;
- наявність цілісності.

Поняття системи охоплює собою і функції, здійснювані елементами. Структура ж складає лише частину системи.

З безлічі існуючих визначень системи можна виділити наступні значення даного поняття: 1) система являє собою цілісний комплекс взаємозалежних елементів; 2) вона утворює особливу єдність із середовищем; 3) як правило, будь-яка досліджувана система являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої досліджуваної системи у свою чергу звичайно виступають як системи більш низького порядку. Ми погоджуємося з думкою, що "численність компонентів є системою, якщо їх взаємозв'язок виражається у виникненні в ньому таких ознак і функцій, які не властиві окремо ні одному з компонентів" [94, 56].

Система ідеології з погляду форм її соціально-психологічного представлення в суспільстві (організації) є, насамперед, знаковою системою. Вона відбиває (виражає) позазнакову реальність і є засобом соціального зв'язку індивідів.

Знакові системи в силу своєї природи переводять структури суспільного буття (знаки, ідеї, цінності і т.д.) у структурні компоненти індивідуальної свідомості. Саме в цьому полягає і на цьому заснований ефект ідеологічного впливу. Цей перехід лежить в основі всіх функцій системи ідеології. Реалізація ідеології припускає виникнення індивідуально-значимого відношення до неї (її ідей, цінностей, норм) з боку сприймаючого суб'єкта.

При цьому ідеології властиві певні атрибутивні риси, що, з погляду системного підходу, можна відбити в двох її взаємообумовлених визначеннях.

У найпростішому і первісному (традиційному) визначенні, ідеологія з'являється перед нами як орієнтована на дію і логічно погоджена система ідей, що у помилковій, містифікованій формі виражає інтереси соціальних груп, суспільства (організації, колективу, людини). Ця система по своїй природі відбиває визначений тип мислення і представлення реальності, заснований на свідомому чи неусвідомленому її перекручуванні (ціннісна інтерпретація реальності). У такій своїй якості ідеологія може бути представлена політичним навчанням, соціологічною теорією, програмою дій, глобальною стратегією, соціальним прогнозом, релігійною доктриною, нормативним кодексом і т.д.

Разом з тим ідеологія може бути розглянута як визначена система виробництва, розподілу і споживання духовних продуктів, що містить у собі систему ідей, ідеологічні відносини суб'єктів із приводу створення і реалізації елементів загальної системи, діяльність ідеологічних інститутів у процесі ідеологічного впливу, а також об'єкта і суб'єкта ідеологічного впливу – людини (колективу). У такій якості ідеологія є елементом соціально-психологічної практики суспільства (колективу, людини). Якісною особливістю ідеології є її знаковий (семіотичний) характер. Як знакова система, ідео-

логія, у рамках процесу ідеологічного впливу, здійснює інтеріоризацію структур суспільного буття (знаки, ідеї, символи) у структурні компоненти індивідуальної свідомості (інтеріоризація ідеологічних уявлень).

В дослідженні використовується **історіологічний метод** (І. Варзар), що дозволяє не тільки провести ретроспективний аналіз процесів ідеологічного розвитку українців, але і дослідити феномен інтегративної ідеології в послідовному розвитку та взаємозв'язку минулого, сьогодення і майбутнього, згідно з етнополітичною реальністю уточнити ряд усталених теоретичних положень і висновків.

У цьому контексті історіологічний метод дослідження, стає методологічною засадою вироблення спільних підходів, порозуміння науковців різних галузей знань – істориків, етнологів, філософів, політологів та ін.

В дисертаційній роботі також використовується метод прогнозування.

Створення адекватного особливостям політичної сфери суспільного життя прогнозного інструментарію – складне, комплексне завдання, що припускає розробку не тільки власне методико-технологічного арсеналу прогнозування, а й вдосконалення загальної теорії політики і теорій "середнього рівня" [8, 5].

Прогнозування – це дисципліна, в якій на основі минулого досвіду та науково обґрунтованих припущень про майбутнє визначається картина майбутнього.

Під прогнозом розуміється вірогіднісне судження про можливі стани об'єкта у визначений момент часу в майбутньому, або обґрунтування альтернативних шляхів досягнення цих станів.

Пошуковий прогноз встановлює можливі стани об'єкту в майбутньому.

Як справедливо зазначає М.І.Хилько, "Політичне прогнозування – це частина практичної політики. Воно повинне враховувати зворотний вплив прогнозу на свідомість людей і їхню діяльність, що може призводити їх до політичної активності або, навпаки, до пасивності й апатії. Ця особливість політичного прогнозування, як і вірогідний характер суспільних закономір-

ностей, потребує розробки наукового прогнозу у вигляді варіантів, альтернатив розвитку, що описують можливі форми і прояви, темпи розгортання процесів з урахуванням управляючих впливів, а також їхні кількісні і якісні зміни" [142, 622].

Отже, в даній роботі використовуватиметься сценарний метод політичного прогнозування. Як науковий метод, сценаріотехніка почала інтенсивно розвиватися в 50-70-ті рр. ХХ ст. Як і багато інших сучасних прогнозних методик, вона була спочатку орієнтована в основному на застосування у військово-політичній галузі та дипломатичному кризовому менеджменті. Значна роль в створенні методу належить так званим "мозковим трестам" військово-стратегічного планування США – в першу чергу Гудзонському інституту, Інституту майбутнього та корпорації РЕНД. Пізніше до процесів вдосконалення й адаптації методу підключилися й західноєвропейські спеціалісти. Таким чином, на протязі подальших років сформувалися загальні методологічні основи методу, доповнені окремими процедурно-технічними напрацюваннями. Вони знайшли відображення в роботах Г.Кана (якого можна вважати "батьком-засновником" сценаріотехніки), О.Хелмера, Д.Белла, С.Брауна, Л.Жерардера та інших вчених [8, 7].

Радянські науковці, віддаючи належне пануючим ідеологічним установам, відмовилися використовувати сценарний метод (у зв'язку з його "буржуазністю", "волютаристською інтерпретацією ходу історичного розвитку" тощо), але розвивали його стосовно до проблем економічного й науково-технічного прогнозування [8, 8].

В кінці ХХ ст. методологія сценаріотехніки збагатилася рядом цікавих розробок, пов'язаних з використанням концепцій транзактного аналізу, ситуаційного аналізу, сучасних тенденцій математичного моделювання, побудови політичних прогнозів з використанням методу систематичного аналізу аргументів.

Про інтерес до сценарно-прогностичного методу в сучасній Україні свідчить поява на протязі кількох останніх років багатьох сценаріїв політич-

ного розвитку – в політичній публіцистиці, наукових трудах, робочих документів аналітичних структур державної служби і політичних партій.

Слід відзначити, що сценарний метод – це не жорстко, раз і назавжди встановлений алгоритм дій по створенню прогнозу, це велика й вельми неоднорідна сукупність підходів, технік, засобів організації роботи експертів, накоплена за весь час існування сценаріотехніки.

В даній роботі під сценарієм розуміється гіпотетичний покроковий опис причинно-обумовленої послідовності подій – етапів трансформації об'єктів прогнозування або його середовища.

Оскільки дане визначення, як можна побачити, описує сценарій як процес, то доцільно, на наш погляд, використати окремий термін для позначення конкретних ситуацій, подій, відповідних результатів здійснення сценаріїв. Для цього ми використаємо термін "систематичний контекст", який був уведений в науковий оборот Г.Каном. Оскільки цей термін вже кілька десятків років має застосування в політичній прогностиці, ми пропонуємо прийняти його без обговорення ступеня його вдалості.

Отже, під систематичним контекстом розуміється цілісний гіпотетичний опис ситуації, що виникає на тому чи іншому етапі трансформації об'єкта прогнозування та (або) його середовища.

Сценаріотехніка в такому випадку – це сукупність методологічних правил і методичних прийомів та процедур по створенню прогнозних сценаріїв і систематичних контекстів.

Аналіз наукової літератури дозволяє виявити в сценаріотехніці як методі прогнозування дві найважливіші передумови, які можна позначити як 1) принцип "відкритості майбутнього"; 2) принцип альтернативності майбутнього. "Відкритість" майбутнього означає його принципову необумовленість, залежність від наших дій в сучасному. "Майбутні тенденції", – писав Е.Квейд, – залежать від факторів, що знаходяться під нашим контролем" [214, 189]. Одним з головних завдань написання сценаріїв стає виявлення та-

ких факторів, що закладені в поточні політичні процеси і ситуації, механізмів впливу на майбутні стани політичних об'єктів.

Принцип альтернативності майбутнього веде до розуміння сценаріїв не як спробу "проорокувати" майбутнє, а бажання описати його альтернативи. Як зазначає А.Печчеї, "цілком логічно припустити існування одразу кількох достатньо вірогідних варіантів майбутнього, які будуть визначатися цілим рядом різноманітних факторів. Сценарій і являє собою таку комбінацію можливих в майбутньому подій та альтернативних соціально-політичних рішень. Не сподіваючись, що хоча б один зі створених сценаріїв буде в точності представляти реальну картину майбутнього, ми в той же час – за умови, що вся наша підготовча робота виконана достатньо сумлінно, – цілком можемо розраховувати, що це реальне майбутнє лежить десь в межах розглянутого нами набору можливих сценаріїв" [197, 146-147].

В дисертаційній роботі реалізується пошуковий прогноз можливостей формування інтегративної ідеології в Україні на основі методу індивідуальної експертизи даних парламентських виборів 2006 року в Україні та дострокових парламентських виборів 2007 року з використанням методик сценаріотехніки. Період упередження прогнозу (період, на який він розробляється) – 5 років.

Прогнозний горизонт (максимально можливий період упередження, при якому зберігається точність і достовірність) означимо 10 роками, хоча слід відзначити, що через складності в прогнозуванні соціальних, і особливо політичних явищ та оцінки достовірності політичних прогнозів ця цифра є досить умовною.

При прогнозуванні ми будемо діяти на основі алгоритму, запропонованому російським дослідником Г.Глуценком [41, 235-236], а також методологією, описаною А.С.Ахременком [8, 83-118]. Щоправда, алгоритм Г. Глуценка було запропоновано для економічного прогнозування, тому ми спробували переробити його з метою застосування до прогнозування соціальних процесів. Докладніше алгоритм прогнозу описано в додатку А.

Особливо важливим при прогнозуванні є визначитися з кінцевим виглядом політичного прогнозу. В цьому контексті, з деякою долею умовності можна виділити наступні типи сценаріїв:

1) сценарій-есе, який характеризується вільним, близьким до публіцистики стилем, високим рівнем деталізації ключових моментів, відсутністю жорсткої структурованості даних;

2) аналітичний сценарій, який характеризується строгим стилем, наявністю чіткої структури викладу матеріалу, невеликим обсягом. Містить короткий (часто тезисовий) опис вхідних і результуючих ситуацій, стисло характеризує основних політичних акторів, максимально чітко демонстрацію ходу розвитку ситуації через виділення конкретних "подійних ланцюгів";

3) формалізовані сценарії, які, в порівнянні з першими двома видами, включають в себе й кількісні показники. Вербальне викладення ходу подій збігається в них з побудовою графів, блок-схем, використанням кількісних коефіцієнтів (ймовірності, відносної важливості тощо) [8, 69-71].

У випадку прогнозу можливості формування інтегративної ідеології для максимальної точності, об'єктивності та наочності результатів використовуються елементи кожного з означених видів сценаріїв. Висхідним пунктом в прогнозі виступає наявна ідеологічна ситуація в Україні, що поступово трансформується в послідовність майбутніх станів. Акцент в даному випадку робиться на виявлення найбільш ймовірних сценаріїв розвитку подій та аналіз правдоподібних систематичних контекстів.

Слід відзначити, що, крім описаного вище сценарного методу прогнозування в роботі використовується метод екстраполяції, який ґрунтується на тому, що більшість політичних феноменів – процеси (явища), що тривають у часі і мають свою траєкторію руху, яку можна встановити, знаючи ланцюг минулих і сучасних подій; метод аналогії, який на основі умов, що викликали ту або іншу подію в минулому, дозволяє зробити висновок про можливість події в майбутньому [142, 625-626].

В роботі використовується й соціологічний метод, який передбачає "з'ясування соціальної зумовленості політичних явищ, зокрема, впливу на політичну систему економічних відносин, соціальної структури, ідеології і культури" [142, 47].

Заслуговує на увагу також порівняльний (компаративістський) метод, який передбачає певні підходи до політичного буття. Цей метод передбачає "зіставлення однотипних політичних явищ (державного ладу, політичних партій, політико-ідеологічних вподобань), різних способів реалізації одних і тих самих політичних функцій тощо з метою виявлення спільних та відмінних рис політичного життя різних народів, країн, епох" [142, 47].

Таким чином, можна констатувати, що термін "ідеологія" виявився досить неоднозначним. Сьогодні ідеологія розглядається як неодмінний аспект соціальних відносин, при цьому наголошується на ціннісних (система поглядів, ідей, вірувань) та процесуальних (засіб організації громадської свідомості, символізації політичних об'єктів) її аспектах. Більшість сучасних дослідників підкреслюють здатність ідеології до інтеграції суспільства та її ключову роль у процесах його консолідації. Проведений аналіз дозволяє зробити висновок про можливість існування особливої об'єднувальної, або інтегративної ідеології в сучасних українських умовах. Вона має стати мобілізаційним фактором процесів державотворення та становлення громадянського суспільства в Україні.

Методологічною основою дослідження інтегративної ідеології як чинника консолідації українського суспільства стало поєднання та комплексне використання діалектичного, структурно-функціонального, системного, синергетичного, історіологічного, соціологічного, порівняльного методів, а також методології політичного прогнозування. Діалектичний метод дозволив розкрити принципи й закономірності формування та розвитку політичних ідеологій, глибше зрозуміти їх протиріччя. Структурно-функціональний метод дав можливість провести дослідження інтегративної ідеології і процесів, що протікають у ній як структурно-розчленованої цілості, у якій кожен

елемент (ідеї, цінності, відносини і т.д.) має своє визначене функціональне призначення. Метод синергетики дав можливість розкрити аспекти, що стосуються механізмів виникнення інтегративної ідеології, і що приводять в остаточному підсумку до її самоорганізації. Системний підхід, в свою чергу, дозволив провести комплексне дослідження інтегративної ідеології як складної системи з узгодженим функціонуванням усіх її складових. Використання історіологічного методу дало можливість дослідити політичні ідеології в історичному просторі і часі, відійти від однобокого дослідження обмеженої історичної епохи і запобігти упередженості в висновках. Застосування сценарних методів політичного прогнозування дозволило розробити прогноз розвитку інтегративної ідеології в Україні на найближчі роки.

1.2. Еволюція ідеологічних концепцій у світовому та українському контексті

Одним із важливих чинників консолідації українського суспільства виступає необхідність формування інтегративної ідеології. При цьому треба наголосити, що сам термін "ідеологія" з часів його появи є дуже неоднозначним. Тому окреслимо той теоретичний простір, у якому він розробляється, простежимо історію його появи. Неоднозначність терміну "ідеологія", очевидно, почасти визначається складною конфігурацією того проблемного поля, що намагаються описати з його допомогою. Як відзначає О.Малинова, "утворене цілою мережею зв'язків і відповідностей, що виникають на перетинанні суспільної свідомості, соціальних відносин і колективних дій, це поле важко піддається теоретичному аналізу" [107, 8-9].

Термін "ідеологія" давньогрецького походження і буквально означає "науку про ідеї", оскільки складається з двох слів – "ідея" і "логос".

Вперше в історії концепцію ідеології розробив Платон. Він стверджував, що первинним є світ ідей. Вище за все стоїть, за Платоном, ідея краси та добра.

У ідеальній державі передбачається такий регулятор громадського життя, як єдність усіх його громадян. Єдність Платон тлумачив як "однакове відношення до все існуючого, співзвуччя думок та сприйняття". На думку Платона, благо загального (суспільства) достатньо для блага одного (людини). Це дає підставу для ствердження, що філософія Платона – це "філософія тоталітарної держави, закритого суспільства, недемократичного за своєю суттю".

На початкових етапах розвитку ідеології її матрицею виступав міф. Міфологічне світосприйняття виникло ще до виникнення політики, і в якості основного механізму рефлексії були використані фантастичні образи богів, демонів або героїв. Основними механізмами символізації служили віра, звичаї, традиції чи героїзація конкретних життєвих прикладів. Але міфологічна за своєю основою ідеологія має свою межу. Тому наступною формою ідеології стали релігійні конструкції. Вони зберігали, як і міф, цілісне сприйняття дійсності, але закладали в основу символізації певні морально-етичні картини світу, тим самим перетворюючи людську віру у головний спосіб діагностики дійсності.

Ідеологія, починаючи з Нового часу, тобто з середини XVII ст., набувала якісних змін. В її основі тепер були більш абстрактні нормативно-символічні конструкції про сутність влади та умови адаптації громадян у політичному просторі.

В історії поняття "ідеологія", починаючи з цього періоду, ми можемо виділити три основних етапи його історико-логічної еволюції:

- ✓ ідеологія як наука про ідеї, що вивчає їхнє походження і закономірності прояву в практиці розвитку суспільства;
- ✓ ідеологія як поняття, що відрізняє і позначає соціально-політичну спрямованість і значимість різних поглядів, теорій, концепцій і т.д.;

- ✓ ідеологія як предмет дослідження і як інструментальне поняття в соціальних науках.

Сам термін "ідеологія", як уже відзначалося, був запропонований французьким філософом і економістом Дестютом де Трасі в 1796 р. для позначення науки про ідеї, що дозволяє установити тверді інтелектуальні основи для політики, етики й інших сфер громадського життя і гуманітарних наук. В умовах розпаду багатовікових підвалин суспільно-політичного життя європейського суспільства виникла необхідність у теоретичному і, по можливості, безсторонньому осмисленні нових реалій з метою вироблення стабільних ціннісних орієнтирів розвитку суспільства, а також основ світосприймання і розуміння дійсності, що й обумовило виникнення ідеології як науки.

Дестют де Трасі визначав свою науку в такий спосіб: "Цю науку можна назвати ідеологією, якщо виходити тільки з її теми, загальної граматики, якщо звертати увагу тільки на її засоби, і логіку, якщо розглядати тільки її мету. Однак, як би її не іменувати, вона обов'язково охоплює ці три аспекти, тому що неможливо серйозно займатися одним з них, не займаючись двома іншими. Ідеологія представляється мені родовим терміном, тому що наука про ідеї містить у собі і науку про їхнє вираження, і науку про ті, що припускаються ними, дедукції".

У своїй праці "Етюд про здатність мислити" де Трасі використовує термін "ідеологія" для характеристики цієї нової науки. Пізніше в багатотомному творі "Елементи ідеології" (т. 1-4 1805-1815 р.) він більш докладно розвиває це поняття. Дестют де Трасі характеризує ідеологію як "науку про ідеї, про те, як вони виникають, і про закони людського мислення". На його думку, ця наука повинна бути такою ж точною, як і всі природничі науки [140, 139].

Однак як усеохоплююча наука ідеологія в значній мірі мала утопічний і схоластичний характер. Для реалізації вироблених у її рамках теоретичних і ідейно-ціннісних концепцій на той момент не було ні об'єктного соціального поля, ні носіїв ідей (людей і інститутів), здатних у цьому відношенні заміни-

ти традиційні для старої культури суспільні і політичні інститути. У зв'язку з цим поняття ідеології закономірно перекочувало з табору безсторонньої науки на простори політичної боротьби за розум і серця людей. Цим переносом акцентів у розумінні і застосуванні даного терміна знаменується початок другого етапу в його еволюції (1-ша половина 19-го століття і фактично до нашого часу).

З переходом у нову якість поняття ідеології стало застосовуватися переважно у випадках, коли мова йшла про оцінку визначених ідейних концепцій і систем поглядів, що мають яскраво виражену соціально-політичну спрямованість. До середини 19-го століття ідеологія уже визначається головним чином у політичній сфері як сукупність ідей і теорій, що у помилковій, містифікованій формі виражає інтереси великих соціальних груп. Ідеологічний характер прийнято стало приписувати фактично будь-якому соціальному явищу чи фактору, якщо він мав відношення до формулювання цілей чи програм соціальної діяльності, спрямованої на зміну чи збереження існуючих суспільних відносин. Термін "ідеологія" став служити інструментом для вираження і характеристики зовнішньої політичної спрямованості концепцій і інститутів суспільства.

В 1845 р. він проявився в роботі Маркса і Енгельса "Німецька ідеологія" як сфера загальних ідей – "...мораль, релігія, метафізика й інша ідеологія". А в роботі "До критики політичної економії" Маркс узагальнив його як "юридичні, релігійні, художні, філософські, словом ідеологічні форми". І вже потім, особливо в роботах Леніна, ідеологія стала зброєю пролетаріату як методика класової боротьби, а точніше, набір гасел, що виправдують репресивні дії "влади робітників" [25].

Унаслідок своєї, як вважалося, споконвічної якості "хибності" ("облудності"), поняття ідеології придбало в значній мірі негативний відтінок, оскільки асоціювалося з тим, що вселяється, насаджується, підтримує диктат і примус. І в наші дні застосування терміна найчастіше носить спекулятивний характер (додатком слова ідеологія до якого-небудь терміна можна спотво-

рити і/чи дискредитувати його зміст: "ідеологічне суспільство", "ідеологічна концепція", "ідеологізоване життя" і т.д.).

Третім логічним етапом у розвитку терміна "ідеологія" з'явилося його представлення і використання в різних соціальних науках як предмету дослідження й інструментального поняття. Те, що в контексті епістемології поставало як "помилкова свідомість", з погляду соціальної теорії виявляється істотним елементом суспільних відносин.

Питання ідеології ще в 19-му столітті стали предметом наукових досліджень. У працях М. Вебера, Е. Дюркгейма, О. Конта, К. Манхейма, Р. Мертона, Д. С. Мілля, В. Парето, Т. Парсонса, Г. Спенсера, М. Шелера й ін. дослідників розглядаються питання співвідношення ідеології і науки, ідеології та істини, природи ідеології, цінності й об'єктивності пізнання і т.д. Був уведений навіть термін "ідеологоведення". Навколо ідеології з'являється наука "соціологія знання" (К. Манхейм), зміст якої полягає в підготовці і здійсненні пізнання суспільних явищ за допомогою виходу "над" різними точками зору і синтезом їх в одне ціле. У цьому зв'язку Манхейм розрізняв тотальну і часткову ідеології. Часткова ідеологія являє собою визначену систему ідей, що є більш-менш перекрученим відображенням фактів і подій в угоду політичному чи іншому інтересам її носія. Поняття тотальної ідеології відбиває особливості, своєрідність і характер структури свідомості, типу мислення і сприйняття визначених шарів населення, груп суспільства або ж у цілому епох.

Проблематика ідеології як поняття і соціального явища розроблялася і розробляється як у закордонній, так і у вітчизняній науці. У центрі уваги знаходяться як змістовні аспекти ідеології (порівняльний аналіз ідейних концепцій), так і функціональні (місце, роль, функції ідеології в суспільстві). Дослідження з проблем ідеології можуть носити як методологічний (природа ідеологічних явищ, методи її виявлення, опису, підходи до аналізу), так і прикладний характер (питання ідеологічної роботи, поведження з ідеологіями).

Традиційний підхід західної науки до дослідження ідеології ґрунтується переважно на трьох основних пунктах:

- ✓ теза про плюралізм ідеологій;
- ✓ визначення ідеології як помилкової чи сполучення помилкової і щирої свідомості;
- ✓ зведення ідеології до упередженості в судженнях, заперечення в ній творчого початку.

Центральним пунктом досліджень про ідеологію є уявлення про ідеологію як про помилкову свідомість (Д. Белл, С. Ліпсет, К. Манхейм, Х. Х'юз, Е. Шиллз). Однак поняття "хибності" ідеології тут не тотожно поняттю облудності. Ідеологія містить у собі не обов'язково істинне чи помилкове знання, вона може мати вірогіднісний (прогностичний, символічний) характер.

За своєю суттю ідеологія "помилкова" не тому, що вона навмисно спотворює дійсність в угоду тим чи іншим політичним інтересам, а в силу того простого факту, що цінності, які є основою ідеології, по своїй природі не є простим адекватним відображенням дійсності. Цінності й ідеї, що їх виражають, являють собою як би іншу реальність, чим та, що дана людині в її простих відчуттях. Людина не може сприймати навколишню реальність інакше, як крізь призму своїх ідейно-ціннісних орієнтацій.

Історично одним з перших у дослідженнях із проблем ідеології був позитивістський напрямок (Т. Гайдер, К. Поппер, Е. Топич і ін.), у джерел якого стояв К. Манхейм. На думку останнього, "... у самому слові "ідеологія" міститься розуміння того, що в деяких ситуаціях колективне несвідоме певних груп затушовує реальні умови суспільства, як для себе, так і для інших, і в такий спосіб стабілізує їх". Це колективне несвідоме існує у виді цінностей, і ідеологія прирівнюється фактично до ціннісної орієнтації".

Характерними рисами ідеології, на думку Парсонса, Уїлларда й Муллі-нза, є пізнавальна й оцінююча здатність, орієнтація на дію, логічна погодженість. На думку представників даного напрямку, задачею науки є формулювання і реалізація в суспільстві ціннісних орієнтацій, що відповідають цілям

суспільного прогресу, які б забезпечували адекватне цим цілям пізнання соціальної дійсності, орієнтували на дії, були логічні і науково обґрунтовані.

У рамках антипозитивістського, чи феноменологічного, напрямку (Альфред Шюц), ми зустрічаємо інший погляд на ідеологію. Ядром ідеології тут визнається природний (об'єктивний) світогляд, життєвий світ, заснований на елементарних цінностях, нормах, поглядах і повсякденних уявленнях. Відповідно, цей світ по своїй природі не піддається строгому науковому визначенню і свідомому регулюванню, ідеї і цінності існують об'єктивно у виді таких, що стихійно складаються, світоглядів.

Кардинально відмінний як від "ціннісного", так і від "повсякденного" підходу погляд на ідеологію в рамках ірраціоналізму. Тут відбувається гіпертрофія міфологічного характеру ідеології. Даний напрямок бере початок від окремих думок і ідейних концепцій Ф. Ніцше, А. Шопенгауера, З. Фрейда. Льюїс Фойєр виділяє три основні частини ідеології:

- інваріантний міф (тобто певний архетип з області колективного несвідомого, на який "нанизується" система тих чи інших цінностей);
- філософські доктрини, що чергуються в процесі історичного розвитку (найбільш розвиті філософські системи, що складають ідейну основу ідеології, формулюють її основні цінності і зміст);
- вчення про ведучу роль в суспільстві певної соціальної групи чи класу (соціально-політична спрямованість ідеології).

На думку А. Вінера, духовним цементуючим початком всякої ідеології є міф. Будь-яка ідеологія прагне до того, щоб на основі її ідей і цінностей у людини була сформована картина дійсності, що давала б їй можливість безпосередньо (тобто не прибігаючи до допомоги аналізу і не піддаючи нічого сумніву, насамперед, самі ці ідеї) сприймати навколишню дійсність, зовнішні цілі і задачі своєї діяльності в масштабі суспільства.

У рамках Франкфуртської школи (неомарксизм) знайшов розвиток тезис про гіпер-ідеологічність дійсності. Відповідно до нього хибність ідеології відбувається не від її обумовленості соціально-політичними інтересами і не

внаслідок її ціннісного характеру, а від "хибності самої дійсності", що представляється як "наскрізь ідеологічна". Такі представники школи, як Г.Маркузе, М.Хоркхаймер, звертають увагу на проблему маніпулювання свідомістю мас і окремої людини, на негативні процеси появи в масовому масштабі феномена "рафінованої", "одномірної" людини.

При цьому наука і техніка здобувають статус "нової ідеології", оскільки вироблені ними теоретичні концепції наскрізь ідеологічні, партійні. Подібний погляд на ідеологію підкреслює її всеосяжний характер і величезне значення в умовах сучасного суспільства, коли практично за будь-яким соціальним актом чи дією можна доглянути, або, принаймні, припустити наявність тих чи інших інтересів його учасників. Наступний крок тут – визнання того факту, що будь-яка соціальна дія, будь-який факт дійсності в складному сучасному суспільстві потенційно володіє (тобто може бути наділений) тим чи іншим семантичним значенням, як для окремої людини, так і для суспільства в цілому, і відповідно, може бути ідеологізований.

Подібний підхід конкретизується представниками ліворадикальної соціології. На думку Райта Міллса, будь-яка ідеологія є, насамперед, теоретичним вираженням політичних інтересів певних соціальних груп (класів, шарів суспільства). Ідеологія як спосіб виправдання чи спростування існуючого порядку речей лежить в основі будь-якої політичної філософії. При цьому ідеологія, на думку А. Гоулднера, є, насамперед, раціональною системою і являє собою "соціальні теорії, що кореняться в інтересах, вірування, набори символів і правил для їхнього використання, мови, програми дій". Наука ж являє собою "нову ідеологію", оскільки її розвиток, формулювання висновків з наукових досліджень і їхнє практичне використання нерозривно зв'язані з тими чи іншими суспільно-політичними інтересами. Наука також "схильна" міфологізувати свої висновки і представляти їх у рамках тієї чи іншої ідейно-ціннісної системи. У цілому, ідеологія розглядається як сфера свідомості, що у раціональній формі виражає інтереси соціальних груп і служить для них керівництвом до дії.

У розвитку поглядів на ідеологію в рамках західної соціологічної думки чітко просліджуються дві тенденції, що змінюють в часі одна одну:

Концепції загальної "деідеологізації" (середина 50-х – початок 70-х років і знову із середини 80-х років). Автори – Р. Арон, Д. Белл, С. М. Ліпсет, К. Поппер, Е. Шиллз та ін. Основна теза має позитивістський характер, – зростаючий вплив науки призводить до падіння впливу ідеологічних систем. Можливість розвитку подібних поглядів у значній мірі обумовлена тим, що в демократичному індустріальному суспільстві в умовах неочевидності дійсних механізмів влади, розмивання значеннєвих границь різних ідеологій і самих цінностей, широкої диференціації носіїв ідейних цінностей по соціальних, духовних і інших параметрах, роль ідеології як ціннісного регулятора діяльності стає неочевидна.

Цікаво відзначити, що хоча концепції деідеологізації у європейському та американському суспільствознавстві досягли піку популярності приблизно у 60-х роках і явно пішли на спад уже в 70-х, коли акценти стали робитися на визнанні об'єктивної неминучості й конструктивній ролі ідеології, хвиля захоплення проектами "деідеологізації" не оминула наприкінці 80-х і особливо у 90-х роках пострадянських країн. Щодо України цього періоду, то у її суспільній думці і навіть науковому дискурсі саме поняття "ідеологія" було значною мірою маргіналізоване й дискредитоване; нерідко вона інтерпретувалася лише як інструмент, за допомогою якого політичні еліти маніпулюють масами. Тут, як свого часу і на Заході, доволі популярною була думка про можливість і навіть необхідність повної "деідеологізації" суспільства [48, 127].

Без сумніву, у пострадянських умовах цей теоретичний радикалізм не в останню чергу являв собою реакцію на державну політику керівництва СРСР, яке завжди надавало ідеології явно гіпертрофованого значення, зробивши пропаганду та інші форми корекції масової свідомості одним з основних інструментів володарювання та консолідації суспільства. Наслідки перманентних намагань штучно підпорядкувати всі форми та сфери соціальної практики аж до приватного життя громадян максима "єдино вірної" радянської

ідеології добре відомі. Зрештою, історія не тільки СРСР, але й інших ідеократичних та тоталітарних режимів новітнього часу свідчить, наскільки безперспективними і водночас небезпечними можуть бути усілякі намагання наділити ідеологію непритаманними їй якостями і соціальними функціями і жорстко детермінувати усе розмаїття життя суспільства, керуючись абстрактною, статичною ідеологічною схемою. Тотальна ідеологізація, очевидно, так само неможлива, як і повна деідеологізація.

Концепції "реідеологізації". Представники цього напрямку – А.Вінер, Дж. Лодж. Однією з головних причин руху "назад до ідеології" з'явилася необхідність ідеологічно протистояти комуністичній і робочій ідеологіям. Деідеологізація громадського життя не могла не привести до певного вакууму загальнонаціональних ідей і цінностей, якими традиційно підживлювалося інтелігентське, наукове, студентське середовище. Що ж стосується фактора деідеологізації, – зростання значимості інформації, природних ресурсів, екології, той самий стан навколишнього середовища і погроза міждержавних конфліктів обумовили необхідність створення "глобальної, всевітньої" ідеології для всіх, яка б примирила всі існуючі і протидіючі ідеології під покровом нових, гуманістичних ідей і "загальнолюдських цінностей".

У залежності від рівнів аналізу, підходів і поглядів на ідеологію, змінюються уявлення про призначення ідеології в суспільстві. А. Вінер бачить його в розробці глобальної стратегії людства, П. Ансар – у забезпеченні (обґрунтуванні і підтримці) політичних рішень, А. Сейхі – у здатності пояснювати суспільні явища, Т. Парсонс – у здатності об'єднувати людей. В інтерпретації М.Фуко ідеологія забезпечує самоопис суспільства. Д. Белл представляє ідеологію як перетворення ідеї в соціальний важіль, Брахер – як орієнтовану на дію систему переконань, і т.д.

Розходження в оцінках ролі і значимості ідеології обумовлені в чималому ступені тим, що ідеологія як специфічна область соціально-культурних явищ потенційно несе в собі як позитивне, так і негативне. Її роль і характер впливу залежать від того, яке місце вона займає в суспільстві.

У радянській науці донедавна питанням ідеології надавалось першочергове значення. Ідеологія в радянському суспільстві була одним з його основних системоутворюючих елементів, найважливішим фактором суспільного і державного будівництва. Система цілеспрямованого ідеологічного впливу була детально пророблена й охоплювала практично всі сторони й області життя радянських людей.

У радянській теорії застосовувався переважно соціологічний підхід, тобто дослідження ідеології проводилося з позицій виділення інтересів класів (соціальних груп) і їхнього відображення в ідеологічних системах. Ідеологія у своїх змістовних аспектах розглядалося як вираження класових і партійних інтересів у теоріях і концепціях. На думку Л.В.Губерського, "ідеологія – це, насамперед, система поглядів і ідей, що відбивають суспільне буття з позицій визначеного класу, а також теоретична програма діяльності класу, у якій визначені роль класу в суспільстві і його відношення до об'єктивної дійсності на даному етапі суспільно-історичного процесу" [47, 279].

У руслі соціологічного підходу, акценти в дослідженні ідеології змістилися в ракурсі практичного її розгляду, залишивши за рисою уваги її феноменологічні, міфологічні, у цілому – раціональні риси. У центрі уваги радянських дослідників стояли питання соціальних і психологічних функцій ідеології, розгляд ідеології як системи, призначення і роль ідеології в духовному виробництві, у розвитку і вихованні людини.

Ідеологія, як за своїм змістом, так і за методами і цілями реалізації, мала чітку партійну приналежність ("найважливішим науковим принципом при вивченні ідеологічної діяльності є партійність"). Разом з тим, ситуація ідеологічного протистояння країнам Заходу, а також зміни цілей партійних програм (побудова комунізму, госпрозрахунок, реформи 60 – 70-х років, концепції "прискорення" і "демократизації" і т.д.), породжували необхідність постійного контролю за станом ідеології, а також її розвитку.

Одним зі шляхів її розвитку було створення "наукової теорії ідеології", у рамках якої ідеологічне життя суспільства розглядається як об'єкт науково-

го управління, що включає в себе: саму ідеологію як систему ідей і поглядів (теоретичний рівень відображення дійсності, являє собою, поряд із суспільною психологією, одну зі сторін суспільної свідомості); ідеологічні відносини (відносини людей у процесі і з приводу створення і поширення ідей у суспільстві); діяльність ідеологічних інститутів (державні і громадські організації, навчальні і виробничі структури, спеціальні інститути, засоби масової інформації й ін.).

У роботі, присвяченій прикладній проблемі – методології виміру ступеня інтеріоризації ідеології (її засвоєння людиною), В.В.Паніна визначає ідеологію як "форму свідомості, що є продуктом соціалізованого духовного виробництва, що розгортається в рамках духовно-практичного способу освоєння дійсності. Вона відбиває певну предметну область через призму інтересів визначеного суб'єкта, містить у собі соціальне цілеспрямовання і соціальну технологію, служить стимулом для практичної діяльності".

На думку В.І. Сороковикової, ідеологію необхідно досліджувати "як цілісну систему виробництва, розподілу і споживання духовних продуктів, що здійснюється за допомогою соціальних інститутів і виражає інтереси певної соціальної групи суспільства" [156].

Слід відзначити, що в другій половині ХХ ст. ідеологія розглядається вже не як тотальна система ідей, а як вираження їх плюралістичної множини.

В середині 50-х – на початку 60-х років на фоні "техніцистських сподівань, початку "холодної війни" та критики сталінізму з'являється теза про "кінець ідеології" [107, 15].

Вперше цю фразу використав Альбер Камю ще в 1946 р. В 1955 р. Раймон Арон дав назву "Кінець ідеологічного століття?" одній із глав своєї книги "Опіум інтелектуалів". У тому ж році Едвард Шиллз виніс словосполучення "кінець ідеології" у заголовок своєї доповіді на конгресі в Мілані. Пізніше Деніел Белл так само назвав збірник своїх статей, а Сеймур Ліпсет – розділ в книзі, присвяченій соціальним основам політики. Теза про "кінець ідеології" ґрунтувалася на досить специфічному розумінні даного терміна. Го-

ловним референтом, безумовно, служив сталінізм, охарактеризований Ароном як "крайня, гротескна форма" того, що він називає "ідеологією, тобто тотальної картини історичного миру, що має псевдосистематичну форму, картини, що надає зміст і минулому, і майбутньому, виводить належне із сущого й передбачає бажане майбутнє, що виникне з реальності сьогодення" [107, 16].

Таким чином, ідеологія розумілася не просто як "світогляд або система переконань певної соціальної групи відносно суспільної організації, що морально вважається правильною", – таке визначення Белл, наприклад, знаходив занадто широким. Це поняття застосовувалося насамперед до систем ідей, що пропонують "апокаліптичне й хіліастичне бачення миру", свого роду аналогам світських релігій, покликаним служити засобом "передачі емоційної енергії" [202, 400-404]. Помірні системи поглядів, начебто лібералізму або консерватизму, не вписувалися в це визначення, – тим більше, що термін уживався в значенні, далекому від нейтрального.

У силу цілого ряду факторів – очевидної ефективності економіки Заходу, зниження гостроти класової боротьби, втрати значення "старого політико-економічного радикалізму", перемоги "демократичної революції", виникнення ліберально-консервативного консенсусу, зміни статусу інтелігенції й ін. – потреба в такого роду світських релігіях у країнах Заходу, на думку авторів, що відстоювали ідею "кінця ідеології", зменшується. Втім, передбачалося, що ідеологічна продукція західних інтелектуалів цілком може знаходити собі ринок збуту в країнах, що розвиваються.

Оскільки теза про "кінець ідеології" ґрунтувався на надзвичайно вузькій інтерпретації даного поняття, в 1960-х роках з'являється нова хвиля інтересу до вивчення ідеологічних феноменів (певною мірою спровокована твердженнями про "кінець ідеології"). В результаті, до початку XXI ст., за словами Майкла Фрідена, "ми спостерігаємо аж ніяк не кінець ідеології, а дійсний вибух інтересу до неї й одночасно – помітні зміни в інтерпретації цього поняття" [204, 9].

В 1964 р. вийшов збірник "Ідеологія й невдоволення" за редакцією Девіда Аптера. У відповідь на тезу про "кінець ідеології" автори збірника запропонували нові прочитання цього "застарілого" терміну. В числі інших, у збірник увійшла знаменита стаття Кліффорда Гірца "Ідеологія як культурна система" і дослідження Пилипа Конверса про характер систем переконань еліт і масових груп. Приблизно в цей же час вийшли світло роботи Роберта Лейна, також присвячені вивченню ідеології на рівні масових переконань [207; 210]. Відбувається переключення інтересу із причин і наслідків ідеології на механізми її функціонування. Причому на відміну від переважно умовляючої постановки питання про функції ідеології в рамках епістемології та соціології знання, нові підходи були орієнтовані на вивчення емпіричного матеріалу.

В дієвості ідеології як засобу легітимації змушують засумніватися результати більш пізнього дослідження британських соціологів Н.Аберкромбі, С.Хілла та Б.Тернера, що спростовує тезу про пануючу ідеологію. На думку авторів, хоча не можна сказати, що ідеології не існує, однак її роль сильно перебільшена. За їхніми словами, "ідеологія має значення для пояснення єдності панівного класу, але не суспільства в цілому" [201, 3]. За словами дослідників, важко говорити про здатності панівних класів нав'язувати свою ідеологію. По-перше, ідеологія занадто суперечлива, щоб маси могли повною мірою її засвоїти. Парадокс полягає в тому, що по мірі того, як зростають можливості для індоктринації, знижується ступінь цілісності самої ідеології панівних класів. По-друге, культура нижчих класів значною мірою залишається автономною, тому що панівні класи не мають можливість контролювати повсякденні дискурси. Втім, автори не виключають, що деякі елементи цієї культури мають стабілізуючий ефект, знижуючи опозиційну активність.

Таким чином, на думку авторів, єдність суспільства, з одного боку, сильно перебільшена, а з іншого боку – згода керованих досягається набагато більшою мірою за рахунок економічних, ніж ідеологічних засобів. Ідеологія, очевидно, не грає ролі "соціального цементу".

Що, втім, не означає, що вона не виконує інтегративних функцій; однак останні, очевидно, пов'язані не стільки зі здатністю панівних класів нав'язати певні вірування, скільки з наявністю в суспільстві когнітивних систем, що дозволяють систематизувати різноманітні прояви людського досвіду, узагальнивши їх навколо якихось пізнаваних і наділених змістом шаблонів. Початок переосмисленню концепції ідеології в цьому напрямку поклала стаття К.Гірца "Ідеологія як культурна система" [40].

В цій роботі запропоноване нове розуміння ідеологій як своєрідних символічних матриць – схематичних образів соціального устрою, що допомагають координувати людське поведіння, що з погляду біологічних регуляторів виявляється надзвичайно пластичним. "Ідеологія, – за словами Гірца, – уможливорює існування автономної політики, тому що вона постачає нас авторитетними концепціями й осмисленими, переконливими образами, за допомогою яких ми можемо цю політику сприймати". Ідеології виявляються "картами проблематичної соціальної реальності й матрицями, на основі яких формується колективна свідомість" [40, 63-64].

П.Рікер знайшов спосіб пов'язати описану Гірцем інтегративну функцію ідеології з виявленою ще Марксом функцією спотворення. На думку французького філософа, ідеологія може виконувати останню функцію тільки на основі першої: "Лише тому, що структура соціального життя людей уже є символічною, воно може бути спотворене". Сполучною ланкою виступає функція легітимації: "оскільки ідеологія... служить інтерпретаційним кодом, що забезпечує інтеграцію, вона робить це, узаконюючи існуючу систему влади". За Рікером, саме ця обставина обумовлює спотворення: у процесі легітимації завжди виникає вакуум між "попитом" на легітимність із боку влади і її "пропозицією" з боку громадян. Цей вакуум заповнюється за рахунок ідеології. І заповнюючи його, "ідеологія зміщається за рамки простої інтеграції й стає спотворенням і патологією... Ідеологія намагається забезпечити єдність між домаганнями [влади] і вірою [громадян], але вона робить це, легітимізуючи існуючу систему авторитету, як вона є" [215, 10-13].

Теорію, що дозволяє переосмислити концепт ідеології з погляду структури соціальних відносин та інтерпретаційної теорії запропонував британський соціолог Джон Б. Томпсон. Відповідно до визначення Томпсона, ідеологію варто розуміти "як способи, за допомогою яких змісти, укладені в символічних формах, служать установленню й зміцненню відносин панування" [175, 8]. На думку автора, головним недоліком колишніх інтерпретацій ідеології було те, що всі вони не враховували фактора медіатизації сучасної культури й надавали непропорційно велике значення її секуляризації й раціоналізації. Звідси ідеології з'являлися світськими аналогами релігій, відносно впорядкованими "зводами" ідей, головне призначення яких – сп'якувати суспільство навколо цінностей, що нав'язуються панівними класами. Відповідно ж до концепції британського соціолога, саме "медіатизація сучасної культури, а не секуляризація й раціоналізація громадського життя, повинна служити головною системою координат, у рамках якої сьогодні варто аналізувати ідеологію" [175, 265].

Це не означає, що ЗМІ – єдине середовище існування ідеології: ідеологічні явища можуть існувати в різних контекстах, від дружньої бесіди до президентського послання. Однак розвиток ЗМІ істотно розширив сферу дії ідеології в сучасних суспільствах, тому що він створює можливості для передачі символічних форм потенційно широкій аудиторії, розмитої у часі й просторі. Таким чином, ЗМІ – це не тільки канали, по яких відбувається поширення символічних форм: вони "роблять можливими нові форми соціальної взаємодії, а тому служать реструктуруванню соціальних відносин, частиною яких вони є" [175, 225]. Запропоноване в роботі Томпсона розуміння ідеології істотно зміщує фокус уваги дослідника: від аналізу філософських текстів і політичних програм – до вивчення широкого спектра дискурсів, з акцентом на масові комунікації.

З появою нових інтерпретацій дослідження ідеології перестали бути винятковою сферою політичної філософії, історії ідей і суспільних рухів – вони в значній мірі перемістилися в області дискурс-аналізу й культурології.

Як приклад, що ілюструє цю тенденцію, можна привести недавні роботи Тойна Ван Дейка.

Т.А. Ван Дейк, який довгий час займався вивченням дискурсивних проявів расизму, у цілій серії недавніх робіт спробував операціоналізувати концепт ідеології для потреб критичного дискурс-анализу [218]. Нідерландський дослідник відносить дане поняття не до всього простору символічних форм, а головним чином до фундаментальних переконань, які є основою соціальної репрезентації груп. Таким чином, ідеологія виявляється структурованою навколо базових категорій, що відбивають ідентичність групи, а головна стратегія ідеологічних дискурсів може бути виражена принципом "підкреслюй те, що характеризує нас позитивно, а їх – негативно". За словами Т. Ван Дейка, ідеології "представляють ментальне втілення фундаментальних соціальних, економічних і/або культурних цілей і інтересів групи. На думку дослідника, є сенс говорити про ідеології не тільки класів, але й безлічі інших груп, у тому числі тендерних, професійних і т.п.

Роботи Т. Ван Дейка не вичерпують всього кола робіт, присвячених дослідженню ідеології в контекстах дискурсивних практик. Однак вони досить повно ілюструють тенденції, пов'язані з переосмисленням даного концепту. Насамперед, помітно розширилася сфера його застосування. Увагу дослідників привертають не стільки причини, що породжують ефект "помилкової свідомості", або його наслідки, скільки механізми функціонування ідеології й виконувани нею функції.

На рівні соціуму ідеологія проявляється як широкий набір символічних форм (тобто не тільки ідей, але й образів, дій і навіть речей, – усього, що може бути наділено змістом). На рівні індивідів – не тільки у вигляді більш-менш усвідомлених переконань, але й інтерпретативних кодів, які засвоюються в процесі соціалізації й найчастіше не піддаються рефлексії. Нарешті, "ідеологічними", відповідно до нових інтерпретацій, є не символічні форми й інтерпретативні коди самі по собі, а те, як вони працюють у конкретних кон-

текстах, що включають у себе відносини панування, влади, нерівності, розходження соціального статусу й т.п.

Соціальні умови, що змінилися, не могли не накласти відбиток на способи формування й функціонування ідеологій. Публічне виробництво й поширення ідеології сьогодні вже не є винятковою монополією класу інтелектуалів – у цьому процесі беруть активну участь і інші виробники символічних форм, насамперед ЗМІ. Ідеологія виражається не тільки в традиційних політичних текстах, вона "скрізь", і тому для її вивчення необхідно використати різні прийоми аналізу.

Більш "масове" виробництво ідеології тільки підсилило окреслений ще на початку ХХ ст. процес розмивання "великих ідеологічних традицій", гібридизації ідеологій. За словами М. Фрідена, "тепер ми концептуально готові прийняти світ ідеологій, у якому нові комбінації – нормальне й часте явище, а границі існують для того, щоб їх перетинати" [205].

У світлі нових інтерпретацій концепту ідеології переосмислюються й багато його функцій. Зокрема з'являється можливість говорити про інтегративну функцію ідеології, більше того, у руслі сучасних концепцій та настільки широкого діапазону значень терміну "ідеологія" цілком обґрунтованим представляється дослідження інтегративної ідеології як особливої, об'єднавчої ідеології українського суспільства, а дослідження, проведені Дж.Томпсоном, Т. Ван Дейком і іншими вченими дозволяють стверджувати, що формування такої ідеології є цілком можливим за участю ЗМІ в максимально стислий термін.

Отже, друга половина ХХ ст. виявилася, напевно, найбурхливішим бурхливим періодом у більш ніж двохсотлітньої історії поняття "ідеологія": його використовували як образливий ярлик і як нейтральне наукове поняття, відкидали й знову приймали, наділяли різними значеннями й давали нову дисциплінарну "приписку". На початку ХХІ ст. воно вживається в настільки різних змістах, що немає ніякої надії дати йому чітке і єдине визначення.

В історії зарубіжної і вітчизняної теорії склалася безліч підходів і поглядів до визначення ідеології як поняття і явища – від взаємодоповнюючих до взаємовиключних. Багато в чому це обумовлено тим, що, у силу своїх якостей і специфічних особливостей, ідеологія може розглядатися з різних позицій, різними методами і під кутом досягнення різних цілей і рішень дослідницьких завдань.

Загальним тлом для сучасних досліджень ідеології є визнання того факту, що дати вичерпне універсальне визначення цього поняття і явища принципово неможливо. Поняття ідеології охоплює складний комплекс явищ і факторів, що мають фізичну, психічну і соціальну природу.

В багатьох джерелах радянських часів ідеологія розумілася як "система політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних і філософських поглядів і ідей, у яких усвідомлюються й оцінюються відносини людей до дійсності" [163, 476]. Вважалося, що ідеологія має відносну самостійність і впливає на суспільство, прискорюючи чи гальмуючи його розвиток. При цьому в більшості радянських джерел говориться, що "справді науковою ідеологією є марксизм-ленінізм, який відкидає концепції мирного співіснування ідеологій" [163, 476].

Науковці радянського періоду розглядали феномен ідеології в трьох взаємопов'язаних аспектах: "гносеологічному (як особлива сфера знання, пізнання), соціологічному (як соціально-класове явище і сфера діяльності), аксіологічному (як система цінностей, яка фіксує практичне ставлення суб'єкта ідеологічного пізнання до подій, явищ, процесів, соціальних спільнот; окремих людей і до самого себе)" [47, 124].

У філософській енциклопедії ідеологія характеризується як "сукупність ідей і поглядів, які відображують в теоретичній більш-менш систематизованій формі становлення людей до оточуючої дійсності і один до одного, які служать зміцненню або зміні, розвитку суспільних відносин" [64, 229].

На думку Ф. Константинова, в соціально неоднорідному, класовому суспільстві "ідеологія постає або як частково позасвідомана, тобто не системати-

зована сукупність ідей, поглядів, або як більш-менш систематизоване відображення цілей, інтересів, поглядів, мотивів, соціальних ідеалів великих соціальних груп людей, які характеризуються однакою суспільним статусом, насамперед в системі суспільного виробництва" [85, 10].

За визначенням В.Келле, "ідеологія – це теоретично розроблена система поглядів, які віддзеркалюють інтереси і цілі діяльності мас людей, великих соціальних груп. Спільність принципів, відображених в ідеології, дозволяє їй вести за собою не лише індивідів, але й цілі соціальні групи, тобто дозволяє ідеології виконувати її соціальну функцію. Ідеологія служить могутнім інструментом соціальної дії" [25, 23].

В Україні в 70-х роках ХХ століття склалась школа, яка розглядала ідеологію як невід'ємну частину суспільної свідомості, що включає в себе істинні та помилкові знання (М.Михальченко, Л.Губерський, В.Андрущенко, І.Надольний, В.Пазенок та ін.). Співвідношення істини та ілюзій залежить від бажання або можливостей визначити реальні інтереси соціальних спільностей, груп, конкретні економічні, політичні та культурні умови тієї епохи, ідеї якої визначаються. На думку М.Михальченка, ідеологія завжди являє собою конкретно-історичне системне відображення сутнісних сторін політичної дійсності і виступає формою класової, групової, станової свідомості і самосвідомості. Це система ідей, гіпотез, концепцій, теорій і ідеалів, гасел, програм, в яких відбиті докорінні політичні та економічні інтереси соціальних спільностей, груп, їхні практичні позиції в суспільному житті, а також погляди на хід суспільного розвитку і на відображення суспільного розвитку в ідеологіях інших соціальних суб'єктів [118, 41; 119, 213].

Дискусії про природу ідеології не припиняються і в даний час. Незважаючи на відомий плюралізм і релятивізм, у політології склалася стійка характеристика ідеології. По-перше, це розмежування ідеології і науки. Ця традиція найчастіше в ХХ сторіччі пов'язується з іменами М.Вебера та К.Манхейма. Сучасні критики ідеології з позиції її відношення до науки продовжують традицію, що має вже багатовікову історію. Вони підкреслюють,

що ідеологія як форма спотвореного відображення дійсності, виявляється продуктом політипових симбіозів догматизму, лицемірства й утопії, застійності думок і вузькості інтелекту, неузгодженості слова і справи, тенденційності й агресивності і т.д.

По-друге, дуже поширене тлумачення ідеології як інструменту інтеграції спільноти, залишаючи осторонь її історичні і соціально-економічні джерела і детермінанти. Повне заперечення за ідеологією пізнавальних потенцій, зведення її до віри уявляється нам все-таки надмірним спрощенням, пов'язаним з різноманітними трактуваннями поняття "ідеологія". Функції ідеології, на відміну від науки, насамперед зводяться до оволодіння масовою політичною свідомістю, впровадження оцінок минулого, сьогодення і майбутнього держави і суспільства, визначення цілей і завдань, що можуть бути орієнтирами в політиці. Проблема співвідношення ідеології і науки чи розгляд її функцій не може замінити завдання визначення самого феномена ідеології як суспільного явища [140, 141].

Деякі автори розуміють цей термін як систему поглядів і цінностей, що виражає інтереси тієї чи іншої соціальної спільноти (класу, нації, групи). В енциклопедичному словнику 1998 р. зазначається, що "*ідеологія* – це система політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних і філософських поглядів і ідей, у яких усвідомлюються й оцінюються відношення людей до дійсності. Ідеологія виражає інтереси і формулює цілі певних соціальних груп. Термін "ідеологія" нерідко вживається також для позначення помилкової, ілюзорної, відірваної від дійсності свідомості" [66].

Більшість дослідників підкреслюють ціннісні аспекти ідеології, але вони роблять акценти на різних аспектах даного явища. Зокрема, за визначенням Роя Мекрайдіса ідеологія може бути визначена як сукупність тісно пов'язаних між собою вірувань, ідей чи навіть позицій, властивих до якоїсь групи або спільноти" [212, 1]. Отже, автор розглядає в першу чергу групові прояви ідеологій. Аналогічної думки дотримується й американський дослідник Лайман Саргент, який наголошує, що ідеологія – це "система цінностей

або вірувань, яка приймається як істина певною групою"[217, 3]. Але Сар- жент конкретизує власне визначення і зазначає, що ідеологія "складається з набору відношень до різних законів, звичаїв, порядків та процесів в суспільс- тві. Ідеологія дає її прихильнику картину світу і такого, який він є, і такого, яким він має бути та, в результаті, впорядковує величезну складність світу в дещо просте та зрозуміле" [217, 3].

І.М.Варзар наголошує, що ідеологія проявляється як "сукупність ідей та поглядів людей на власні відносини та інститути в певній сфері життєді- яльності, де вони об'єктивують власні потреби та інтереси" [31, 73].

В цьому ж науково-дослідному руслі рухається й Ойген Лемберг, ро- зуміючи ідеологію як "систему деяких ідей, що включає також цінності та норми, призначена об'єднувати людей, аби вони були здатні спільно жити і діяти" [100, 55]. На відміну від попередніх визначень, автор не включає до ідеології "вірування та позиції", а наголошує в першу чергу на об'єднуваль- ному потенціалі ідеології.

Г.О.Балл, доповнюючи існуючі визначення поняття "ідеологія" наго- лошує, що вона виступає в якості "однієї з форм організації громадської сві- домості, без якої неможливе існування суспільства" [11, 28]. Автор погоджу- ється з наявністю у ідеології об'єднувального потенціалу, про що він неодно- разово зазначає в своїх дослідженнях.

Дещо з інших позицій розглядає поняття ідеології А.Соловйов. За його словами, ідеологія, не дивлячись на весь многогранний зміст, може бути представлена як своєрідна "ідеальна матриця, що задає наряду з іншими по- дібними утвореннями (міфом, релігією, індустрією реклами) засоби символі- зації політичних об'єктів" [166, 32]. Дане визначення, на нашу думку, хоча й розкриває одну з важливих функцій ідеології, істотно відрізняється від біль- шості інших дефініцій даного явища. На нашу думку А.Соловйов занадто звужує роль ідеології, оскільки, вона, по-перше, задає засоби символізації не тільки політичних об'єктів (адже мова тут іде не про політичну ідеологію), а по-друге, ідеологія виконує й ряд інших важливих функцій. Проте, визначен-

ня Соловійова є однією з небагатьох дефініцій, яка розкриває цей феномен з точки зору функціонального підходу.

Відрізняється від багатьох звичних дефініцій і визначення ідеології, запропоноване Т. А. Ван Дейком. На його думку, ідеології – це "комплекси (системи) фундаментальних (базисних) уявлень (beliefs) конкретних соціальних груп та індивідів, що входять до них" [65, 75]. Дане визначення, на нашу думку, також є неповним, оскільки воно не торкається індивідуальних проявів ідеології і не пояснює, що саме слід розуміти під "фундаментальними уявленнями", а також не розкриває головних завдань та функцій ідеології.

М. І. Михальченко розуміє під ідеологією "систему форм суспільної свідомості, які водночас виступають як свідомо визначені форми національного, класового або групового духовного життя, систему прийнятих (визначених) цінностей, в яких відображені корінні інтереси тих чи інших соціальних груп" [47, 122].

І.П.Федірко наголошує, що політична ідеологія – це "система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали соціальних класів, націй, різних суб'єктів політики. Структурними елементами політичної ідеології є політичні теорії та ідеї, концепції політичного розвитку, соціально-політичні ідеали, цінності, політичні програми, символи тощо". [142, 354].

Альтернативне розуміння ідеології пропонує М.Амосов у своїй роботі "Ідеологія для України". За його словами: "ідеологія – це словесна модель, яка передбачає оцінки і дії для громадянина і держави, і яка одержала поширення в суспільстві. Вона покликана розставити людей, визначити їхні взаємини і переконати їх, що усе робиться правильно – для них і для майбутніх поколінь, а тепер ще і для природи" [25].

В даному випадку і М.Амосов, і М.Михальченко, і І.Федірко, і інші дослідники наголошують на тому, що ідеологія окрім об'єктивного знання про ті чи інші суспільні процеси відображає ще й ставлення носія ідеології до цих знань, яке, в свою чергу, зумовлюється їхніми соціальними інтересами.

Іще одною фундаментальною рисою ідеології є її "рукотворність". Мається на увазі те, що ідеологічний концепт як такий ніколи (на відміну від інших елементів культури чи масової свідомості) не виникає стихійно, а завжди є результатом цілеспрямованих зусиль окремих людей: теоретиків, політиків, мислячих представників соціальних груп, тобто – ідеологів. Означений концепт може створюватися і за наявності адекватного запиту "знизу", з боку суспільства, і без такого запиту, скажімо, з метою гальванізації відповідних суспільних настроїв, проте у будь-якому разі об'єктивно він виступає інструментом соціальної інженерії. В цьому контексті можна вести мову саме про свідомий процес створення інтегративної ідеології.

Ідеологія не є всеосяжною картиною дійсності, що поєднує всіх і кожного в силу своєї істинності. Тим більше ідеологія не претендує на виявлення конкретних механізмів і потреб суспільного життя. І все ж, ідеологія встановлює зв'язок між світоглядом і нормами поведінки людей, надає змісту змінам, що відбуваються в суспільстві, пояснює і виправдовує виникаючі суспільні реалії через співвіднесення їх з вищими і самодостатніми цінностями. За допомогою ідеології певна територіально-культурна і політична спільнота піднімається до усвідомлення себе як народу, до з'ясування свого місця і ролі в історії регіону, людства, починає співвідносити свою діяльність з діяльністю інших народів. Ідеологія – це специфічна форма раціоналізації світу і життя, що дозволяє людині знайти точки орієнтації для своєї діяльності. Нарешті, саме ідеологія виробляє сукупність цілей і цінностей, до яких можуть апелювати індивіди.

Ідеологічний спосіб усвідомлення дійсності виражає потреби історичного руху, цілі суспільства, нації, етносу, але виражає у властивій йому нормативно-ціннісній формі (у категоріях "сенсу життя", парадигми "істинно людського діяння", вимогах гуманності, справедливості і т.п.).

Ідеологія завжди відображає інтереси та потреби тих чи інших соціальних спільнот шляхом пояснення сьогодення і програми створення майбутнього, є одухотвореною привабливою мрією. Здійснити таку раціоналізацію –

специфічна задача інтелектуалів-ідеологів. Викликати її "зворотне резонування" у середовищі "народних почуттів" – справа тієї політичної організації, що виступає носієм даної ідеології [3, 17].

Що дає така раціоналізація? Насамперед, пояснення людям їх власних почуттів, інтуїції. Лише пройшовши через ідею, почуття організуються і постають таким чином, щоб перетворитися в установки колективної дії, яка, одна тільки, і є політичною. Іншими словами, раціоналізація формує мову політичної комунікації, тобто той набір знаків і символів, за допомогою яких носії даної ідеології розпізнають один одного й утворюють культурний і соціальний блок.

Нарешті, раціоналізація фокусує почуття на визначену мету. Зрозуміло, кінцева мета будь-якої ідеології ніколи не здійснювалася – чи то йде мова про комунізм, про "свободу-рівність-братерство", або ж про царство "невідчужуваних прав людини", – але дії та вчинки, мотивовані такими цілями, змінювали світ, і часом дуже істотно [3, 18-22].

Слід зауважити, що між вітчизняними суспільствознавцями йде своєрідне змагання, щодо заміни поняття "ідеологія" близькими, але не тотожними поняттями – "культура", "цінності", "суспільна свідомість", "духовне оновлення" тощо. Цим нібито досягається бажана деідеологізація як свідомості окремих людей, так і суспільства в цілому. На думку автора, така підміна понять насправді не призводить до деідеологізації, і феномен ідеології полягає саме в тому, що вона функціонує в суспільстві, незалежно від того, як її називають. Парадокс полягає в тому, що й концепція деідеологізації є в певному сенсі ідеологічною.

Важливим також є розмежування понять "ідеологія" та "світогляд", оскільки ці поняття є певною мірою близькими, а отже, потребують додаткового тлумачення.

Ідеологія, як вже зазначалося, озброює суб'єктів діяльності розумінням мети й засобів її досягнення, знанням про світ, суспільство, цінності та ідеали, дає директиви для дій, об'єднує своїх прихильників у межах форма-

льних політичних структур, поряд з раціональними ідеологемами містить у собі й емоційні настанови як певну сукупність символів, що мають спонукальне, стимулююче та мобілізуюче значення, виступають засобом інтенсифікації дій політиків, політичних партій і рухів, електорату.

Світогляд, на відміну від ідеології, є цілісний, узагальнений образ світу й людини в ньому [127, 91]. Світогляд формується у свідомості суб'єкта діяльності і являє собою своєрідну інтегровану єдність цілісного, нормативного та пізнавального структурних компонентів.

Для сучасного українського суспільства є характерним світоглядний плюралізм як принцип життєдіяльності. Джерело плюралізму – в багатоманітності проявів істини, яка відкривається кожній людині індивідуально, а спосіб відкриття істини залежить від індивідуальності людини.

В практичній діяльності плюралізм світоглядний реалізується через плюралізм політичний та ідеологічний, які закріплені в Конституції України:

- суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичного, економічного та ідеологічного плюралізму. Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова (ст.15);
- громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії... для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціально-культурних та інших інтересів за винятком обмежень, встановлених законом (ст.36);
- політичні партії сприяють формуванню і вираженню політичної ролі громадян, беруть участь у виборах; обмеження щодо членства в політичних партіях встановлюються виключно Конституцією і законами України (ст.36);
- ніхто не може бути примушений вступати в будь-які об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій (ст.36);
- об'єднання громадян рівні перед законом (ст.36);

- утворення і діяльність політичних партій, програмні цілі яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду воєн, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення забороняються (ст.37);
- політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань (ст.37);
- не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади, виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях (ст.37);
- заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку (ст.37).

Досвід різних країн світу, – від повоєнних Японії та Німеччини кінця 40-х – поч. 50-х рр. до комуністичного Китаю кінця 60-х – поч.70-х рр. – засвідчує, що об'єднання суспільства і подолання ним економічних труднощів є принципово можливим на основі однієї з ідеологічних доктрин, які активно циркулюють в інформаційному просторі країни. Така ідеологія стає ідеологією об'єднувачою, що лежить в основі державної політики, а також освіти і виховання. Ряд суспільствознавців називають таку ідеологію інтегративною, і, на думку автора, цей досвід має бути корисним для сучасної України.

Ідеологія є інтегративним феноменом, пов'язаним як із суто раціонально-свідомісною, так і з ментально-психологічною сферами життя соціуму. Тому їй належить розглядати не просто як елемент суспільної свідомості, а й у ширшому соціокультурному контексті – як безпосередній продукт і суспільно-політичної, і водночас духовно-культурної діяльності суспільства. За самою своєю природою ідеологія не є плодом лише "чистої" розумової рефлексії і наукового пізнання, вона завжди – результат "теоретичного усвідом-

лення крізь призму соціальних інтересів та самосвідомості" [146, 24], і це – її фундаментальна властивість. Якщо наука – це знання, то ідеологія, будучи відсторонено-теоретичною за формою й емоційно-утилітарною за змістом, являє собою цілком нову якість, а саме синтез знання і ставлення, раціонального та ірраціонального, науково доведених і цілком довільних тверджень. Вона неминуче "викривлює" та міфологізує дійсність, відображаючи й обґрунтовуючи чийсь суб'єктивну позицію. Мабуть, саме ця властивість ідеології дозволила Дж. Елстеру звести її визначення до "набору уявлень чи цінностей, які пояснюються свідомими та неусвідомленими інтересами чи становищем певної соціальної групи" [48, 124].

Для обґрунтування можливості формування інтегративної ідеології необхідно розкрити загальну типологію та основні функції відомих ідеологій сьогодення. Зупинимося на головних сучасних ідеологічних конструктах і з'ясуємо їхні особливості в сьогоденній Україні.

Існує багато різних класифікацій ідеології в залежності від тих критеріїв, що беруться за основу. З точки зору соціального прогресу ідеології можна поділити на консервативні і революційні; з точки зору соціальних спільнот можна виділити класову, національну, державну і загальнолюдську ідеології [191]. Ідеологія може бути світською і релігійною, науковою і ненауковою, прогресивною і регресивною тощо. Більш того, політичним змістом часто наповнюються поняття, що відбивають цільові установки тих чи інших соціальних груп (ідеологія технократії, наприклад), партій чи рухів (ідеологія кадетів, чи, скажімо, "зелених"), ті чи інші пристрасті або орієнтації (етатистська ідеологія, наприклад).

Оскільки дана робота спрямована на політологічні аспекти ідеології, важливо окреслити її основні види в залежності від цінностей, які вона сповідує. В цьому контексті дослідники Московського державного університету виділяють три класичні типи ідеологій – лібералізм, консерватизм, соціалізм та окремо розглядають радикальні ідеології (тоталітаризм, фашизм, крайні форми національних ідеологій тощо) [140, 145-178].

Подібної точки зору дотримується й відомий український вчений В.М.Бebік. Він розробив таблицю типології політико-ідеологічних течій, де основним критерієм для поділу ідеологій стала шкала їх орієнтацій від тиранії до демократії (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Типологія політико-ідеологічних течій [15, 213].

Політичний рух	Визначення	Гасла	Політичний режим	Цінності	Орієнтація
Націонал-соціалізм, фашизм	Національно-авторитарний соціалізм	Справедливість, порядок, держава	Тоталітаризм (авторитаризм)	Сила (порядок)	Т И Р А Н І Я
Комунізм	Інтернаціонально-авторитарний соціалізм	Справедливість, порядок, співтовариство			
Християнський соціалізм	Національно-анархістський соціалізм	Справедливість, свобода, батьківщина	Соціалізм	Справедливість	
Соціальна демократія	Інтернаціонально-анархістський соціалізм	Справедливість, свобода, солідарність			
Конституційний монархізм	Національно-авторитарний лібералізм	Власність, законність, держава	Консерватизм	Істина, краса	Д Е М О К Р А Т І Я
Конституційна демократія	Інтернаціонально-авторитарний лібералізм	Власність, законність, партнерство			
Християнська демократія	Національно-анархістський лібералізм	Власність, свобода, батьківщина	Лібералізм	Добро, розум	
Ліберальна демократія		Власність, свобода, партнерство			
Анархізм					

Як бачимо, В.М.Бebік не виділяє безпосередньо політичних ідеологій, він намагається створити інтегральну класифікацію політико-ідеологічних течій. І ті поняття, що більшістю авторів відносяться до класичних типів ідеологій (лібералізм, консерватизм, соціалізм, а також тоталітаризм) автор описує поняттям "політичні режими". Російський дослідник Д.В. Березняков дотримується аналогічної думки і розглядає серед сучасних політичних ідеоло-

гій лібералізм, консерватизм, соціалізм, а також окремо тоталітарні ідеології [19].

Вчені країн західної Європи та США, як правило, майже не приділяють уваги проблемам типології політико-ідеологічних течій. Зокрема, американський дослідник Лайман Саржент, чия робота, присвячена аналізу політичних ідеологій, витримала 13 видань, розглядає такі сучасні ідеології як націоналізм, демократію, капіталізм, соціалізм, лібералізм (останні 3 типи ідеологій автор постійно порівнює з демократією), марксизм, анархізм, фашизм та націонал-соціалізм, ідеології в країнах "третього світу", "ісламську ідеологію", а також фемінізм, який Саржент ставить в один ряд з провідними сучасними ідеологіями і присвячує його розгляду окрему главу. На завершення аналізу автор ставить резонне питання: чи існує "ідеологія життя" (або "ідеологія захисту довкілля")? Він дає наступну відповідь: якщо подібна ідеологія і поширюється, то поширюється вона перш за все в розвиненому світі [217].

Таким чином, Лайман Саржент не визначає чітких критеріїв класифікації політичних ідеологій і розглядає їх крізь призму авторських вподобань. Такий підхід, як ми зазначали, призводить до того, що поряд з класичними політичними ідеологіями раптом з'являються концепти, які ідеологіями можна назвати лише умовно, не кажучи вже про їх недостатню поширеність (наприклад, той самий фемінізм). Крім цього, головною ідеєю даної роботи є те, що кращою формою політичної ідеології є демократія, а всі інші системи цінностей автор так чи інакше з нею порівнює. З цього випливає, що вітчизняні дослідження типології та класифікації політичних ідеологій є більш обґрунтованими хоча б з точки зору виділення чітких критеріїв і ознак, за якими ця класифікація відбувається, завдяки чому до політичних ідеологій сучасності не відносяться хоча б ті системи цінностей, які повноцінними ідеологіями не є.

Реалізуючи завдання дисертаційної роботи, проаналізуємо, як "класичні" ідеології (лібералізм, консерватизм, соціалізм) проявляють себе в сучас-

ній Україні і які з їхніх цінностей можна взяти за основу інтегративної ідеології, яка виступає в ролі чинника консолідації українського суспільства.

Ліберальна ідеологія на пострадянському просторі розвивалася доволі інтенсивно. Крах сформованої в СРСР і країнах Східної Європи моделі соціалізму дав на певний час новий імпульс розвитку ліберальних ідей. Політичні режими, встановлені тут, у своїх програмах модернізації суспільства й у практичній політиці цілком виразно стали керуватися засадами лібералізму, що набув у певний період рис своєрідної офіційної ідеології. Активно, зокрема, стали використовуватися концептуальні рекомендації монетаризму, метою трансформації було оголошено формування громадянського суспільства і правової держави. У політичному спектрі провідні місця зайняли партії і рухи ліберальної орієнтації, представники яких затвердили свою чільну роль в органах державної влади і управління.

Політика "шокових реформ" і її наслідки продемонстрували разом з тим досить обмежені можливості чисто ліберальної парадигми в країнах даного політичного регіону. У ході економічних безладь знову було поставлене під сумнів питання про повний відхід держави з господарської сфери; невинуваті соціальне розшарування, маргіналізація значних сегментів населення усе більш явно стали вимагати зміни курсу в сенсі посилення соціальної політики. Складності адаптації універсальних імперативів суспільного розвитку до вітчизняних реалій різко загострили питання про значимість національних традицій. Помітно стали підсилюватися настрої, що орієнтуються на систему консервативних цінностей, продовжують утримувати досить стійкі позиції ідеї соціалізму.

В сучасній Україні політичний курс діючого керівництва полягає в постійній боротьбі між спробами поєднувати традиційні ліберальні цінності з одночасним збільшенням ролі держави у соціальній сфері. На мою думку, ідеологія лібералізму в класичному виді не може служити єдиною з основ формування інтегративної ідеології України. Лібералізм сьогодні об'єктивно стоїть перед необхідністю ґрунтовної інвентаризації свого теоретичного ба-

гажу, пошуку можливих своїх модифікацій, внесення істотних змін у своє ідеологічне кредо.

Дуже своєрідно в сучасній Україні виявляє себе консервативна традиція. У ході розпаду і демонтажу моделі "реального соціалізму" лібералізм, який з'явився на гребені демократичних свобод, використовував термін "консерватор" проти своїх опонентів із КПРС, додавши йому відверто негативний характер. Однак досить швидко консервативній традиції був повернутий її істинний зміст, і по мірі нагромадження проблем у ході трансформаційних процесів консерватизм став усе більш активно заявляти про себе як про впливову течію. Вістря критики вітчизняні його представники зосередили і зосереджують зараз проти "бездумної вестернізації", наголошуючи на цінності вітчизняної політичної традиції, що трактується як примат у суспільстві духовності, моральних начал тощо. Елементи консервативних принципів так чи інакше можна помітити в ланках представників різних політичних течій, і слід відзначити, що ці елементи також мають значний вплив у суспільстві.

Політичної консолідації на базі консервативних цінностей у країні, однак, поки що не відбулося: сили, що на них орієнтуються, продовжують залишатися роздробленими і, мабуть, такими і залишаться в силу явної різноманітності своїх програмних установок. Сьогодні консерватизм зберігає і множить свій вплив не як суто політичний, а скоріше як інтелектуальний плин, як деякий морально-етичний і духовний орієнтир. Отже, певні консервативні цінності, зокрема, опора на духовність, пошук і культивування власних традицій культурного і політичного життя, орієнтація на національні інтереси також можуть і мають виступати однією з основ інтегративної української ідеології.

Стосовно соціалістичних ідей, то у нашій країні (більша частина якої на той момент уже увійшла до складу СРСР) у першій половині XX століття, ще за життя В.І.Леніна, стала здійснюватися цілеспрямована робота по впровадженні на базі марксизму (що одержав згодом своє визначення як "марксизму-ленінізму") офіційної ідеології з її нетерпимістю до дискусій, з характерною для неї схематизацією і канонізацією поглядів (до того ж ґрунтовно пре-

парованих) класиків "наукового соціалізму". Апологетичний характер політичної доктрини радянської держпартноменклатури обумовив відсутність широкої підтримки режиму в масах, що, у свою чергу, сприяло радикальному демонтажу в СРСР і союзницьких країнах сформованої моделі соціалізму.

Розвиток соціалістичних ідей, однак, не було перервано, що підтверджується, зокрема, наявністю доволі могутньої опозиції в країні, яка декларує саме принципи соціалістичної ідеології. Показовим є те, що прихильність соціалізму в ортодоксально-більшовицькому (навіть сталінському) варіанті характерно не для самих масових (а іноді і просто маргінальних) партій. В той же час ідеологами КПУ (комуністичної партії України), а також СПУ (соціалістичної партії України), – партій, що мають найбільшу підтримку, активно розробляються проблеми різноманіття форм власності, політичного плюралізму, соціального партнерства і т.д. І хоча немає підстав для тверджень про їх перехід на ідейно-політичну платформу соціал-демократії (базові цінності колишньої доктрини зберігаються), але значна спрямованість на врахування міжнародного досвіду у соціалістичній думці і відповідних політичних рухів простежується доволі чітко.

Стосовно інтегративної ідеології, на нашу думку, соціалістичні ідеї прийнятні в ній в тій мірі, в якій вони не заперечують вільний розвиток і існування інших ідеологій, в даному випадку можна орієнтуватися на прихильність до демократичних принципів соціал-демократичних доктрин, але ці ж гасла ми можемо знайти й у більшості інших класичних ідеологічних течій. Неодмінними позитивними складовими соціалізму є цінності, спрямовані на соціальний захист, досягнення суспільного добробуту та ін. Отже, ці цінності також можуть бути запозичені та впроваджені при розробці моделі інтегративної ідеології.

Класифікація ідеологій, запропонована в представленій роботі, зрозуміло, є лише загальною, здійсненою в залежності від цінностей, на яких вони базуються. У безпосередньому вигляді вищезазначені типи ідеологій існують рідко, частіше ідеологія тієї чи іншої держави є синтезом різних ідей. Це тве-

рдження повною мірою стосується й сучасної України. В нашій країні спостерігаємо присутність елементів всіх трьох класичних типів ідеологій. Більш того, жоден з даних типів не є домінуючим. Це ще раз підкреслює необхідність формування в Україні саме інтегративної ідеології на базі об'єднання загальнозначущих цінностей, властивих кожному з трьох вищезгаданих типів ідеологій.

В дисертації не розглядаються радикальні напрямки ідеології, оскільки, з одного боку, вони не роблять істотного політичного впливу в Україні (що підтверджено результатами парламентських виборів весни 2002 року, президентських осіні 2004 року, а також численними соціологічними дослідженнями), а з іншого боку – тому, що в сучасному світі в цілому радикалізм (у тому числі і терористичні його прояви) – це занадто серйозна проблема, яка виходить за рамки даного дослідження. Відзначимо лише, що на відміну від понять, що характеризують ті чи інші частини ідеологічного спектра, як, наприклад, "лібералізм" чи "соціалізм", поняття "радикалізм" – ситуаційно-контекстуальне. Воно фіксує не визначеність політичної основи, а визначеність позиції – "лівої" чи "правої" межі в рамках існуючого політичного спектра.

Ідеологія, як уже наголошувалося, є сукупністю логічно пов'язаних ідей, у яких осмислюється й оцінюється дійсність, насамперед соціальна, у цьому сенсі ідеологія є системою, де ідеї – структурні елементи цієї системи. Їхній стійкий зв'язок, що зберігається протягом певного часу, утворює структуру ідеології. Оскільки ідеологія являє собою складне системне утворення, можливі різні підходи до її структурування.

На думку Г.П.Хоріної, структуру ідеології, якщо мати на увазі відображення в ній суспільного буття в цілому, можна розглядати залежно від того, яка сфера, який аспект суспільного життя відбивається, осмислюється й оцінюється за допомогою ідей [191, 60]. При такому підході можна виділити політичну, правову, економічну, релігійну й іншу форми ідеології, що відповідає формам суспільної свідомості, але не зводиться до них. Ця точка зору

представлена в ряді робіт. Так, автори монографії "Ідеологічні орієнтири Росії. Основи нової загальноросійської національної ідеології", зазначають, що відповідно можна казати про економічну, соціальну, політичну, правову, духовну, культурну, моральну, соціально-психологічну, національну (етнічну) суспільні свідомості, а також про відповідні цим формам свідомості ідеології [1, 39].

Структура ідеології може розглядатися і з урахуванням наявності в ній ідей, у яких аналізується й оцінюється минуле й сьогодення суспільства й різних його структурних елементів, а також визначаються контури бажаного майбутнього, суспільний ідеал. Це так званий темпоральний, або часовий підхід до структурування ідеології.

Дискусійним є питання про *функції* політичних ідеологій. У вітчизняній і зарубіжній літературі, а також у політичній практиці представлені різні, часом протилежні рішення проблеми. У радянській літературі ця проблема досить ґрунтовно стала розроблятися із другої половини ХХ століття, однак підходи до її рішення неоднакові.

Так, розглядаючи ідеологію як особливу сферу свідомості, А.К.Уледов пише, що функції ідеології визначаються специфікою діяльності людей, що переслідує вираження й захист класових інтересів. Тому головною функцією ідеології і є функція вираження й захисту інтересів класів, соціальних груп, суспільства в цілому. Він виділяє також і світоглядну функцію. Н.Б.Біккенин, маючи на увазі соціалістичну ідеологію, говорить про такі функції, як теоретико-пізнавальна, класово-орієнтуюча й соціально-організуюча. У своїй сукупності, вважає він, вони представляють наукову ідеологію як єдину органічну цілісність, струнку систему поглядів і звідси соціальних дій. Значно розширив кількість функцій ідеології Т. Стойчев, назвавши наступні: пізнавально-інтегративну, класово-службову, регулятивну, прогностичну, програмно-директивну. В.Іванов до основних функцій ідеології відносить: пізнавальну, оцінну, захисну, програмно-цільову, футурологічну, інтегруючу й мобілізуючу [191, 66].

Г.П.Хоріна окремо наголошує на такій функції ідеології як маніпулятивно-виховна. Суб'єкти ідеологічної, пропагандистської діяльності бачать своє завдання в тім, щоб, наділяючи ідеологію в доступну й привабливу для того або іншого соціального об'єднання (класу, нації й т.п.) форму вираження й захисту його інтересів, привернути до неї увагу й залучити якнайбільше прихильників, сформувані в них певні переконання й відповідне поведження, насамперед політичне й моральне [191, 67]. Ця функція стала проявляти себе широко з розвитком засобів масової комунікації й насамперед телебачення й інтернету. А.Р.Тузиків констатує, що "медіа пропонують суспільству не тільки інформацію й продукцію, але й ідеї й навіть світогляд". Він відзначає, що ідеологія в епоху масової комунікації виконує функцію "прихованого" програмування інтерпретацій соціальної дійсності, коли й сприйняття подій, і їхня оцінка задаються ззовні, але при цьому здійснюються самими суб'єктами соціальних відносин.

Далі звернімося до основних функцій ідеології в інтерпретації сучасних українських вчених.

Серед головних функцій ідеології В.М.Бєбик виділяє наступні:

1. Орієнтаційна – спрямовує людську діяльність.
2. Мобілізаційна – пропонує нові ідеали, мобілізує суспільство на їх реалізацію.
3. Інтегративна – пов'язана з узгодженням інтересів на загальному рівні.
4. Амортизаційна – сприяє послабленню соціального напруження.
5. Соціально-представницька – відбиває й захищає інтереси певних соціальних груп населення.
6. Пропагандистська – створює позитивний імідж політичній лінії певної держави, нації, класу [15, 212].

О.Савеленок зазначає, що загалом можна сформулювати дві основні, первинні функції ідеології:

- відображуюча функція (відбиває пізнавальний аспект ідеології);
- регулятивна функція (відбиває діяльнісний аспект ідеології).

Система ідеології виступає в двох основних рольових якостях – вона забезпечує процес відображення дійсності і процес діяльнійшої її зміни [156].

У роботі Волкогонової О. Д. сформульовані п'ять функцій системи ідеології (ця модель представляється автору найбільш оптимальною):

1. Інтегративна – об'єднання людей, інтеграції суспільно-політичних і соціальних утворень на основі прийняття більшістю людей тих чи інших загальних ідей і цінностей.
2. Аксіологічна – виробництво, формулювання і поширення цінностей, що мають характер соціальних норм.
3. Пізнавальна – дає методологічні і гносеологічні основи світогляду, виконує функції розрізнення і найменування об'єктів і явищ дійсності, надає і розвиває визначені методи і способи пізнання, роз'яснює і пояснює ті чи інші сторони і проблемні сторони дійсності. Ідеологія інтерпретує світ і здійснює орієнтацію людини в ньому.
4. Мобілізуюча – за допомогою спільності ідей і відповідного їхнього змісту, ідеологія мобілізує людей і спонукає до тих чи інших дій (чи бездіяльності).
5. Прогностична – ідеологія є специфічним інструментом соціального орієнтування і прогнозування. Основним елементом прогнозу є ідеал, що носить нормативний характер, – він позначає не просто те, що буде, а те, що повинно бути. Ідеологічне прогнозування може здійснюватися як на теоретичному рівні, так і на програмно-директивному. В остаточному підсумку прогноз стає предметом переконаності і віри. Метою ідеологічного прогнозування, на відміну від інших видів прогнозів, є не тільки пояснити, але і спрямовано впливати на дійсність. Ідеологічний прогноз може носити глобальний характер, а також виражати непримиренність до прогнозів інших ідеологій [156].

П.Ситник і А.Дербак зупиняються на соціальних функціях ідеології, у яких розуміється її специфіка як чинника суспільно-політичного життя. Автори розкривають наступні функції ідеології:

- *пізнавальну*: в ідеологічній палітрі суспільства завжди адекватно відображені його основні поточні параметри – соціально-класова структура, майнова, етнічна, регіональна тощо диференціація, рівень консолідації суспільства, громадянського замирення, соціальної мобілізації, оптимізму щодо майбутнього тощо;

- *репрезентативну*: у прямий чи непрямий спосіб маніфестує фактичні інтереси та інтенції суб'єктів політичного процесу і – у низці випадків – соціальних груп певного соціуму;

- *ціннісно-прогностичну*: пропонує й обґрунтовує оптимальну суспільно-політичну модель, апелюючи до певної системи цінностей, частіше за все у кореляції з поточними характеристиками та тенденціями розвитку соціуму;

- *цілепокладальну або моделюючо-конструктивну*: формулює відповідну програму дій із визначенням засобів, шляхів, суб'єктів та механізмів досягнення наміченого суспільного ідеалу;

- *консолідуючу*: об'єднує людей навколо певних ідеалів та пов'язаних з ними політичних завдань, сприяючи структуризації та диференціації суспільства;

- *спонукальну (мобілізуючу)*: ідеології притаманно бути стимулятором колективної волі до політичної дії [158, 172-173].

Ну думку дисертанта, із самих властивостей ідеології випливає її функціональна амбівалентність, здатність слугувати як впорядковуючо-конструктивним чинником, так і (особливо за наявності "недоброї волі" ідеологів), інструментом свідомої містифікації та маніпулювання заради досягнення власних інтересів за рахунок загальносуспільних. Ця особливість ідеології завжди породжувала діаметрально протилежне ставлення до неї.

Ідеологія – неодмінний та універсальний системоутворюючий чинник соціального буття і політичного процесу, проте об'єктивно він має свої межі адекватної суспільної дії, вихід за які призводить до порушення балансу і патологічних змін у функціонуванні соціальних організмів.

Таким чином, в історії дослідження поняття "ідеологія" простежувалося кілька основних таких, що змінювали один одного періодів "деідеологізації" та "реідеологізації". На нашу думку, ідеологія виступає як неодмінна характеристика сучасного світу, а для України, з урахуванням її історії, одним з першочергових завдань є формування інтегративної ідеології – системи об'єднуваних цінностей, які не заперечують різноманітності, в тому числі й ідеологічної. Як справедливо зазначив З.Бауман, "так само, як багатомовність не погіршує умов життя, і не стає перешкодою до спільного існування, плюралізм ідеологій – дорефлексивних систем знання – це атрибут людського світу, з яким можна жити і можливо жити доведеться вічно" [13, 87].

Значна кількість дослідників наголошують на інтегративній здатності ідеології, і пов'язують її з узгодженням інтересів на загальному рівні, з об'єднанням людей на основі прийняття ними спільних цінностей. На нашу думку, інтегративність – не просто одна із функцій ідеології, вона має стати її провідною рисою на сучасному етапі, а тому важливо наголосити на необхідності формування української інтегративної ідеології.

Висновки до першого розділу

Аналіз наукових підходів до визначення поняття "ідеологія" показав, що протягом історії воно розроблялося дослідниками в різних аспектах – від проголошеної Дестютом Де Трасі "Науки про ідеї" (первісний зміст поняття "ідеологія") до дослідження проблем, пов'язаних з пізнанням соціальної реальності та соціальних відносин. У будь-якому разі ідеологія – це одна з ключових організаційних, регулятивно-контролюючих систем, що скеровують і забезпечують утворення та існування людських спільнот.

Як суспільний феномен ідеологія органічно поєднує в собі науково-теоретичну і суб'єктивно-оціночну інтерпретації дійсності, у цьому сенсі вона є інтегральним утворенням, яке може виступати засобом об'єднання суспільства. В сучасному українському контексті можна говорити про необхід-

ність формування особливої інтегративної ідеології, яка здатна вплинути на інноваційні процеси, що відбуваються в суспільстві, пояснити суспільні реалії та виступити одним з головних елементів консолідації суспільства й забезпечення сталого соціально-політичного розвитку України.

Консолідація суспільства характеризується як його об'єднання для досягнення спільних цілей. Можна виділити територіальну, ціннісну, загальнонаціональну, ситуативну консолідацію. В українському суспільстві спостерігається значна кількість регіональних розбіжностей (в сфері мови, культури, світосприйняття, політичних вподобань тощо), і треба наголосити на необхідності розробки та впровадження цілісної стратегії консолідації суспільства. В якості одного з вагомих чинників суспільної консолідації виступає інтегративна ідеологія, яка дозволить суспільству скластися в систему, не заперечуючи його ідеологічної різноманітності.

Соціальні зміни можна розглядати як складну взаємодію процесів інтеграції і дезінтеграції. Інтеграція трактується як стан і процес гармонічного об'єднання соціальних явищ у єдину цілісність. Інтегративна ідеологія формується на єдиних функціональних і ціннісних підставах для взаємодії різних елементів ідеології в рамках цілісної системи. Ця система є специфічною формою раціоналізації світу і життя, вона дозволяє виробити сукупність цілей і цінностей, до яких можуть апелювати індивіди.

Інтегративна ідеологія характеризується як об'єднувача ідеологія суспільства, комплекс певних ідей та цінностей, що визнаються більшістю членів суспільства та дають змогу інтегрувати його, не заперечуючи багатоманітності, в тому числі й ідеологічної.

При аналізі функцій ідеології, з'ясувалося, що вона здатна виступати в ролі суспільного інтегратора на основі прийняття її прихильниками спільних цінностей. На думку автора, інтегративність є не лише однією із функцій ідеології, вона має стати її провідною рисою на сучасному етапі.

Інтегративна ідеологія базується на принципах світоглядного плюралізму, який характерний для українського суспільства і офіційно закріплений в

Конституції та інших нормативно-правових документах. При цьому концепції інтегративної ідеології можна зустріти в роботах різних дослідників під назвою "об'єднувальної", "об'єднавчої", "консолідуючої" ідеології та ін. Поняття інтегративної ідеології є, на нашу думку, найбільш точним і найбільш виразним, оскільки в ньому робиться акцент на інтеграції ідеологічних цінностей, з одного боку, та більш глибоку консолідацію громадян України, з іншого.

РОЗДІЛ 2

ЦІННІСНІ ВИМІРИ ІНТЕГРАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЯК ЧИННИКА СУСПІЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

2.1. Сутнісні риси інтегративної ідеології

Як ми побачили з попереднього розділу, починаючи з Кліффорда Гірца та Поля Рікера ідеологію часто пов'язують зі структурою соціальної дії і приписують їй інтегративні функції. Більш того, все частіше науковці наголошують на необхідності саме інтегративної ідеології, яка формується на основі ненасильницького діалогу та поєднання фундаментально значущих для всіх цінностей. Отже, потрібно розглянути сутнісні риси такої ідеології, а також з'ясувати умови її розбудови.

Багато політологів наголошують на необхідності формування інтегративної ідеології для подолання триваючої ідеологічної роздробленості українського суспільства. Ця ідеологія об'єднає більшу частину українських громадян. Про необхідність пошуку об'єднавчих цінностей неодноразово відзначали як вищі державні урядовці, так і представники наукової еліти. Розбудова інтегративної ідеології має вестися паралельно з визріванням громадянського суспільства, і така ідеологія має допомогти розрізненим групам, що створюють український народ, скластися в цілісність – вона має виробити для них спільну мову символів, цінностей, якою буде вестися загальноукраїнський діалог, націлений на те, щоб визначити загальноприйнятний суспільний устрій і загальнозначущі цілі його розвитку.

Напрацювання інтегративної ідеології, на думку Ф.М.Рудича, є "тією проблемою, розв'язання якої значною мірою сприятиме розвитку громадянського суспільства в Україні" [46, 26].

Це пов'язано з тим, що громадянське суспільство ґрунтується на принципах ідеологічного плюралізму, реальному праві всіх суб'єктів безперешко-

дно дотримуватися і відстоювати різноманітні ідеї, теорії, погляди, які віддзеркалюють різноманітні аспекти життя суспільства. Цей принцип не виключає, а передбачає наявність ідеологічного консенсусу щодо найбільш важливих і значущих для розвитку цінностей громадянського суспільства. Необхідність створення в Україні повноцінного відкритого суспільства, основним елементом якого є громадянське суспільство, соціально-демократична та соціально-правова держава, домінує зараз не тільки у поглядах української політичної та інтелектуальної еліти, а й у суспільній свідомості. Як підтверджує досвід, такі цінності можуть бути визначені в рамках політичної нації. Ключовими цінностями інтегративної ідеології могли б стати людська гідність, компетентність, відповідальність, патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливість [46, 27].

У цьому контексті важливо завершити процес модернізації Конституції та політичної системи України, досягти стратегічної мети українського суспільства: побудови демократичної соціальної, правової держави. І одним з ключових аспектів цього процесу є формування інтегративної ідеології.

Головна теоретична проблема, що пов'язана зі сферою інтегративної ідеології, полягає у наявності трьох взаємовиключних підходів до можливості її існування.

Перший підхід репрезентують автори, які заперечують можливість існування будь-яких об'єднувальних (інтегративних) ідеологій, посилаючись на негативний досвід радянського минулого та відстоюючи принцип ідеологічного плюралізму, закріплений в ст.15 Конституції України. Проти створення такої ідеології виступають і деякі російські дослідники, наприклад, В. Шейніс, що в інтерв'ю редколегії журналу "Вестник МГУ" відзначав, що вільне демократичне суспільство припускає плюралізм ідеологічних доктрин і концепцій [191, 74]. Проте, на думку дисертанта, плюралізм не заперечує можливості інтегративної ідеології як інструменту консолідації суспільства.

Другий підхід, який поділяється сьогодні економістами і політологами, розглянемо на прикладі аргументів, що виклав П. Демчук. На його думку,

якщо під ідеологією розуміти формування, теоретичне обґрунтування і захист тих чи інших суспільних цінностей, то легко переконатися в тому, що політична еліта як носій і виразник цінностей та інтересів конкретної соціальної групи суспільства саме політико-ідеологічними засобами намагається завоювати свідомість співвітчизників і спонукати їх до тих чи інших дій. В суспільстві поряд з системами захисту партійних, соціально-групових цінностей та інтересів надійно функціонує і система визначення, формування й захисту загальносуспільних цінностей та інтересів. Це і є суспільна, загальнонаціональна державна ідеологія (яка за змістом є ідеологією інтегративною), котра стоїть поза політико-ідеологічною боротьбою різних політичних партій і не втручається в неї, а зосереджує свою увагу саме на політико-ідеологічних проблемах розвитку загальнонаціональних цінностей і на цих засадах забезпечує згуртованість та злагоду в суспільстві.

Третій підхід до вирішення проблеми репрезентують дослідники, які визнають необхідність державної ідеології в суспільстві як ідеології інтегративної, духовно-моральної квінтесенції суспільного розвитку, називаючи її державницькою [147; 148]. Але вони заперечують саму можливість існування подібної ідеології, оскільки Конституція України забороняє обов'язкові ідеології. Єдине на що вони погоджуються, це на те, що інтегративна ідеологія може ґрунтуватися не на змістовних (бо кожна ідеологія вважає себе найкращою), а на формальних і структурних моментах, тобто процедурах, правилах, абстрактних, установах [37; 62].

На нашу думку, позитивною була б наступна точка зору. Необхідність інтегративної ідеології в українській державі перехідного типу визначається тим, що саме при переході від однієї моделі суспільного устрою до іншої визначальною є роль держави, яка формує засади для виникнення громадянського суспільства, реформування держави в правову і соціальну та інтегрує суспільство, котре в процесі становлення та перетворення в громадянське стає плюралістичним.

Становлення громадянського суспільства супроводжується поліідеологічністю, але процес державного керівництва суспільними справами проходить в межах певної ідеології, що спрямована на консолідацію соціуму.

Якщо відсутня ідеологія на рівні держави під час реформування всіх сфер суспільного життя, то на місцях в процесі реформаційних перетворень відбувається ідейне розпорошення і результат таких перетворень негативний. За таких умов у сфері державного управління відбувається не керівництво реформаційними процесами, а "пожежна" ліквідація наслідків, що спричинені спонтанними, різновекторними ідейно-ціннісними процесами.

Тому інтегративна ідеологія, яку визнає держава, край необхідна, але ця ідеологія не повинна встановлювати межі для існування інших ідеологій, бо це призведе до поділу їх на головні і другорядні. Інтегративна ідеологія ґрунтується не на продукуванні нових ідей і нав'язуванні їх суспільству, а в підтримці тих концептуальних ідей, які є підґрунтям більшості ідеологій другого рівня, що функціонують в суспільстві. Чому не всіх? Тому що завжди є деструктивні ідеології, що не інтегрують, а розпорошують суспільство [158, 12].

Інтегративна (об'єднувальна) ідеологія, на думку Г.О.Балла, має класитися в основу державної політики, а також виховання. Вона являє собою бажану сферу ідейного консенсусу основних суспільних і політичних сил і водночас систему базових цінностей і принципів світосприймання, до яких варто прилучати дітей і молодь. Об'єднувальна ідеологія має бути гуманістичною та увібрати в себе загальнолюдські етичні норми, патріотизм і національну гідність у поєднанні з повагою до інших народів, основи екологічної свідомості, миролюбність і разом з тим – готовність протистояти агресії, жорстокості, пригнобленню й приниженню людини, поважання законів, шанування праці, знань, духовних надбань свого народу і всього людства. В Україні є актуальним вироблення такої об'єднувальної ідеології на ґрунті кращих національних традицій і надбань світової культури [11, 30-31].

На відміну від тоталітарної, інтегративна ідеологія має бути антидогматичною й доповнюватися в житті суспільства специфічними ідеологіями другого рівня. Їх обирають окремі політичні, релігійні, професійні та інші спільноти відповідно до своїх інтересів, уподобань і традицій, але не заперечуючи при цьому основних положень об'єднувальної ідеології [11, 30-31].

Система освіти і виховання покликана долучити підростаюче покоління до цінностей, охоплюваних інтегративною ідеологією, водночас готуючи його представників до свідомого вільного вибору (або й участі у формуванні) конкретної світоглядної та політичної позиції, а також до плідного діалогу з прихильниками інших позицій.

Кажучи про критерії ефективності ідеології та її політичної успішності відзначимо, що, по-перше, політична успішність ідеології не завжди є пов'язаною з її здатністю дати "загальну перспективу" фрагментованій дійсності. Зв'язок політичної успішності і соціокультурної продуктивності ідеологій має місце тільки за умови наявності поля політичної волі. Стосовно ж до останньої, її формування залежить не тільки від експертно-аналітичних зусиль, а й від практики комунікацій в даному суспільстві. Так або інакше, в сучасній Україні можливість політичного успіху ідеологій, позбавлених соціокультурної продуктивності ніяк не може бути виключена.

Крім цього, актуальним і реалістичним завданням є сьогодні не стільки розробка нової ідеології "загальної перспективи", не консенсус про "базисні" цінності, а пошук прагматичних засобів взаємодії різних політичних ідеологій. Єдиним орієнтиром такої взаємодії є згода про спільні цінності, єдиним принциповим шляхом її встановлення, кажучи словами Б.Г.Капустіна, "дискурсивне генерування взаємовизнання, що пересікає межі окремих ідеологічних концептів" [71, 72]. Продовжуючи цю думку, відзначимо, що сьогодні не має й не може бути справжньої універсальності та інтегративності поза конфліктною взаємодією багатьох суб'єктів – носіїв тих чи інших ідеологічних цінностей. На шляху до подальшої консолідації українського суспільства

конфлікти, в тому числі політичні, соціальні, економічні є не тільки не виключеними, але й певною мірою бажаними, оскільки саме конфлікт за умови раціонального його вирішення здатен вивести суспільство на новий рівень розвитку і може мати не тільки негативні, але й позитивні наслідки.

Говорити про критерії розбудови інтегративної ідеології неможливо без розгляду процесу її формування. Класична модель припускає, що теоретичний концепт ідеології формується і розвивається в інтелектуальному середовищі, потім принципи й ідеали цієї "високої" ідеології переводяться на загальнодоступну мову програм, гасел і вимог, які політична еліта і/чи контреліта транслюють у маси і використовують для обґрунтування своїх політичних стратегій.

Однак дотепер усі спроби окремих особистостей і груп українських інтелектуалів, що представляли різні ідейно-політичні орієнтації, розробити і транслювати в суспільство принципово нову чи (частіше) оновлену ідеологічну версію закінчувалися безрезультатно. Їхні ідеї не "опановували масами" і залишалися в основному на папері. Хоча не можна категорично виключити, що у вітчизняному інтелектуальному середовищі в кінцевому рахунку все-таки буде вироблена нова ідеологічна система, яку успішно сприйме українське суспільство.

Цілком очевидно, що проходження тим традиційним шляхом, що проходить у своєму зародженні і розвитку класична ідеологічна доктрина, відносить вирішення цього завдання в дуже віддалене майбутнє. Однак його можна істотно полегшити, якщо відноситися до створення ідеології не як до філософської і теоретико-методологічної проблеми, а як до технологічного завдання. Іншими словами, мова повинна йти про ідеологічну інженерію, тобто про те, щоб сконструювати ідеологію з елементів тих старих і нових ідеологічних систем, що існують в українському суспільстві. Такий підхід, безумовно, механістичний, але він є прийнятним за умови недостаті історичного часу.

Не служить тут перешкодою і та обставина, що стрижневі конструкції нової ідеологічної схеми можуть бути запозичені з конкуруючих ідеологічних систем. Будь-яка ідеологія в основі своїй міфологічна, але в епоху інформаційного суспільства і віртуальної реальності вона легко будується навіть із взаємовиключних елементів. Набагато більш істотно, щоб основні ідеї і положення доктрини, що конструюється, відповідали повсякденним поглядам і уявленням людей, були укорінені в українському суспільстві і не зустрічали масового відторгнення з його боку.

Соціологічне дослідження українського суспільства Н.Паніної показує, що найбільш впізнаваними та підтримуваними громадянами є сьогодні соціалістична (16%), соціал-демократична (15,1%) та націонал-демократична (9,3%) ідейно-політичні течії [132, 11]. При цьому в даному дослідженні серед варіантів відповідей не було "класичних" лібералізму та консерватизму. Це дозволяє зробити, принаймні, два висновки. По-перше, жодна з течій не користується підтримкою навіть п'ятої частини населення, а по-друге, значною є частка людей (27,6% в 1994 р. і 16,4% – в 2006-му), які взагалі не розуміються на цих течіях, хоча їх доля поступово знижується.

Таким чином, можна констатувати низький рівень ідеологічної обізнаності українських громадян, що доводить необхідність формування нової інтегративної ідеології, яка заповнить той вакуум і ті суперечності, які наразі спостерігаються в ідейно-політичних орієнтаціях населення нашої країни.

Далі необхідно дати відповідь на запитання, які ж саме цінності з розглянутих нами в попередньому розділі "класичних" політичних ідеологій мають лягти в основу об'єднувальної ідеології, яка, в свою чергу виступить за порукою успішної консолідації українського суспільства.

На думку автора, інтегративна ідеологія має гармонійно поєднувати в собі наступні цінності, які притаманні традиційним політичним ідеологіям (табл. 2.2).

Основні цінності, притаманні інтегративній ідеології

Лібералізм	Консерватизм	Соціал-демократія
Принцип індивідуальної свободи	Чітке розуміння наступності та спадковості поколінь, а відповідно й історичного розвитку	Прибичність демократичним принципам розвитку держави та суспільства
Взаємна терпимість людей	особлива апологія родини, церкви як двох інститутів, які забезпечують означену спадковість, та відповідно, безперервний суспільний розвиток	Готовність держави до захисту й підтримки своїх громадян
Рівність (визнання для всіх людей однакового морального, політичного і юридичного статусу)	Визнання ролі ціннісних, позараціональних факторів при спробах облаштування суспільного життя	
Орієнтація на демократичні принципи у політичному відношенні		
Приваблива модель світової політики, прихильність до діалогу з представниками інших культур та цивілізацій		

Фундаментальною властивістю інтегративної ідеології, яка відрізняє її від інших ідеологій, є те, що вона являє собою не просто певним чином концептуалізовану вербалізацію політичних інтересів якоїсь із соціальних груп, партій чи навіть держави (як політичного актора), а так би мовити, "ідеологію ідеологій". У ній має бути сформульований певний комплекс самоочевидних для громадян нормативних тверджень, які не підлягають обговоренню, легітимізовані духовно-етичні норми, зміст, стиль, завдання і мотивації соціально-політичного життя *всього* суспільства. Таким чином, однією з найважливіших функцій інтегративної ідеології є встановлення та конституювання відповідних правил гри, моральних та культурних табу, тобто певного "сміслового поля", у рамках якого розгортається як політичний процес, так і повсякденне, буденне життя даного соціуму [48, 130].

Із точки зору внутрішньої структури інтегративна ідеологія є складним та багаторівневим явищем. Її творить велика кількість елементів – від системи загальнозначущих символів до міцно вкорінених у масову свідомість стереотипів. Такого роду ідеологічні ансамблі є (або мають бути) "у розпорядженні" суспільства будь-якої країни, оскільки без об'єднувальної ідеології жодне суспільство не проіснує довго.

Інтегративна ідеологія повинна являти собою відносно стійку артикульовану сукупність прийнятих людьми особистих, суспільних, державних і цивілізаційних цілей, ідеалів, цінностей, інтересів, які відповідають інтересам кожної людини: в формуванні і конструктивному функціонуванні історичної пам'яті, української мрії й сенсу життя на основі діалогу культури миру та культури патріотизму, досягнення достойної якості життя і рівня достатку, в надійній безпеці, в інтерпретації минулого, осмисленні сьогодення і розумінні майбутнього.

В.Кузнецов виділяє в якості найбільш значущих наступні принципи такої ідеології:

1. Наявність вкоріненої й загальноприйнятої всією нацією головної, національної мети – досягнення благополучного, достойного і захищеного життя для кожної людини, кожної родини, суспільства й держави.

2. Наявність загальноприйнятого соціального ідеалу – достоїнства, достатку, довіри.

3. Наявність вкорінених і прийнятих загальнонаціональних цінностей, що складають фундамент культури й образу життя – свободи, відповідальності, праці, співчуття, чесності, терпимості, достоїнства, достатку, довіри, солідарності, доброти, надійності [92, 103].

Крім цього інтегративна ідеологія має бути підкріплена реальним соціально-політичним розвитком, а також економічним зростанням, інакше всі її цінності не викличуть зворотного резонування в суспільстві і спроби впровадити подібну ідеологію будуть невдалими. Таким чином ми можемо побачити, що між інтегративною ідеологією та соціально-політичним розвитком іс-

нує двосторонній зв'язок: з одного боку, вона здатна забезпечити країні сталий розвиток, а з іншого – від нього ж і залежить. Тобто, якщо вести мову про умови впровадження інтегративної ідеології, одним із головних критеріїв має стати саме її здатність забезпечити сталий соціально-політичний та економічний розвиток нашої держави. Іншою умовою ефективності інтегративної ідеології є, на нашу думку, її поширеність в суспільстві, а також прийнятність та сприйнятність її цінностей в різних регіонах України.

У найзагальнішому плані інтегративна ідеологія має містити вичерпні, структурно прості й по можливості привабливі для всіх членів суспільства відповіді на низку фундаментальних питань національного буття, серед яких найважливішими видаються такі:

- фіксація витоків, місця та ролі нації у глобальній історичній ретроспективі, а звідси – у сьогоденнісньому світі;
- обґрунтування загальносуспільної стратегії розвитку і вектора поступу, створення привабливого для громадян образу лінії минуле-майбутнє;
- легітимація політико-правового устрою, держави, владних інститутів, обґрунтування їхнього права на управління суспільством й зовнішню репрезентацію нації;
- визначення та легітимізація духовно-етичного та ідейно-орієнтаційного простору, в якому має відбуватися політичний процес та повсякденний суспільний дискурс;
- узгодження загальнонаціональних цінностей та інтересів із загальнолюдськими, з одного боку, і з цінностями та інтересами соціальних та етнічних груп суспільства – з іншого;
- визначення і пропаганда предметів національної гордості, до яких насамперед потрібно віднести: а) ключові історичні події; б) пантеон видатних (загальнонаціонального та світового масштабу) постатей-українців / вихідців з України / неукраїнців, які працювали в українському лоні; в) наукові та культурні надбання, пам'ятки та цінності, впливи на інших, сьогоденній поте-

нціал, можливості дальшого розвитку; г) ексклюзивні економічні напрями, виробу, високі технології тощо; е) спортивні досягнення.

Інтегративна ідеологія повинна формуватися та задіюватися із постійним урахуванням того, 1) що суспільство пропонує на рівні ідейно-духовному та ментальному, і 2) чого воно об'єктивно потребує, виходячи з показників його внутрішнього розвитку і зовнішньої ситуації.

У перспективі такий, уже сформований і підтриманий суспільством, ідеологічний комплекс має стати орієнтиром та фундаментом для діяльності державних інститутів. Це ж саме стосується і соціальної поведінки громадян, оскільки за своєю природою інтегративна ідеологія – це система внутрішніх, а не зовнішніх обмежень та орієнтирів.

Сьогодні суспільству вочевидь бракує вектора руху, ясної, чітко артикульованої і популярної серед громадян стратегії спільного поступу. Суспільство лишається роздрібненим і незорієнтованим. Звичайно, подібна ситуація є досить типовою для транзитивної спільноти, але ж це не означає, що з неї не потрібно шукати виходу.

Досі державі не вдалося запропонувати суспільству жодної посправжньому об'єднуючої, мобілізуючої ідеї. Практично без її прямої участі розпочалися і тривають процеси формування нашої "уявної спільноти", кристалізації колективної ідентичності й національної самосвідомості. Між тим, саме держава має опікуватись проблематикою формування інтегративної ідеології.

Безумовно, йдеться не про пряме нав'язування якихось ідейних імперативів та ціннісних установок, тим більше не про суцільну ідеологізацію суспільства із впровадженням "єдино вірної" ідеології. Держава може й повинна виступити тут не як "начальство" і "жандарм", а як ініціатор, координатор, а подекуди – спонсор. Держава має налагодити широке перманентне обговорення проблематики соціально-гуманітарного життя, специфіки духовно-культурного розвитку України, її історії, літературно-мистецьких надбань, перспектив духовної еволюції сучасного українського соціуму тощо, тобто

забезпечити постійну саморефлексію суспільства у *неекономічній* сфері власного буття [48, 153].

У суспільній свідомості має сформуватися, по можливості, привабливий для більшості громадян образ України та її майбутнього. Для того, аби такий образ надихав і консолідував суспільство, він не може вичерпуватися лише маніфестацією утилітарно-матеріальних цінностей та вигод. Зрозуміло, що крім цих (безумовно необхідних) компонентів, потрібен пошук і артикуляція власної, адекватної потребам суспільного розвитку і, по можливості, питомо української морально-ціннісної системи координат, певного духовного орієнтиру, однаково зрозумілого всім верствам населення.

Між тим суспільна свідомість живиться сьогодні досить таки безбарвними уявленнями про якесь безлике "економічне зростання" і "підвищення якості (чи рівня) життя" на ґрунті "демократичних цінностей", "євроінтеграції" тощо.

Питання економічної вигоди, шляхів досягнення матеріального благополуччя безумовно і цілковито домінують у тематичній структурі масмедійного простору України. Внаслідок цього в суспільстві формується велими небезпечний "консенсус", згідно з яким культурні цінності мають обов'язково зводитись до економічних, а культура нічого не варта, якщо на ній (чи за її підмогою) не можна заробляти [130, 1-2]. Додамо, що крім реальної матеріальної скрути, зниженню індексу соціального самопочуття населення, безумовно, сприяє ця штучно створювана медіа "зацикленість" на питаннях матеріального збагачення і "подолання економічної кризи".

Як "цивілізаційний вибір" інтерпретується сьогодні більшістю політиків та ЗМІ ідея євроінтеграції. Ця точка зору активно популяризується, і треба сказати, що, за результатами опитувань, європейська ідентичність є значущою для громадян України і у суспільстві сформувався досить потужний запит на "європейськість" [176, 44-45]. Але, як свідчать соціологічні дані, у масовій свідомості побутує суттєво викривлене уявлення про західні цінності. Отже, на думку автора, перед тим, як заявляти про "європейськість", "де-

мократичність" тощо, суспільство має спочатку чітко ідентифікувати свою "українськість", визначити, засвоїти й розвинути її зміст, образно кажучи, остаточно стати на власні ноги в духовному та історико-культурному сенсі. Будь-які спроби "перескочити" через цю фазу розвитку одразу в "європейський дім" (у ментально-духовному сенсі, хоча й не тільки) фатально небезпечні.

Нажаль, сучасне українське суспільство, розділене (деякою мірою штучно) на основі різноманітних ідеологічних та світоглядних принципів, так і не досягло згоди. Але за умови формування інтегративної ідеології в нашій державі можливе досягнення політичного консенсусу, одним із головних факторів якого виступатиме об'єднання суспільства на базі позитивних, державницьких цінностей, запозичених з різних політико-ідеологічних течій.

Отже, якщо розглядати проблему формування нової інтегративної ідеології як технологічне завдання і досвід ідеологічної інженерії, то його вирішення виглядає можливим, причому в стислий термін. Однак необхідно усвідомити, що сконструйована подібним чином доктрина в будь-якому випадку не буде ідеологією в класичному змісті слова. Проте, вона в стані репрезентувати основні функції повноцінної ідеології. Інша справа, що ефективність її впливу обмежена в часі, оскільки ідеологічну схему, запропоновану суспільству, останнє стане постійно і мимоволі порівнювати з актуальною ситуацією. Якщо об'єктивні умови життя не змінюються на краще і кричущо суперечать офіційній версії національної ідеї (з елементами інтегративної ідеології), то її ресурс виявиться швидко вичерпанним.

Інтегративна ідеологія має формуватися з урахуванням впливових нині у суспільстві політико-ідеологічних систем, можливо на основі синтезу їх елементів, однак не тільки з них. Така постановка проблеми визначається тим, що український соціум нині є дезорієнтований стосовно вибору подальшого вектора руху; у масовій свідомості продовжує існувати одразу кілька різноспрямованих ідеологічних преференцій – радянсько-комуністична, соціал-демократична, ліберальна, націонал-патріотична – і жодна з них воче-

видь не відбулася як основа інтегративної ідеології і не стала програмною для всього українського народу. В Україні нині відсутній соціально-політичний проект, який був би адекватний суспільним очікуванням і поділявся б більшістю громадян [48, 157].

На нашу думку, такий проект (у формі інтегративної ідеології) повинен бути запропонований суспільству без переважних апеляцій до якоїсь однієї політичної доктрини, руху, термінології тощо. Зрештою, це питання надзвичайно складне й дискусійне. У якихось зі своїх компонентів ця ідеологія може і навіть має бути традиційною, поєднуючи у собі окремі реалістичні й актуальні для громадян попередні уявлення про оптимальний суспільний устрій. Але ідейно-ціннісне ядро, стрижневий "посил" інтегративної ідеології у сьогоденних українських умовах має бути суттєво оновленим чи щонайменше по-новому сформульованим. Це першочергова умова її дієвості, потужності її мобілізаційного і консолідуючого потенціалу.

Найважчим є визначити зміст цього ядра, а також сконструювати і запропонувати його таким чином, щоб ідеологія спрацювала і не була відторгнута суспільством. Очевидно, специфіка української ситуації для досягнення цієї мети вимагає артикуляції, а подекуди й реконструкції національної архетипіки, найбільш значущих міфів, уважного вивчення етнопсихологічних особливостей українців. Водночас на цьому тлі доцільною є культивування відчуття "спільної землі" (в дусі територіального патріотизму В. Липинського) і світоглядних та етичних установок "політичної нації" (без надмірної акцентації на етнічному націоналізмі).

Нарешті, в інтегративній ідеології сучасної України основний акцент має бути зроблений не на поясненні та обґрунтуванні нашого багато у чому непривабливого status quo, а на перспективах і завданнях майбутнього; наше проблемне сьогодення в очах широкого загалу громадян може бути виправданим і вмотивованим лише через ясне відчуття певного горизонту розвитку, перспективності зусиль кожного окремого громадянина і суспільства загалом.

Тут відповідні компоненти інтегративної ідеології можуть стати потужним інструментом суттєвого оновлення змісту публічного дискурсу, надання йому більш конструктивної і спокійно-оптимістичної тональності, переорієнтації медіа з перерахування проблем, пояснення причин їх виникнення й "пошуку винних" на обговорення шляхів їх вирішення в контексті висвітлення нашого позитиву, актуальних і потенційних можливостей.

Вивчення сучасного соціально-політичного стану в Україні, думок її громадян дозволяє зробити, принаймні, три висновки:

- в даний час Україна має потребу в рішучій гуманізації всіх сторін громадського життя і всіх суспільних відносин;
- Україні необхідний свій власний, новий і оригінальний шлях розвитку, що зміг би на основі інтеграції і синтезу сполучити в собі найбільш прогресивні риси сучасних соціальних систем, забезпечити наступність і безперервність українського історичного процесу і, той же час, відповідати загальному напрямку розвитку всього людства;
- зараз українське суспільство відчуває потребу в новій світській інтегративній ідеології, що змогла б визначити новий шлях розвитку, соціально важливі цілі й орієнтири, прийнятні для громадян і суспільства, способи і методи вирішення нових історичних завдань.

Очевидно, така нова ідеологія ні в якому разі не повинна представляти собою простий, нескладний набір ідей і положень, запозичених з різних, часто протилежних доктрин. Це повинна бути нова, прогресивна, наукова ідеологія (тобто саме цілісна система ідей і поглядів на світ, суспільство і шляхи його розвитку), гуманістична за сутністю і народно-патріотична за спрямованістю. Ця нова українська ідеологія за змістом має бути інтегративною.

Інтегративна ідеологія має бути побудованою на знанні й урахуванні об'єктивних законів розвитку природи і суспільства. Вона має ґрунтуватися на неминущих загальнолюдських цінностях і бути перейнятою духом гуманізму. Опорою інтегративної ідеології виступатимуть корінні інтереси і потреби кожної особистості і суспільства в цілому (головним з яких, помітимо, є

прагнення усіх до щастя, до вільного, безпечного, стабільного існування і всебічного прогресивного розвитку).

Інтегративна ідеологія має враховувати загальносвітовий, а також вітчизняний історичний досвід, менталітет, духовно-моральні, культурні, інші прогресивні традиції багатонаціонального українського народу; наголошувати на спільності і неподільності українського народу, який складають усі громадяни України, незалежно від їхнього етнічного походження чи інших соціально-демографічних факторів.

В сфері зовнішньої політики інтегративна ідеологія має виходити з факту існування України як незалежної і суверенної держави, що є складовою частиною і рівноправним членом світового співтовариства та має свої власні національні інтереси і стратегічні цілі.

Головними ресурсами нації, за умови впровадження інтегративної ідеології є необхідність першочергової опори на власні сили, творчий потенціал і здібності українського народу. В суспільстві має підтримуватися дух патріотизму, гуманізму, соборності, солідарності, співробітництва і взаємодопомоги.

Вагомим чинником, який потрібно враховувати при формуванні інтегративної ідеології в Україні, є її здатність забезпечувати наступність і безперервність українського історичного процесу, а також чітко вказувати суспільству нові цілі і перспективи його розвитку. Подібна ідеологія має зняти діалектичне протиріччя між новим і старим не шляхом їхньої боротьби і взаємного виключення, а шляхом їхнього синтезування і примирення, відповідно, вона має бути миролюбною і конструктивною, орієнтованою не на конфронтацію, а на цивілізоване, гармонічне узгодження всіх особистих і соціальних інтересів, ненасильницьке вирішення усіх конфліктів на основі взаємних компромісів, поступок і консенсусу.

І зрештою, за умови визнання, що чесна, сумлінна і творча праця є основою процвітання України і кожного конкретного її громадянина, а також однією з головних соціальних цінностей, підкріпленою позитивним й опти-

містичним соціально-психологічним забарвленням, інтегративна ідеологія може виступити й моральним регулятором життя суспільства, створюючи в ньому атмосферу рішучого неприйняття і морального осуду будь-яких негуманних і антисоціальних проявів.

Інтегративна ідеологія повинна спиратися не тільки на демократію і сталий економічний розвиток, а й на суспільну мораль, в якій нагромаджено історичний досвід народу, прагнення до рівності, справедливості і життєвого успіху. Так звані загальноцивілізаційна, християнська мораль – всі вони ґрунтуються на історичному досвіді народів, на прагненні досконалих відносин між соціальними групами і особами. Кожна прогресивна мораль має свій *імператив оптимізму*.

Українська держава повинна активно впроваджувати інтегративну ідеологію, з метою недопущення надмірної диференціації суспільства за територіальними, соціальними, мовними та іншими ознаками (в т. ч. надмірну атомізованість українського громадянського суспільства); зниження конфлікту політичних, економічних і моральних цінностей різних регіонів, верств, професійних і вікових груп тощо.

Значної уваги при цьому потребує вдосконалення державного управління, а точніше, реконструкція систем державного управління і контролю, створення систем самоорганізації і функціонування нових інститутів громадянського суспільства. Отже, мова йде про подолання суперечливих асиметрій у владних і самоуправлінських відносинах, зокрема між центром держави і регіонами, між протилежними прагненнями демократії і авторитаризму. Впровадження інтегративної ідеології в Україні може бути засобом розв'язання частини цих проблем.

Виникає питання: чи можливо при такому стані суспільства, коли на всіх рівнях соціального буття виникає множинність диференціацій, стратифікацій, локальностей і розривів, говорити про щось спільне, про інтегративний фактор, інтегративну основу суспільства?

Незважаючи на деякі застереження, аналіз ситуації в Україні дозволяє зробити висновок, що рух у напрямі формування інтегративної ідеології та створення демократичної, соціально-правової держави відбувається. Цей рух базується на деяких чинниках. По-перше, інтегративна ідеологія тримається на соціокультурній самостійності базових цінностей українців. По-друге, поступово розширюється і лібералізується структура цінностей широких верств населення щодо сприйняття демократичних, соціальних і правових зразків життя європейської співдружності народів. По-третє, поступово законодавство України уніфікується із законодавством ЄС. Можна навести й інші аргументи. Прискорення формування інтегративної ідеології є нагальною потребою часу. В якості її пріоритетних цілей та завдань стосовно до України на основі аналізу матеріалів новітніх досліджень [32] можна відзначити наступні.

1. Забезпечення зв'язку з загальною світоглядною системою епохи та розробка програмних установок на основі тих або інших положень цієї системи. Зрозуміло, що цінності інтегративної ідеології не повинні бути виокремленими, і штучно сформованими, або нав'язаними ззовні. Як уже зазначалося в дослідженні, такі цінності де-факто визнаються більшістю мешканців нашої країни, а отже потрібна лише їх аналіз і системне впровадження на рівні програмних гасел політичних партій, заяв ключових політичних гравців на всіх рівнях державного управління, розробки відповідних виховних та освітніх програм тощо. Інтегративна ідеологія не повинна суперечити існуючим світоглядним установкам, вона має лише систематизувати їх, акцентуючи увагу в першу чергу на необхідності досягнення консенсусу між представниками різних політичних течій, різних поколінь, різних регіонів. Таким чином забезпечується означений зв'язок цінностей інтегративної ідеології зі світоглядною системою епохи.
2. Досягнення та зміцнення соціально-політичної стабільності українського суспільства та забезпечення пріоритетності його консолідації. Виконання даного завдання передбачає комплексне реформування державних інститу-

тів, вироблення єдиних та зрозумілих всім "правил гри" на українському політичному полі, створення політичних партій перш за все на ідеологічній основі, глибоке й невідкладне реформування судової системи.

3. Захист національних інтересів; демократизацію суспільства; надання значущості інституціональним відносинам між людьми як суб'єктами політики; економічне зростання. Дане положення передбачає комплексне реформування системи місцевого самоврядування з метою зростання ролі громадян як суб'єктів політики, і відчуття ними цієї ролі. Крім цього, як уже неодноразово наголошувалося, будь-які цінності інтегративної ідеології повинні підкріплюватися реальним економічним зростанням, а особливо, відчуттям такого зростання населенням. Зокрема, коли Міністерство статистики заявляє про приборкання інфляційних процесів, а натомість споживчі ціни зростають майже не щоденно, звичайно, важко говорити про зворотне резонування цінностей інтегративної ідеології. Тому при її впровадженні питанням економічного розвитку держави слід приділяти значну увагу.
4. Зміцнення міжнародного авторитету, захист прав та свобод людини. Події, які впливають на міжнародний авторитет нашої держави, останнім часом доволі суперечливі. Разом зі спробами зміцнення авторитету України на міжнародній арені, інколи здається, що деякі політики просто не розуміють, або не бажають зрозуміти, що своїми діями вони фактично зводять нанівець подібні спроби. Адже міжнародний авторитет формується не стільки на основі політичних заяв, скільки на базі реального стану прав та свобод людини, зокрема, економічних, політичних, свободи слова тощо. На міжнародний авторитет також впливає рівень корумпованості системи державної влади, ефективність її функціонування, економічна прозорість та рівність економічних суб'єктів, та багато інших факторів. цінностями інтегративної ідеології передбачено захист прав та свобод людини, а комплексне реформування системи державного управління, і, можливо, онов-

лення персонального складу так званих "можновладців" дозволить вирішити й означене завдання.

5. Налагодження соціального діалогу; регіональна стабільність. В даному випадку йдеться про цілком здійсненну мету розвитку комунікацій між представниками різних політико-ідеологічних течій та мешканцями різних регіонів. Це можливо здійснити завдяки розвитку незалежних ЗМІ, проведенню загальнонаціональних "круглих столів", поширенню програм обміну студентів та викладачів з різних регіонів України. Як відомо, європейська система освіти передбачає можливість обміну студентами між різними вузами, і таким чином, студенти, завдяки проходженню стажувань та навчанню в різних країнах глибше усвідомлюють наявність спільних цілей об'єднаної Європи, легше знаходять спільні точки орієнтації на перетині різних ментальностей, і таким чином в них формується ментальність загальноєвропейська. Формування інтегративної ідеології в Україні, на думку автора, передбачає якомога ширше застосування подібної практики й в українських умовах. при цьому програми обміну студентами треба розвивати як на рівні ЄС в цілому, так і між різними регіонами України. А кажучи про регіональну стабільність, ми знову повертаємося до необхідності реформування системи місцевого самоврядування, про яку вже описувалося вище.

Цілей інтегративної ідеології можна досягти шляхом стимулювання розвитку соціальної сфери, законодавчого забезпечення реформ, запобігання різкому розшаруванню суспільства, впровадження інноваційно-інвестиційної політики, стимулювання духовного розвитку, напрацювання позитивного іміджу, підвищення соціально-політичної активності, розширення співробітництва з політичною та бізнесовою національними елітами, підтримки неурядових організацій та незалежних ЗМІ, розширення соціальної бази громадянського суспільства, заохочення до впровадження європейських стандартів ринкових відносин.

Загальна домінанта сучасного етапу державотворення України, на думку експертів [32], має позитивну спрямованість, і тому є всі надії сподіватись на подальше зміцнення української державності та формування інтегративної ідеології на розглянутих засадах.

Слід зауважити, що впровадження інтегративної ідеології значно розширює простір для діяльності конструктивних політичних сил, але теза про те, що політика є "мистецтвом можливого" лишається справедливою. Як справедливо зазначає К.Гаджиєв, "з одного боку, "мистецтво можливого" ставить певні межі ідеологізації політики, а з іншого, ідеологія визначає певні межі, за які та чи інша політична партія або уряд при проведенні свого політичного курсу може вийти без шкоди для базових принципів своєї політичної програми [38, 219].

До сказаного слід додати, що в умовах глобалізації та формування інформаційного суспільства ідеології зазнають суттєвої трансформації. Ця трансформація була проаналізована А.О.Астаф'євим [32], який слушно відзначає, що сьогодні національна держава в класичному змісті під впливом сучасних реалій зазнає кардинальних змін. Цілком логічно, що в подібному процесі "здатний змінюватися статус ідеологій в сучасному світі, їхні функціональні можливості, що мають безпосереднє відношення до державної політики, національної доктрини, розвитку та зовнішньополітичної стратегії" [32, 379].

В результаті дослідник приходить до висновку, що сьогодні проходить процес "адаптації широких верств населення, а в першу чергу, інтелектуалів країни, представників політичної, наукової, інформаційної та інших сфер діяльності до нового способу політичного мислення, до фундаментальних змін у ціннісно-смісловому осягненні національного питання" [32, 382]. І відбувається цей процес саме шляхом синтезу "уявних" (мова, культура, історична пам'ять, вірування, релігія) та "предметних" (держава, економіка, цивілізація) цінностей у сучасній політичній культурі, що жодним чином не встановлює

бар'єр між двома задекларованими векторами: збереженням минулого та необхідністю формування конструктивного майбутнього [32, 282].

Виходячи зі сказаного, формування інтегративної ідеології в сучасних умовах постане серйозним поштовхом для формування нового способу політичного мислення, яке розглядатиме дійсність інструментально, предметно, а значить міститиме нові механізми суспільної консолідації на ґрунті реальних проблем.

Відзначимо, що інтегративна ідеологія містить у собі кілька рівнів інтеграції – *культурну, соціальну, політичну, економічну*.

Говорячи про культурну інтеграцію варто виділити насамперед єдність сприйняття епохи, на основі чого формується суспільна згода. Ця єдність забезпечується завдяки впровадженню державних програм, спрямованих на об'єднання країни, збалансованої, але цілеспрямованої інформаційної політики, яка буде в першу чергу національно орієнтованою (ця інформаційна політика повинна включати захист вітчизняного інформаційного простору від зовнішнього впливу, а також підтримку виробництва українського інформаційного і розважального медіапродукту). Крім того, єдності, або, навпаки, розірваності сприйняття епохи сприяють заяви та дії політичних сил, представлених в Україні, тому ще раз відзначимо, що політики теж мають показати готовність до компромісів і ставити державні інтересів вище особистих.

Соціальна інтеграція виявляється через усвідомлення населенням нашої країни своєї єдності, безперервності свого розвитку, засвоєння загальних ідей, цінностей і норм поведіння. На цьому рівні роль інтегративної ідеології опосередковується діючими соціальними інститутами. Особливу роль в процесах соціальної інтеграції, на думку автора, слід відвести системі освіти, а також патріотичного виховання, крім цього соціальній інтеграції також може сприяти вдало проведена інформаційна політика, спрямована на пропагування державницьких цінностей та формування територіального патріотизму, себто готовності будувати власну, українську державу на основі відданості саме цій території, сприйняття України батьківщиною, незалежно від регіону

мешкання, і готовність співпрацювати з мешканцями України з усіх інших регіонів. Тобто, усвідомлення єдності походження і безперервності розвитку українців має бути неодмінною складовою як освітньо-виховної, так і інформаційної складової української державної політики.

Політична інтеграція припускає, насамперед, підвищення рівня відповідальності влади перед виборцями, готовність політичної еліти до діалогу та компромісу. В даному аспекті державна політика має забезпечувати підтримку розвитку конструктивно налаштованих політичних сил, а в представників цих сил повинно бути природне усвідомлення національних інтересів, які є за своєю сутністю завжди вище інтересів особистих, партійних, кланових тощо. І саме на основі національних інтересів та завдяки діючим демократичним інститутам, нормам, правилам і процедурам, стає можливим процес політичної інтеграції та виробки компромісних і збалансованих політичних рішень.

І, безумовно, будь-які інтеграційні процеси (у тому числі і на ідеологічному рівні) неможливі без економічної інтеграції, під якою ми розуміємо вищий рівень розвитку економічних відносин, коли відносини господарського життя проявляються у тісному переплетінні економічних інтересів його учасників та проводяться в рамках узгодженої державної торговельно-економічної політики. Сьогодні в Україні фактично склалася ситуація, коли економічна еліта, будучи тісно пов'язаною з елітою політичною фактично відстоює в першу чергу власні інтереси, і в рамках цього значно ускладнюється процес економічного розвитку України. В цих умовах, на думку автора, в першу чергу, слід вести мову про національну економічну інтеграцію, на основі якої стає можливим реальне зростання рівня життя населення, а з іншого боку не слід забувати, що Україна потенційно є досить сильним гравцем і на міжнародній арені, тому нам треба виважено, але наполегливо приймати участь і в світових інтеграційних процесах. Відзначимо, що допоки більшість мешканців України не почне відчувати реальне поліпшення рівня життя, ні про яке сприйняття інтегративної ідеології, її зворотне резонування в суспільстві не може бути мови.

Ідеологічний плюралізм не означає, що кожна з функціонуючих у суспільстві ідеологій відгороджена від інших кам'яною стіною. Вони взаємодіють, ведуться ідеологічні дискусії, часом досить гострі. На цій основі в ту або іншу ідеологічну концепцію можуть вноситися зміни, уточнення. Взаємодіють ідеології й на міжнародному рівні.

Досягнення політичного компромісу на ґрунті демократичної політичної культури є першим кроком у напрямку політичної консолідації українського суспільства. Це передбачає удосконалення старих та розробку і запровадження нових демократичних процедур, які уможливлуватимуть розвиток демократичної політичної культури української громадськості та створення адекватних сьогоденню механізмів публічної репрезентації, обговорення та відстоювання своїх інтересів. Підтримка і стимулювання демократичних ініціатив громадян стає, таким чином, чи не найважливішим політичним завданням державної влади.

Зрештою, визначальним на шляху формування інтегративної ідеології і досягнення політичної консолідації має стати урахування всієї множини інтересів, презентованих різними політичними силами, та пошук компромісу шляхом дотримання норм демократичної політичної культури. Як слушно зазначає В.Б.Фадєєв, "демократичні перетворення та курс на сприяння розвитку демократичних інституцій виявляються вже не питанням вибору, а, так би мовити, умовою можливості збереження і зміцнення державного суверенітету України, відтак її здатності приймати принципові та життєво важливі рішення в інтересах всього українського суспільства" [32, 703].

Необхідність розробки нової інтегративної ідеології для України пов'язана з напругою в суспільстві, незахищеністю громадян, їхньою непевністю в завтрашньому дні тощо. В новій ідеології консолідуючими цінностями можуть стати такі, як людське життя, свобода, соціальна справедливість і захищеність, повага до власної історії, відродження традицій: патріотизму, милосердя, людяності, відкритості, духовності, опори на власні сили.

В системі розбудови нових ідеологічних цінностей звернемо увагу до інформаційного простору. Саме інформаційний простір використовується як ідеологічний інструментарій для вирішення соціальних, політичних, економічних чи військових проблем. Глобалізація зробила роль інформації надзвичайно важливою. Інформаційний статус держави, її представленість у світовому інформаційному просторі є часткою її політичної чи економічної ваги у світі.

Кожна ідеологема політиків намагається привернути до себе увагу через ЗМІ, зокрема, телебачення, бо як спостерігаємо публічність на сьогодні знаходить свій найголовніший вияв у телебаченні, воно "творить ідеологію" і популяризує її у різних формах та проявах. Світ перейшов до розуміння, що цінності ідеологічні стали дорожчими, ніж матеріальні.

В даному контексті важливою є побудова ефективної інформаційної політики, де необхідно здійснити наступні заходи:

- забезпечення конституційних прав і свобод громадян в інформаційній сфері;
- якісне інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування;
- інтеграцію України до світового інформаційного простору;
- захист інформаційного простору України від негативного внутрішнього та зовнішнього впливу;
- створення необхідної нормативно-правової бази побудови інформаційного суспільства тощо.

В системі ідеологічних цінностей важливе місце належить національному інтересу. Національний інтерес відображає фундаментальні цінності та прагнення народу і зумовлюється конкретною ситуацією, що складається в державі та за її межами. Це означає, що національно-державні інтереси України є об'єктивним фактором, зумовленим усією сукупністю її життєвих потреб. Їх зміст визначає, якою має бути ідеологічна політика держави, щоб її цілісність та добробут громадян були надійно забезпечені та захищені. Це

зумовлює стратегічний характер національних інтересів, який полягає в тому, що вони є фундаментальними пріоритетами будівництва і розвитку державності, мають своє ідеологічне забезпечення.

Національні інтереси можна поділити на внутрішні та зовнішні, виходячи із концепції національної безпеки.

До внутрішніх цінностей відносять:

- створення громадянського суспільства;
- гарантування конституційного ладу;
- створення соціально-орієнтованої ринкової економіки;
- розвиток науково-технологічного та інтелектуального потенціалу;
- створення ефективної системи національної безпеки;
- охорона та забезпечення фізичного та психічного здоров'я нації;
- забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства;
- розвиток української політичної нації.

Зовнішні умови:

- налагодження і формування рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейське і світове співтовариство;
- забезпечення суверенітету, територіальної недоторканості та політичної незалежності;
- розширення інтеграційних процесів (з безумовним урахуванням національних інтересів) у всіх сферах діяльності держави;
- забезпечення ефективних заходів боротьби з організованою злочинністю та корупцією, нейтралізація факторів, які спричиняють криміналізацію суспільства;
- збереження зовнішнього середовища як завдання глобального значення, яке вимагає об'єднання зусиль усіх держав світу тощо.

У підсумках розділу можна наголосити, що модернізація політичного мислення України, наповнення його "реальним матеріалом", адекватним до сучасних цивілізаційних та культурних умов треба починати з можливості

налагодження діалогу між традиційними та новітніми для українського суспільства ідеологіями, які актуалізуються в умовах фундаментальних цивілізаційних зрушень, економічної, інформаційної, технічної, електронної глобалізації тощо. Такий діалог призведе до формування головних засад, на які спиратиметься інтегративна ідеологія України, орієнтована на міжетнічну толерантність, на соціальний та економічний реалізм, на адекватне розуміння сучасної картини світу. У світовій політичній практиці ХХ – початку ХХІ століть було вироблено значну кількість механізмів взаємного зближення, порозуміння та толерантного ставлення до конфронтуючих сторін, які можна застосувати у виробленні оптимальної моделі консенсусу та формуванні інтегративної ідеології в сучасній Україні.

Інтегративна ідеологія має бути створена на базі ідеї соціального покращення життя, пріоритетними цінностями на сучасному етапі в такому сенсі виступають умови для покращення добробуту людини. При цьому для якомога глибшої інтеграції слід активніше залучати регіональні еліти (лідерів національних меншин, промисловців, підприємців тощо) до процесів всеукраїнського державотворення.

2.2. Інтегративна ідеологія в процесах суспільної консолідації

Суспільство, що побудоване на принципах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності в своїй основі має певні цінності, які визнаються більшістю його членів і не суперечать принципу плюралізму.

Будь-яка об'єднувальна ідеологія, залишиться абстрактною схемою, якщо не зможе зачепити сферу почуттів, емоцій, настроїв, якщо не зіллється з психологією народу. Ось чому в процесі формування інтегративної ідеології українського суспільства однією з головних концептуальних засад виступає українська національна ідея.

Тільки у формі ідеології як системи поглядів та ідей, що відображають основні національні цінності та інтереси, їхню взаємодію та засоби реалізації,

національна ідея може достатньо глибоко та надійно увійти у масову свідомість, визначити форми та зміст повсякденної практики суспільного життя. Ефективна загальнонаціональна ідеологія є основним гарантом виходу само-рефлексії суспільства на якісно новий рівень, підставою та інструментом подальшого розвитку самосвідомості нації.

Як відзначає М.Бубер, "Ми говоримо про національну ідею, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі" [141, 242].

А. Лейпхарт, досліджуючи можливість побудови демократії в багатоскладних суспільствах, говорить, що "національна ідея може служити надсегментною орієнтацією, що поєднує людей, однак при цьому важливо не тільки те, наскільки національна ідея сильна, але і те, якою мірою вона дійсно поєднує, а не роз'єднує людей, вимагаючи від них відданості нації, що не тожовно вірності інтересам держави" [96, 119].

Національну ідею неможливо зрозуміти без урахування особливих умов життя народу протягом усієї його історії. Вона не виникає з кожною природною чи соціальною зміною, а існує *поза часом*; вона постійно трансформується, зберігаючись як тотальність.

Національна ідея прагне до ідеального самовлаштування нації – у господарській, духовній і культурній сферах, у соціальному устрої. Отже, вона відображує глибинний рівень національної свідомості, сукупність ціннісних орієнтацій нації, напрямків мислення, здатність мислити і діяти відповідно до національних інтересів.

Національної ідея виражає специфічні інтереси нації як соціальної спільності, може містити ідеї збереження й розвитку національної культури, прогресивних звичаїв і традицій, мови й т.п., а в певних умовах – домагатися національної незалежності. На цій основі можуть виникати політичні партії та рухи.

Таким чином, національна ідея – це своєрідна ідеологія, сукупність ідей, система поглядів на об'єднання нації навколо спільної мети, спрямованої на здобуття державності та подальший її розвій.

Якщо національна ідеологія не містить ідей про поважне відношення до інших націй, їхніх культур, про національну рівноправність й підкреслює перевагу одних націй над іншими, то така ідеологія може бути названа націоналістичною, а стосовно до великих націй – шовіністичною.

Ідеологія – це зовнішній прояв української національної ідеї, який у вигляді інтегративної ідеології повинен стати об'єднуючою основою українського суспільства.

Проблема інтегративної ідеології – це вузлова проблема, пов'язана з дослідженням української національної ідеї. Інтегративна ідеологія має задовольняти потреби різних етносів та соціальних верств населення, обґрунтувати становлення української державності не як радикальну зміну знаків розвитку та всіх цінностей, а як систему технічних прийомів, що, з одного боку, стимулюватиме розвиток країни, а з іншого – дозволить зберегти індивідуальність нації, етнонаціональних спільнот. Без такої ідеології національної злагоди неможливі ні розвиток державності, ні соціально-політичний розвиток суспільства.

Негативне сприйняття життєвих змін є фактором, що обумовлює характер буденної ідеології та свідчить про відсутність консолідуючої ідеї, котра необхідна для успіху реформування. Наявність такої ідеї, що здатна об'єднати різноманітні суспільні сили для досягнення спільних цілей і спільних цінностей, сутнісним чином обумовлює успіх модернізації.

Українська національна ідея як основа інтегративної ідеології в певній мірі співвідноситься з практичною реалізацією політики Українською державою. Основні складові цінності цієї ідеології: державність, соборність, демократизм, гуманізм знайшли своє відображення в Основному Законі України, в державних програмах і концепціях, працях вітчизняних вчених.

У багатонаціональних або ідеологічно розрізнених соціумах для вираження найбільш загальних інтересів суспільства в цілому існує поняття державницької ідеології. Вона може виражатися в різних формах, у тому числі в гранично короткій формі з акцентуванням уваги на основних принципах. Так, у Росії до революції державницька ідеологія містила в собі три таких принципи: самодержавство, православ'я, народність. В останні роки про державницьку ідеологію в Україні стали говорити все частіше. Але за роки реформування нашого суспільства так і не вдалося об'єднати більшість українців навколо якоїсь ідеї, здатної спонукати громадян до участі у перетворювальній діяльності. Звідси й той стан, у якому протягом декількох років перебуває наше суспільство.

Як бачимо, національна ідея має найважливіше значення у формуванні стабільної української ідеології. А який же стан національної ідеї в Україні? Нажаль, єдиної та міцної національної ідеї в традиційному змісті у нас ніколи не було і в найближчому часі не буде. Перш за все, в Україні слабка історична традиція державності, а національній ідеї непросто вижити, якщо в нації немає власної держави. Будь-яка національна ідея і прагне в першу чергу саме до створення своєї держави. А вже потім постають питання про те, як її облаштувати, як захистити від зовнішньої небезпеки, і головне, як зробити так, щоб нація почувала себе максимально комфортно у своїй державі. На різних етапах історичного розвитку і у різних націй ці питання знаходили відповіді, часом діаметрально протилежні. Але знаходили! А інакше національна ідея приречена на вмирання.

Зараз Україна нарешті здобула незалежність, отже, наша національна ідея показала свою силу і спромоглася об'єднати людей для створення своєї держави. Щоправда, тут постає питання, що рухало українцями під час історичного референдуму 1991 р., і чи усвідомлювали вони ті труднощі, з якими доведеться зіштовхнутися нашій молодій державі? З жалем доводиться констатувати, що не усвідомлювали. Абсолютна більшість населення України проголосували 1991 р. за незалежність, сподіваючись одразу, одним махом

переступити з темного соціалістичного минулого у світле капіталістичне майбутнє.

Вражаючу єдність, думку автора, українці продемонстрували також у масових акціях громадянської непокори під час президентських виборів 2004-2005 років. Хоча пройшло ще занадто мало часу, щоб давати оцінку тих подій, але принаймні одна тенденція простежується досить чітко. Незалежно від того, на боці якого з таборів були ті чи інші люди, всі вони вболівали за Україну, відчували себе українцями і бажали змінити життя на краще. Але з іншого боку, ці події в черговий раз підкреслили *двополюсність* української ідеології, нашого світосприйняття, образу думок та світоглядних орієнтирів. Під двополюсністю розуміються істотні відмінності в галузі мови, культури, сприйняття або несприйняття тих або інших світоглядних цінностей, а відповідно, й політичних сил та ідеологічних гасел. Українців в силу історичних передумов та певною мірою штучно сформованих стереотипів, історично прийнято ділити на мешканців Сходу та Заходу, які і є, власне, відмінними (хоч і не завжди протилежними) полюсами ідеологічних орієнтацій населення України. Ці полюси більш-менш відповідають розподілу на "Право-" і "Лівобережжя".

Для ілюстрації цієї двополюсності наведемо деякі дані масштабного соціологічного дослідження, виконаного Н.Паніною на базі Інституту соціології НАН України [132]. За даними цього дослідження, для 62-63% населення України рідною є українська мова, а для 35-36% – російська. При цьому частка тих, хто вважає за необхідне зробити російську другою державною з 1995 по 2006 рік суттєво не змінилася і коливається на рівні 47-48%. Результати парламентських виборів 2006 року та дострокові виборів до Верховної Ради восени 2007 року також засвідчили, що в електоральних перевагах населення різних регіонах України існують істотні відмінності, що призводить до необхідності пошуку компромісів при взаємодії різних політичних сил та викликає численні конфлікти на рівні боротьби за владні повноваження.

Відмінності, які розділяють Центрально-Західну і Південно-Східну частину України, мають частково ментальний характер, а частково – етнічний та історичний. Формування інтегративної ідеології потребує готовності мешканців Сходу і Заходу до компромісів, усвідомлення ними національної єдності та цілісності нашої країни.

Існують потужні історичні аргументи за цілісність і єдність України. По-перше, Україна має унікальну для Європи тяглість історичної єдності. Уже щонайменше дві з половиною тисячі років як Україна становить собою цілісний територіальний організм. Усі ранні державні утворення на території України практично вкладалися в межі сучасних кордонів України.

По-друге, майже всю територію України охоплював антський племінний союз IV-VII століть нашої ери, практично вкладаючись у межі сучасних кордонів України. Анти – безпосередній попередник Київської Русі. Більшість українських істориків слідом за Михайлом Грушевським вважають цю взаємодію слов'ян і сарматів в межах антського союзу племен етнічною основою українського етносу.

По-третє, Київська Русь – це повна територія сучасних Київської, Житомирської, Чернігівської, Сумської областей та частин Полтавської, Черкаської і Вінницької областей. Руссю у 8-17 століттях називалася виключно Центральна Україна, а з 12 століття і по 20 – ще й Західна [32, 398].

Події помаранчевої революції засвідчили дві тенденції українського суспільства: бажання значної частини населення країни до консолідації, і небажання окремих регіональних лідерів, що використовували адміністративний ресурс і згубно маніпулювали масовою свідомістю громадян України, брати участь у процесах розвитку й об'єднання країни в єдину, сучасну політичну націю. В більшості випадків причиною сепаратистських тенденцій виступає не спільне бажання громадян окремих регіонів держави жити за окремими нормативно-правовими чи територіально-адміністративними приписами, а розіграш тими чи іншими регіональними політичними, кримінальними,

олігархічними силами сепаратистської карти задля закріплення і збереження власних споживацьких інтересів [32, 399].

Головною базою для компромісів повинна бути перш за все готовність будувати єдину, заможну та сильну державу (державницькі цінності), те, що Вячеслав Липинський називав "територіальним патріотизмом", тобто розуміння, що від старань кожного залежить успіх території, на якій він мешкає, а зрештою і держави в цілому. І, як вже наголошувалося, шлях до компромісів, до впровадження інтегративної ідеології має, по-перше містити інституціональне підкріплення. В першу чергу мається на увазі існування дієвих інститутів місцевого самоврядування, а також ефективний зворотній зв'язок владно-управлінських органів з громадськістю і все те, що в сучасних дослідженнях прийнято називати "соціальним діалогом".

По-друге, будь-які процеси розбудови інтегративної ідеології мають бути підкріплені реальним та сталим соціально-політичним розвитком. В даному випадку в першу чергу йдеться про збалансування всіх показників життя – виробничих, соціальних, політичних, духовних, культурних, моральних. Людина повинна мати можливість до повної самореалізації й відчувати себе причетною до процесів, що розгортаються. Поняття "сталості" означає не кінцевість відповідних показників, а їх необхідний характер, здійснення суспільного розвитку через їх нарощування. Одночасно поняття "сталості" означає непорушність людських пріоритетів в процесі суспільної модернізації, обов'язковість їх дотримувати як на рівні конкретного індивіда, так і суспільства загалом.

До показників соціально-політичного розвитку належать: загальна характеристика економічної та політичної ситуації; розвиненість громадянського суспільства; ефективність інститутів місцевого самоврядування, незалежність різних гілок влади одна від одної (особливо це стосується судової влади); наявність вільної преси, але при цьому законодавчо захищеного інформаційного простору. До соціальних факторів можна віднести зайнятість населення та соціальний захист; динаміку народонаселення (демографічний

фактор); харчування та охорону здоров'я; охорону довкілля (екологія); освіту, науку, культуру тощо.

Таким чином, Україна знаходиться на етапі переходу до сталого соціально-політичного розвитку, оскільки як мінімум третина з названих вище факторів в сучасних умовах знаходиться в незадовільному стані. До того ж дослідження показує, що *єдиної* національної ідеї в тому вигляді, у якому вона повинна бути для стабільності і процвітання, в Україні поки що теж немає. Виходить, її треба розвивати. Починати при цьому потрібно не з національної, а з *інтегративної* ідеології, а вона вже, у свою чергу, може стати національною.

В останнє десятиліття ХХ століття крах інститутів соціалізму і Радянського Союзу як держави укупі з розпадом властивих їм ідейних і ціннісних орієнтацій призвів в Україні до того, що "народ" (частина колишнього "радянського народу") перестав бути тут у повному змісті "народом", перетворившись в "населення", тобто в агрегат етнічних, конфесіональних, економічних, політичних, статусних і інших груп. Справа не в тім, що інтереси цих груп конфліктні, а в тім, що вони більше не укладаються в загальну "матрицю" буття людей як народу, не соціалізуються суспільною моральністю, не опосередковуються властивими їй інститутами [135, 32].

"Середня людина" сьогодні переживає духовну кризу, коливається між старим і новим, вона зневірилася в старому, але ще не зважилася на нове. Проблема збільшується внаслідок безпрецедентного експерименту по створенню ринку в умовах розпаду суспільної моральності і зменшення ролі соціальних інститутів.

У цій ситуації інтереси виживання України, подолання тривалої кризи і переходу до висхідної фази розвитку з усією гостротою ставлять на порядок денний проблему нової інтегративної ідеології. Вона повинна допомогти нашому населенню скластися в цілісність. Формування інтегративної ідеології здатне об'єднати різні політичні сили, прошарки населення і регіони на осно-

ві символічного "суспільного договору", який ґрунтується на фундаментально значимих для всіх цінностей.

Метою інтегративної ідеології є не становлення того чи іншого політичного й економічного ладу, не гегемонія тієї чи іншої культури, а створення ненасильницьких форм комунікації між "приватними" ідеологіями, специфічними віруваннями тощо. Цими формами комунікації і є процедури та правила, завдяки яким демократичним шляхом досягаються узгоджені рішення.

Природно, інтегративна ідеологія не обмежується зазначеними цінностями; з подальшим розвитком діалогу "сузір'я" цінностей, що втягуються в діалог, буде, очевидно, розширюватися. Діалоги та взаємодія регіональних і етнічних самосвідомостей, різних конфесій з часом поступово розширюватимуть межі взаємодії різних цінностей та ідей, додадуть їм додаткових вимірів.

М. І. Михальченко виділяє наступні чинники, які здатні позитивно вплинути на процес формування інтегративної ідеології та зробити її дієвою.

Потрібна велика пропагандистська і просвітительська робота з впровадження у масову свідомість нових ціннісних орієнтацій незалежної України в площині переорієнтації і перерегуляції процесу ескалації конфлікту цінностей до цивілізованого діалогу і конструктивної конкуренції. Ідеї "Порядку", "Справедливості", "Правди", "Права", "Солідарності" потрібно підняти на рівень повсякденної суспільної практики, не відкидаючи ідеї демократичної, соціально-правової української держави як реальності в майбутньому, коли всі політичні сили визнають право інших "на інакшість" (інакомислення, інакодіяння), рівне право кожного в рамках Конституції.

Перехід від конфронтаційних духовних цінностей і оцінок діяльності до гасел і дій у дусі терпимості і моральності в політиці.

Надзвичайно важлива реалізація доктрини поетапного входження України як незалежної країни у європейську і світову співдружність, що ґрунту-

ється на принципі динамічної рівноваги у взаєминах між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем.

Інтегративна ідеологія виявиться дієвою, якщо об'єднає ідеологічний плюралізм і загальну національно-цивілізаційну ідею. Проте в межах "ідеологічного плюралізму" не може бути "рівності" ідеологій. Конкурентна боротьба між ними продовжуватиметься. Жодній ідеології не уникнути тлумачення зв'язків країни із зовнішнім світом, оцінки процесів формування національно-цивілізаційної самосвідомості. В інформаційному суспільстві твердо вкорінилася думка, що духовний, політичний і економічний розвиток можливий лише в умовах визнання принципу: ми всі різні і по-різному розуміємо мету і механізми реалізації розвитку. Але країна в нас одна і потрібно працювати задля цієї країни та її народу.

Ідеологічна "терпимість" як важлива риса ідеологічного плюралізму допускає толерантне ставлення до партнерів-противників. При цьому такі цінності, як терпимість, різноманіття поглядів, глибокі прогресивні традиції, рівність, честь й інші збагачують інтегративну ідеологію у разі, якщо виходять із визнання принципу рівності інтересів етнічних і соціальних груп у межах національного інтересу. Практична проблема – як ідеологічну й політичну боротьбу зробити цивілізованою, а співробітництво не безпринципним [Див.: 116, 28-30].

В умовах слабкої національної культури і низького рівня розвитку системи освіти та руйнування її матеріальних засад держава не може розраховувати на зацікавлене співробітництво з нею вчителів та інших масових груп інтелігенції. Тим часом, без участі інтелігенції – найважливішого суб'єкта і мультиплікатора будь-якого духовного процесу – про інтегративні процеси в ідеологічній сфері не може бути мови. Відновлення і розвиток системи освіти і виховання повинні ввійти до числа головних пріоритетів державної політики на федеральному і регіональному рівнях. Законодавці зобов'язані забезпечити відповідне правове, в тому числі і бюджетне, забезпечення.

По мірі вирішення цього завдання можна і треба ставити і вирішувати проблему систематичного масового політичного просвітництва, розрахованого на виховання в душі терпимості до інакомислення і на подолання розколу, на розвиток схильностей до діалогу з альтернативних точок зору і пошуку розумних компромісів. Така система повинна будуватись на муніципальному рівні та в загальнодержавних інститутах, підтримуватися бюджетними і позабюджетними коштами й патрунуватися кращими науковими силами. Вже зараз необхідно приступити до напрацювання законодавчих засад вирішення цього завдання, а також до підготовки необхідних програм, методик і фахівців. Досвід ряду нових демократичних країн свідчить, що завдання з формування масової політичної свідомості в душі терпимості і діалогічного пошуку інтегративних ідей складне, але не нездійсненне.

Таким чином, лише визначивши сутність поняття "українська національна ідея", в найбільш поширеному розумінні як своєрідної ідеології, що концентрується навколо ідеї державності української політичної нації, та яка є стрижнем інтегративної ідеології, можливо на науково-теоретичних засадах надати процесу реформування українського суспільства ідеологічного спрямування. Не можна ототожнювати поняття "національна ідея" та "інтегративна ідеологія", оскільки останнє, окрім комплексу державотворчих та супутних їм ідеологем, вміщує в себе великий комплекс загальнолюдського-інтернаціонального та, відповідно, є ширшим за обсягом.

Інтегративна ідеологія є базисною основою для української національної ідеї. Її формування – це складний і тривалий процес, який повинен проходити одночасно на всіх рівнях громадського життя. Формування такої ідеології повинне проходити з залученням системи державної влади, використанням методів просвітництва, інформування в ЗМІ. Одночасно з цим потрібно приймати закони на зразок *поступового* зниження податків, підвищення пенсій тощо. У такий спосіб можна вирішити відразу два завдання: по-перше, утримувати рейтинг державної влади на високому рівні, а по-друге, сформулювати нову інтегративну ідеологію, що стане основою нашої майбутньої єдності і процвітання.

Висновки до другого розділу

Можна констатувати, що в сучасному українському суспільстві, й у першу чергу серед його інтелектуальної еліти, настало усвідомлення як утопічності ідей про можливість успішного функціонування соціально-економічної системи на принципах деідеологізації, так і необхідності її орієнтації на консолідуючу, інтегративну ідеологію, яка враховує реалії сучасного світу й ті історичні традиції, що склалися. Завданням же української влади в таких умовах є активне включення в процес формування цієї ідеології, її впровадження до масової свідомості й соціальної практики через свої політичні та соціальні інститути.

Головним аргументом на користь формування інтегративної ідеології в Україні виступає усвідомленість необхідності об'єднання українського суспільства, пошуку соціального консенсусу та засад для соціального діалогу, компромісу навколо базових цінностей. Ця необхідність усвідомлюється політиками, державними урядовцями, інтелектуальною елітою й іншими українськими громадянами.

Основні цінності, які притаманні інтегративній ідеології можна залучити з різних ідеологічних концепцій, не заперечуючи, таким чином, можливостей ідеологічного плюралізму. На думку автора, інтегративна ідеологія має гармонійно сполучати в собі наступні цінності: принцип індивідуальної свободи; взаємну терпимість людей; рівність (визнання для всіх людей однакового морального, політичного і юридичного статусу); орієнтацію на демократичні принципи у політичному відношенні; привабливу модель світової політики, прихильність до діалогу з представниками інших культур та цивілізацій; чітке розуміння наступності та спадковості поколінь, а відповідно й історичного розвитку; особливу апологію родини, церкви як двох інститутів, які забезпечують означену спадковість, та відповідно, безперервний суспільний розвиток; визнання ролі ціннісних, позараціональних факторів при спробах облаштування суспільного життя; прибічність демократичним принципам розвитку

держави та суспільства; готовність держави до захисту й підтримки своїх громадян.

Інтегративна ідеологія має бути підкріплена консолідацією суспільства, а також економічним зростанням, інакше всі її цінності не викличуть зворотного резонування в суспільстві і спроби впровадити подібну ідеологію будуть невдалими. Таким чином ми можемо побачити, що між інтегративною ідеологією та суспільною консолідацією існує двосторонній зв'язок: з одного боку, вона виступає чинником консолідації суспільства й здатна забезпечити країні сталий розвиток, а з іншого, сама залежить від рівня соціально-політичного розвитку суспільства. Тобто, якщо вести мову про критерії впровадження інтегративної ідеології, одним із головних критеріїв має стати саме її здатність забезпечити високий рівень консолідованості суспільства. Іншим критерієм ефективності інтегративної ідеології є, на нашу думку, її поширеність в суспільстві, а також прийнятність та сприйнятність її цінностей в різних регіонах України.

Проаналізувавши сучасні наукові підходи, ми прийшли до висновку, що поняття "українська національна ідея" в найбільш поширеному розумінні – це своєрідна ідеологія, що концентрується навколо ідеї державності української політичної нації. Національна ідея як ідеологія державотворення є стрижнем інтегративної ідеології, але не тотожна їй, оскільки сучасна інтегративна ідеологія обіймає більший комплекс ідей і за обсягом ширше поняття "національна ідея". Система цінностей сучасного українського суспільства – це певна ієрархічна структура, чільне місце в якій займають цінності особистісні. При формуванні інтегративної ідеології необхідно шукати опертя в діалектичному поєднанні цінностей особистісних, національних, загальнолюдських.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОЗНАКИ ІНТЕГРАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

3.1. Особливості формування та функціонування інтегративної ідеології як чинника консолідації українського суспільства

Політичне життя України за останні 15 років проходило не менш драматично, ніж те, що відбувалося у сферах економіки та суспільного розвитку. На початку 90-х років в Україні проходило формування впливової, хоча й концептуально слабо розробленої ідеології, яка об'єднувала цінності та ідеали свободи (прав людини), рівності (вимоги ліквідації привілеїв), суверенітету народу й національного відродження (вільна й незалежна Україна проти репресивного й тоталітарного СРСР). Парадокс полягає в тому, що підйом цієї ідеології сприймався масами й подавався тамтешніми "володарями дум" в якості "кінця ідеології", звільнення від ідеології (що ототожнювалася з ідеологією КПРС).

При цьому дана ідеологія виявилася спроможною виконати головні функції політичної ідеології, які полягають в наступному:

а) "сенсоутворення" (пояснення не в плані "істини", а саме в плані "сенсу" – ситуації, що розгортається і обґрунтування в цьому контексті колективної дії);

б) інтеграції політичного суб'єкту – в даному випадку масового демократичного руху (розробка сукупності цінностей та символів/вірувань, які утворюють ідентичність суб'єкту, і схильність до яких мотивують діяльність індивідів і груп, що його складають);

в) політичної комунікації (взаємне впізнання членів даного суб'єкту через використання спільних символів і спілкування шляхом їх використання);

г) легітимації/делегітимації (в даному випадку – делегітимація існуючої влади і самолегітимація контрвлади);

д) розробки "утопій", тобто того погляду на дійсність "нізвідки", який фіксує реальні протиріччя існуючого суспільства, показує можливості їх вирішення, мобілізує для цього суспільні сили, якими б ілюзорними не були в "утопії" уявлення про той ідеальний стан, до якого мають призвести такі дії. В даному випадку утопією була ідея "ринкової", що повернулася на шлях "цивілізованої Європи" України [19].

Невдовзі після падіння комунізму почалася дезінтеграція цієї ідеології. В основі такого процесу – практичне виявлення масами того, що між ринком, демократією і процвітанням України немає автоматичного, природного зв'язку. Це призвело до появи сучасного ідеологічного спектру, формування його основних парадигм, кожна з яких виявлялася в численних платформах та програмах політичних партій, рухів, об'єднань, що складала сучасну ідеологічну палітру.

Результатом цих процесів стало усвідомлення ідеологічного розмаїття населення України і обґрунтування необхідності нової "інтегруючої ідеї". З'ясувалося, що навіть для здійснення самих ринкових реформ необхідно мобілізувати волю українців, актуалізувати їхню готовність до перетворень, а також до колективної дії.

Можна сказати, що історія в певному сенсі повторилася під час бурхливих подій осені 2004 року, коли національно-демократичний ідеологічний напрям, проголошений прибічниками однієї з політичних сил (в даному випадку – об'єднанням "Наша Україна" на чолі з кандидатом в президенти В.А.Ющенком) виявився спроможним виконати основні функції ідеології – і сенсоутворення (пояснення наявного стану речей саме крізь призму поняття сенсу), і інтеграції (спроба об'єднати представників різних ідейно-політичних течій навколо одного з кандидатів на фоні усвідомлення себе українцями), і політичної комунікації (включаючи величезний арсенал політичних символів, що раптово підхоплювалися величезною кількістю громадян,

ставали частиною їхньої свідомості), і легітимації/делегітимації (оголошення результатів виборів незаконними та проголошення себе легітимною владою, що перемогла на виборах), і виробництва "утопії" (відповідна політична програма та передвиборчі гасла на кшталт тотального знищення корупції, швидкого покращення життя тощо).

Тут можна відзначити, що, по-перше, в означених подіях знову простежується величезна роль засобів масової інформації та політичної комунікації, а по-друге, необхідність об'єднувальної ідеї і наявність тих складових, на яких вона може базуватися. Хоча, якщо подивитися на аналітичні дані, то можна побачити, що об'єдналися в першу чергу Захід та Центр України, лінія ідеологічного розмежування й досі проходить по берегах Дніпра, хоча, на думку автора, вона змістилася в східному та південному напрямку, а електоральні вподобання населення України залишаються строкатими і суперечливими. Але електоральні вподобання не тільки можуть, а й мають бути різними в мешканців демократичних країн, а те, що вони настільки істотно різняться в представників Сходу та Півдня з одного боку й Заходу та Центру, з іншого, тільки ще раз доводить необхідність інтегративної ідеології, здатної об'єднати українське суспільство, а наявність загальнолюдських цінностей, підкріплених любов'ю до своєї батьківщини роблять цей процес не тільки необхідним, але й цілком здійсненим.

Щоб проілюструвати сказане, наведемо дані з таблиці "електоральні портрети політичних партій, надрукованій в газеті "Дзеркало тижня" [Додаток Б; 56]. За даними цієї таблиці, в Україні наявні партії наступних ідейно-політичних орієнтацій: політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією (Партія регіонів, Комуністична партія України, Прогресивна соціалістична партія України); комуністичний та соціалістичний напрямки (в першу чергу, відповідно, Комуністична та Соціалістична партії України), націонал-демократичний напрям (Народний союз "Наша Україна" та Блок Юлії Тимошенко). Також в Україні простежуються партії та блоки без чітко окреслених ідейно-політичних орієнтацій. Зокрема Народний блок Литвина

спробував об'єднати прихильників як націонал-демократичного, так і соціал-демократичного, а також певну частину прибічників соціалістичного напрямку. Не дивлячись на те, що ідеологія, як показують дослідження, відіграє вирішальну роль при голосуванні за ту чи іншу партію, відкрито в цьому зізнаються від 20 до 25% прихильників різних політичних сил, і лише в прихильників Комуністичної партії України цей показник сягає 40%.

Аналізуючи дані різних досліджень, можна стверджувати, що, якщо, приміром, в Росії основна ідеологічна боротьба точиться між прихильниками демократичного та авторитарного шляху розвитку країни (з перемогою на даному етапі останніх), то в Україні ідеологічна боротьба точиться в першу чергу між представниками російськомовного Сходу та Півдня і україномовного Заходу, до якого примкнув більш-менш збалансований як в мовному, так і в ідеологічному плані Центр. При цьому однією з особливостей розвитку вітчизняних партій та передвиборчих блоків на сучасному етапі є те, що їх представники тільки зараз почали розуміти ту величезну роль, яку відіграє ідеологія в їх діяльності. Іншою особливістю вітчизняного політичного розвитку є часта невідповідність назви тієї або іншої політичної сили гаслам, що її представники проголошують.

Нижче ми на основі соціологічних та демографічних даних спробуємо визначити, у яких своїх аспектах масова свідомість і соціальне життя найбільше потерпають від цього ідейно-ціннісного (власне-ідеологічного) "вакууму" і, базуючись на аналізі цих даних, запропонувати низку міркувань щодо концептуального змісту, напрямів формування та механізмів упровадження ідеологічних конструктів, які б задовольнили відповідні потреби українського суспільства та виступили чинником його об'єднання.

Надзвичайно промовистими є дані всеукраїнського моніторингу 2004 року щодо наявності спільних (об'єднуючих) норм та цінностей у сучасному українському суспільстві. Запропоновані варіанти відповіді на запитання: "Що, на Вашу думку, не викликає сумнівів і поділяється більшістю громадян України?" розподілилися у порядку убуття кількості набраних голосів та-

ким чином: суспільні норми моралі, релігійні канони, конституційні норми, закони, висновки сучасних природничих наук, повідомлення національних інформаційних каналів, висновки сучасних соціальних наук, міркування моральних авторитетів нації, повідомлення закордонних інформантів, офіційні заяви вищих чиновників та політиків, інше. Особливо цікавим є те, що жодна з позицій не набрала більше 25,6 %, зате кількість респондентів, які не змогли визначитися з відповіддю, склала 42,4 %. З цих даних випливає, що в українському суспільстві існує гострий дефіцит чітко сформульованих, загально визнаних і справді консолідуючих громадян цінностей, ідеалів та сенсів [136, 449].

Опитування 1994-2006 рр. фіксують також високий (у середньому 30-40%) рівень незадоволеності як функціональністю норм та цінностей, що побутують у суспільстві, так і ступенем взаєморозуміння і щирості між людьми. Загалом серед громадян фіксується високий ступінь зацікавленості у сприятливому морально-психологічному кліматі в суспільстві. За даними 2003 р., 40,8 % опитаних визначили це як скоріше важливе, а 42,3 % – як дуже важливе. Іще більшим був відсоток таких відповідей у 2004 році [171, 430-431]. Водночас спостерігається наявність значного розриву між цими суспільними запитами і тим досить негативним образом українського суспільства (і, зокрема, його соціально-психологічної аури) що склався у масовій свідомості. На тлі економічних негараздів, корупції, зубожіння й невпевненості у майбутньому (найприкметніші, за опитуваннями, риси української повсякденності) почуттями, що об'єднують людей у суспільстві, більшість респондентів вважають передусім усвідомлення спільних труднощів життя, невдоволеність владою, відчуття втрати "нормального" формату існування, скептицизм і тривогу щодо майбутнього України [171, 430-431].

При цьому, станом на 2006 р. переважна більшість населення відзначає, що в сучасній Україні "все так хитко, що може відбутися що завгодно" (76,1%), "в умовах безпорядку та невизначеності важко зрозуміти, у що вірити (76,2%), "більшість людей взагалі ні у що не вірить (77,2%). Доля таких

людей, що зневірилися у всьому і втратили стійки точки орієнтації за 14 років, з 1992 по 2006, знизилася в середньому лише на 4-6%, що вкотре ілюструє ідейно-ціннісний та ідеологічний вакуум, який треба заповнювати, причому за участю української держави [132, 21]. До того ж 49% громадян не задоволені своїм становищем у суспільстві, тоді як задоволених лише 20,2%. Але в останньому випадку, принаймні, простежується позитивна динаміка, оскільки рівень тих, хто задоволений своїм становищем повільно, але зростає.

За останні роки у суспільстві набула (не без активної участі мас-медіа) значного поширення абсолютно непритаманна українській духовності філософія примітивного прагматизму і свого роду побутового цинізму (підпорядкованість всіх моральних норм економічній вигоді, принцип "кожен сам за себе" тощо). Тривожною реальністю став високий рівень "атомізації" нашого соціуму, наростання відчуження і взаємної недовіри між громадянами. Виразним показником неблагополуччя у цій сфері видається, зокрема надто значна – удвічі-утричі – різниця між показниками довіри громадян до свого найближчого оточення (родина, друзі) й до інших співвітчизників. При цьому значно більш недовірливою та індивідуалістично налаштованою, ніж інші вікові групи, є українська молодь [136, 451-453].

Водночас треба наголосити, що соціологічні дослідження фіксують стабільну позитивну динаміку цих показників протягом 1994-2004 рр.: кількість опитаних, які на запитання "Чи довіряєте Ви співвітчизникам?" дали негативну відповідь, за десять років істотно не змінилася (загалом – 18,7 % у 1994 році і 18 % у 2004 році), проте значно збільшився відсоток тих, хто довіряє або схильний довіряти співгромадянам – 39,5 % у 2004 році проти 30,2 % у 1994 році [181, 600]. Найлогічнішим було б пов'язати це суттєве покращання ситуації із процесами соціально-психологічної адаптації громадян до нових умов і зокрема з прогресом у засвоєнні нових соціальних цінностей та моделей поведінки, виробленням адекватних соціальним реаліям форм ділових стосунків, побутового спілкування тощо. У такому разі ми бачимо не

чергове спорадичне коливання настроїв, а тенденцію, що спирається на постійно діючі чинники і, отже, повинна зберігатися.

Разом з тим симптоматично, що українці бачать дуже мало моральних авторитетів серед своїх співвітчизників, причому це стосується як представників влади, так і найближчого оточення (родичі, знайомі, сусіди, колеги) [181, 432-433]. Уже традиційним стало скептичне ставлення до влади і до державних службовців (чиновників), низький рівень довіри до державних інститутів (як вищих, так і місцевих) та політичних партій, і, навпаки, – високий ступінь відчуженості між владою і суспільством.

Вартими уваги у зв'язку із нашою проблематикою є зміни в ієрархії ціннісних пріоритетів населення України протягом останніх років. Нижче ми наведемо деякі дані, отримані відділом соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України за сприяння соціологічної та маркетингової служби "Соціс" у результаті чотирьох репрезентативних загальнонаціональних опитувань 1991, 1994, 1997 і 2000 років.

Перші рядки шкали ціннісних відданостей громадян України стабільно займають т. зв. "вітальні цінності", а саме: особисте здоров'я, матеріальна забезпеченість, благополуччя власних дітей, міцна сім'я і загальний хороший стан у країні. При цьому до 2000 р. індекс їх значущості істотно зріс [Див:153]. У принципі такі домінанти видаються абсолютно природними, особливо в умовах масштабних суспільних трансформацій та затяжної кризи, коли первинні соціальні структури (сім'я, діти, родичі) сприймаються як єдиний оазис стабільності й сенсу.

Значно більш специфічною й промовистою є динаміка "невітальних" цінностей. Протягом досліджуваного періоду (1991-2000 рр.) вони зберігали у середньому досить невисокий рейтинг. Певну тенденцію до зростання демонструє лише група цінностей, пов'язаних із можливістю соціально-статусної, економічної та професійної самореалізації особистості (створення у суспільстві рівних можливостей для всіх, цікава робота, суспільне визнання, відсутність різкого соціального розшарування, ефективна робота за фа-

хом). Ближче до 2000 року ці пріоритети займають "напівпериферійну" позицію. Зате на периферію протягом 90-х років остаточно змістилися цінності ринкової демократії та громадянсько-політичні свободи (можливість критики і демократичного контролю владних структур, вільного висловлювання політичних та інших думок, підприємницької ініціативи, участі у новостворених громадсько-політичних об'єднаннях, партіях і організаціях), політичний суверенітет республіки, а також блок суто гуманітарних цінностей (рівень освіти, культури, національно-культурне відродження тощо) [48, 135].

А. Ручка, коментуючи таку структуру ціннісних пріоритетів українських громадян, пов'язує домінування у ній вітальних цінностей із "скрутною життєвою ситуацією людей" і нестачею у задоволенні "утилітарних чи прагматичних потреб та інтересів". Підвищення ж рейтингу "невітальних" цінностей дослідник ставить у пряму залежність від рівня реалізації вітальних. Такі міркування викликають певні застереження.

По-перше, серед "невітальних" цінностей, пропонованих у наведених вище матеріалах опитування, можна виділити цілу групу таких, що набувають статусу цінності у першу чергу в якості умови реалізації вітальних. Це, наприклад, "можливість критики і демократичного контролю владних структур", "можливість підприємницької ініціативи" чи "участь у новостворених суспільно-політичних об'єднаннях, партіях та організаціях". Ці уподобання знаходяться у нижніх рядках ціннісної шкали вочевидь не через "скрутну життєву ситуацію людей", навпаки, вищенаведене – не що інше, як механізми та засоби виходу з такої ситуації. Але вони не сприймаються респондентами як такі (чи принаймні не як основні з таких), і причина тут може бути двоїстою: або справа у соціально-психологічній неадаптованості та інерційності соціальної поведінки громадян, або ці механізми є об'єктивно нереалістичними чи неефективними в умовах сучасної України. Утім, пропоновані пояснення перебувають у тісному діалектичному взаємозв'язку, і рація, треба думати, є в обох. У будь-якому разі таку конфігурацію ціннісних від-

даностей логічніше пов'язати насамперед з ментально-психологічними та інституціональними, а не із суто матеріальними чинниками [48, 136].

По-друге, далеко небезспірним видається самий підхід, згідно з яким умовою сприйняття особистістю культурних цінностей та суспільних ідеалів є попереднє задоволення матеріальних потреб. Вітальні цінності, що стоять на перших місцях у наведених щойно результатах дослідження, мабуть, із необхідністю посядуть їх і при опитуванні у будь-якому іншому соціумі. Уважати міцне здоров'я, родину і благополуччя власних дітей важливішим за політичний суверенітет республіки, відсутність різкого соціального розшарування і навіть ефективну роботу за фахом є як мінімум абсолютно нормальним для пересічного громадянина [48, 136].

По-третє, щодо стабільно низьких індексів невітальних цінностей, то суттєво, які саме з них пропонуються оцінити в опитуванні, оскільки практично всі вони є демократично-ліберальними (див. вище). Між тим загальновідомо, наскільки специфічними, болісними і неоднозначними є процеси інтеполяції західних цінностей на пострадянські умови і масову свідомість. Тому доречним було б дійти висновку не про низький рівень відданості населення України невітальним цінностям узагалі, а про складнощі у засвоєнні ним демократичних та ліберальних ідей, етичних пріоритетів і моделей поведінки [48,136].

Сприйняття українським суспільством Заходу та його цінностей має свої особливості й свою динаміку. За період з 1997 по 2000 роки статистично значуще збільшився індекс етнокультурної дистанції щодо представників т. зв. "розвинених країн": американців, французів, італійців, німців, англійців. Відповідно, істотно зросла й частка тих, хто сприймає як чужі культурні цінності цих народів [Див.: 17]. Більше того, на запитання "Чи згодні Ви з тим, що вплив Заходу загрожує нашим культурним традиціям і цінностям?" позитивну відповідь у 1994 році дали 39 % респондентів, у той час як у 2000 р. – вже 49 % (практично кожний другий). Негативну відповідь на це питання у 2000 році дали 24 % опитаних (у 1994 р. – 30 %), 27 % не змогли

визначитись (у 1994 р. – 30 %). Помітно зменшилася за цей період і кількість згодних із тим, що "Україні є чого повчитися у Заході, коли йдеться про політичну демократію та ринкову економіку": 71 % у 2000 році проти 63 % у 1994 р. [17, 174].

Такі тенденції Л. Скокова справедливо пояснює масовим розчаруванням у політиці "демократичних перетворень" та "ринкових реформ", яка асоціюється у населення саме із західними цінностями і способом життя, а також механізмами компенсаторності, що спрацювали у суспільстві "як захисна реакція на усвідомлення цивілізаційної упослідженості, тривалу нездатність суспільства в цілому до позитивних перетворень". Так чи інакше поряд з визнанням значущості західного досвіду та цінностей у свідомості громадян міцно утвердилося їх сприйняття як "чужих" і навіть загрозливих для вітчизняної культури і традицій. Тобто у масовій свідомості українського суспільства досі неподоланою є амбівалентність в інтерпретації навіть фундаментальних ідейно-ціннісних максим соціального життя; не дивно, що у суспільстві панує дезорієнтованість стосовно уявлень про напрями подальшого розвитку, а відтак, і образу майбутнього [17, 174].

Щодо того, як розклалися результати опитувань за віковим критерієм, то можна з великим ступенем ймовірності твердити, що проти "впливу Заходу" виступили головним чином люди старшого та середнього покоління.

Підсумовуючи, можна констатувати, що протягом останнього десятиліття в Україні стабільно зберігається *дефіцит солідарності*, довіри до державних інститутів, взаємної довіри, горизонтальних зв'язків у суспільстві, спільних цінностей і завдань, прогресує *замикання на соціальному мікрорівні* (родина, сусіди тощо); побутова, повсякденна мораль лишається хіба не єдиним нездевальвованим соціально значущим ціннісним стрижнем. Мотивації більш високого гатунку (усталена, легітимована загальносуспільна ієрархія статусів та ролей, цілей та ідеалів, обґрунтування патріотичних почуттів, національної гордості, ясна приваблива картина країни і народу в його поступі з минулого у майбутнє тощо) лишаються поки напівсформованими, несфор-

мованими зовсім, подекуди ж підмінюються вочевидь деструктивними "зразками", пропонованими глобальною масовою культурою.

Відсутність офіційно проголошеної державницької ідеології (яка за змістом має бути ідеологією інтегративною) спонукає не до консолідації суспільства, а до його розшарування за національними, мовними, релігійними та культурними ознаками. Розшарування за наведеними параметрами неухильно призводитиме до взаємної опозиційності, протидії чи навіть протистояння виокремлених національно-культурних сегментів нашої держави. Як зазначав К.Ясперс, нація, яка не бачить свого майбутнього, втрачає сенс і в сучасному [47, 356]. Подібної думки дотримується й український дослідник Я.Ісаєвич. "Якщо нема перспектив для розвитку національного організму, – зазначає він, – зникають спонуки до нього належати, і тим більше, для нього працювати" [70, 47].

Останніми роками в Україні були zdeформовані чи усунуті як безперспективні фундаментальні цінності та пріоритети, за якими живуть розвинені народи світу. На рівні масової свідомості порушився більш-менш стрункий асоціативний ряд, пов'язаний з такими поняттями, як свобода, гідність, відповідальність, людяність. Звісна річ, в умовах, коли значення і смислове навантаження визначальних термінів порушене або невизначене, підніматись до суспільно-політичних узагальнень чи просто аналізу стає справою невдячною. Однак важкий стан ідейно-духовної сфери потребує нагального втручання.

Інтегративна ідеологія в такому сенсі стає неодмінною умовою виживання, регенерації, відтворення й забезпечення оптимального функціонування державного (національного) організму, надійною точкою світоглядного, гносеологічного, аксіологічного, геополітичного опертя. У цих обставинах інтегративна ідеологія буде спробою подолання невпинної деморалізації та розмивання ціннісних орієнтирів соціуму, результатом інтелектуально-рефлексивного відтворення національного почуття, потребою усвідомитись, визначитись у вічному. Інтегративна ідеологія повинна викласти "стереомет-

рію українського самоздійснення, способом реалізації національних інтересів від найближчих часів і до далекої перспективи" [47, 359].

Таким чином, інтегративна ідеологія має примирити минуле й сьогодення, окресливши одночасно найперспективніші шляхи у майбутнє. Ця проєкція на майбутнє втілюється в категорії "належного". Відсутність такої проєкції на рівні державних програм, гасел, заяв може означати або відсутність власних уявлень про належне, або небажання з якихось причин оприлюднити програму перетворень дійсного в належне.

Проведений в попередніх розділах аналіз найбільших ідеологічних доктрин показав, що жодна з них не може сьогодні претендувати на те, щоб стати національною українською ідеологією. Основні їх положення були розроблені в ХІХ столітті і, не дивлячись на модернізації і зміни, що відбулися з тих часів, на практиці в українських умовах жодна з загальновідомих ідеологічних доктрин не відображує широкомасштабних, глибинних змін, що відбулися в Україні й у світовому співтоваристві в останні роки, і не є системою поглядів більшості українських громадян.

Інтегративна ідеологія є одним із шляхів виходу з ситуації, що склалася, але її формування знаходиться ще на початковому стані. В умовах глобалізації та переходу до постіндустріального, або інформаційного суспільства, завданням інтегративної ідеології стає формування системи генерування нових сенсів існування, до того ж не тільки в глобальному та загальнонаціональному масштабах, а й на мікрорівні, оскільки в новому суспільстві кожна з його страт, кожна організація, фірма, кожна людина будуть потребувати розробленої мотивації буквально на кожен день існування. Сказане означає, що в сучасному інформаційному світі на перший план виходить питання не *як*, а *заради чого*. Звідси можна вивести специфічні особливості інтегративної ідеології майбутнього. В першу чергу це висока гнучкість і адаптивність. Мова вже не йде про сталі догмати. Скоріше ідеологія буде формувати лише вихідні правила та принципи, які в сполученні як з реальністю, так і один з одним будуть здатні створювати ефективну ідеологію, готову до змін та перетво-

рень, таким чином будучи спроможною в кінцевому випадку досягнути всю сукупність людства епохи глобалізації, щохвилини створюючи для його членів тисячі нових смислів з тим, щоб рухати вперед суспільний розвиток. Таким чином, подібна ідеологія має бути перш за все ідеологією сталого людського розвитку.

Людина повинна бути в центрі створюваної правової та інституціональної інфраструктури на всіх рівнях, і це повинно мати ідеологічне обґрунтування. Людина в ідеології сталого розвитку представлена як цілісна істота, суспільство – як система відносин, кожен вид з яких гармонійно доповнює одне одного.

Далі спробуємо розглянути домінуючи сьогодні в українському суспільстві ідеологічні вподобання. Навіть побіжний аналіз показує, що вони досить строкаті і різноманітні. Але якщо спробувати їх класифікувати та розподілити, то, на нашу думку, можна виділити націонал-демократичний (з елементами соціал-демократичного), консервативно-авторитарний, а також окремо комуністичний та соціалістичний напрямки. Звичайно ж, в чистому вигляді вони зустрічаються рідко, тому цей поділ можна вважати лише умовним, але він достатньо чітко простежується на конкретних прикладах.

Представники націонал-демократичного напрямку в черговий раз показали його життєздатність та спроможність, нехай на деякий час об'єднати українське суспільство. Ідейні натхненники української націонал-демократії в економічному плані є прихильниками як ліберальної моделі (підтвердження цьому можна знайти в багатьох виступах Президента України В.А.Ющенка), так і моделі соціальної держави (приклад – позиція з багатьох питань Прем'єр-міністра України Ю.В.Тимошенко). Але, не дивлячись на істотну різницю в поглядах, всі ці позиції можна об'єднати в єдиний націонал-демократичний ідеологічний напрямок з виділенням наступних сутнісних характеристик цього напрямку.

По-перше, сучасні представники націонал-демократії все частіше ведуть розмову про необхідність об'єднання українського суспільства, форму-

вання потужної інтегруючої ідеї, про державний патріотизм тощо. Отже, в представників цього напрямку, як мінімум, існують уявлення про необхідність інтегративної ідеології.

По-друге, сутнісною характеристикою даної моделі є ведуча та детермінуюча роль ідеї ринку по відношенню до інших цілей і виведення зі сфери демократичного обговорення питань про роль і місце ринку у сфері суспільного життя. Таким чином питання про ринок, ринкову економіку втрачає політичний характер і перетворюється на питання технологічне: якими темпами просуватися до ринку, наскільки і як він може бути регульований державою і т.п. Саме різночитання по цих технічних питаннях і обумовлюють різниці у поглядах в представників націонал-демократичного ідеологічного напрямку.

По-третє, прибічники даного напрямку розглядають представницьку демократію в якості основної цінності.

По-четверте, велика увага приділяється питанням свободи слова та, відповідно, засобів масової інформації від якої б там не було цензури, що теж розглядається в якості однієї з головних демократичних цінностей.

В результаті, якщо поглянути на націонал-демократичний напрямок з точки зору головних функцій політичної ідеології, можна побачити як сильні, так і слабкі сторони. Перш за все, ця ідеологія виявляється недостатньо ефективною в плані "сенсоутворення". Вона, як правило, спроможна пояснити (ідеологічно виправдати) труднощі, що відчуває суспільство, лише надаючи їм сенсу труднощів перехідного періоду. Не кажучи вже про тотожність цього прийому з методами та принципами "будівництва соціалізму", він породжує нескінчену фальш обіцянок і зайвого оптимізму "змін та покращень, що вже почалися", що заперечується самопочуттям великого числа українців. Як результат, ми можемо побачити потужну критику представників націонал-демократичного напрямку з боку нині опозиційних політичних сил.

Невдачі спроб сенсуалізувати сучасне могли би призвести до того, що представникам націонал-демократичного напрямку не вдалося б сформулювати

власний масовий політичний суб'єкт і інтегративний потенціал даної ідеології був би малим, але на практиці події останніх років показують, що суспільство виявилось спроможним об'єднатися навколо цього напрямку в більшій своїй частині. Проте, хоч вона і є більшою, але ця більшість аж ніяк не є переважною, отже інтегративний потенціал націонал-демократії треба підсилювати саме через готовність до компромісу з представниками інших політико-ідеологічних течій і через проголошення таких ідей, які сприйматимуться *переважною* більшістю членів українського суспільства.

Окремо слід відзначити, що на даному етапі в представників націонал-демократичного ідеологічного напрямку начисто відсутня утопія (як своєрідна проєкція бажаного стану майбутнього), яка безсумнівно необхідна для об'єднання будь-якого суспільства, і яка сьогодні підміняється псевдопрагматикою повсякденних турбот. В цьому зв'язку доречно згадати слова К.Мангейма, автора відомої "Ідеології та утопії", про те, що суспільство, яке не знає утопії, є суспільство, яке більше не знаходиться в процесі творення [110].

В чому націонал-демократичний напрямок домігся більшого, так це в розвитку функції політичної комунікації. Багато з ринкових та демократичних образів та метафор не просто увійшли у мову політичного спілкування, а й у значній мірі, визначають його, до того ж далеко за рамками власної ідеологічної зони націонал-демократії. Це, в свою чергу, сформувало стиль мислення "економічного детермінізму", прийнятий та засвоєний і багатьма опонентами націонал-демократії. Крім цього багато з демократичних цінностей також міцно ввійшли в сучасний лексикон та стиль мислення багатьох громадян.

Якщо охарактеризувати електоральний портрет представників націонал-демократичного напрямку (до нього в першу чергу відносяться блок "Наша Україна – Народна самооборона" – НУНС та "Блок Юлії Тимошенко" – БЮТ), то можна побачити, що в електораті НУНС всі вікові групи представлені рівномірно, в електораті БЮТ – 38% складають виборці до 34

років. За соціально-класовим розшаруванням в електораті обох політичних сил близько 50% виборців відносить себе до середнього класу, близько 49% – до нижчого і 1-2% – до вищого. За ознакою голосування на президентських виборах 2004 року 86-88% голосували за В.Ющенка, 3-5% – за В.Януковича, 2-4% – проти обох кандидатів. За регіональною ознакою в НУНС більшість виборців мешкає на Заході України (41%), в Центральних регіонах – 36%, на Півдні – 17% й на Заході – 3%. В прихильників БЮТ ситуація схожа, але в Центральних регіонах вона має більше прихильників – 45%, а на Заході – трохи менше (34%). На сході прихильників БЮТ проживає 18%, а на Півдні – лише 3% [Додаток Б; 56].

Таким чином, націонал-демократія може бути провідною ланкою майбутньої інтегративної ідеології, але ніяк не єдиною через її недостатню поширеність в представників деяких регіонів України, та враховуючи наявність сильних опонентів в представників цього ідеологічного напрямку. Опонентів націонал-демократичного напрямку ми умовно позначили як напрямок консервативно-авторитарний. Авторитарний, оскільки його представники виступають за жорсткішу централізацію влади, не приділяють (особливо де-факто) стільки уваги наявності демократичних прав і свобод, явно або неявно вважають за необхідне підконтрольність засобів масової інформації владі тощо. Елементи консерватизму простежується в тому, що представники цього напрямку виступають за поступовий розвиток, без різких революцій та перетворень, а також за повернення до попередньої моделі соціально-політичного розвитку країни.

Представниками авторитарно-консервативного напрямку, як правило, заперечується економічно детермінований напрямок розвитку України, а навпаки, з певного образу України виводяться уявлення про необхідний політичний режим, здатний цей образ здійснити практично, а економічний лад визначається як умова, що забезпечує функціонування даного режиму.

Авторитарним цей напрямок робить те, що представницька демократія допускається, як правило, лише у вигляді можливого при певних обставинах

вирішення проблеми політичного устрою, але ніколи – як цінність і необхідна умова майбутнього України. Різниця в поглядах представників авторитарно-консервативного напрямку все рівно пов'язана з варіаціями на тему "держави патронажного благоденства". Економічний лад завжди передбачає ринок, але тією чи іншою мірою підкорений політичним цілям держави і залежний від останньої.

Кажучи про головні функції політичних ідеологій, авторитарно-консервативний напрямок краще справляється з функцією сенсоутворення. Тяжке сьогодення отримує сенс як результат обману народу жадібною та корумпованою владною елітою, що в більш радикальних версіях напрямку трактується як "національна зрада", "продаж України іноземцям" тощо. Подібне заперечення сьогодення дозволяє пояснити його, якщо воно представляється як відпадиння від певної насиченої позитивною символікою традиції минулого і як трагічний переддень утопічного світлого майбутнього. Іншими словами, сенсоутворення сьогодення передбачає ідеологічне трактування історії.

При цьому, представники авторитарно-консервативного ідеологічного напрямку, представляючи символи й образи з високим ступенем етно-релігійно-моральної зарядженості, створюють або можуть створити згуртовані рухи, формувати яскраві політико-культурні ідентичності, висувати привабливі утопії, будувати ефективні політико-комунікативні зв'язки.

Розглядаючи електоральний портрет прибічників авторитарно-консервативного ідеологічного напрямку (на сьогодні його уособлює, в першу чергу, Партія регіонів – ПР), можна відзначити, що у віковому плані 39,5% виборців складають люди, віком від 55 років, за відношенням себе до певного соціального класу – 41% виборців відносить себе до середнього класу, стільки ж (41%) – до нижчого і 1% – до вищого. За ознакою голосування на президентських виборах 2004 року 92% голосували за В.Януковича, 2% – за В.Ющенка. І, нарешті, регіонально, електорат даної політичної сили проживає здебільшого на Сході України – 62%, на Півдні – 21%, в Центральних

регіонах – 15%. На заході налічується лише 2% прибічників авторитарно-консервативного ідеологічного напрямку [Додаток Б; 56].

Інтегративний потенціал авторитарно-консервативного ідеологічного напрямку також виявляється недостатнім, щоб лише на його основі згуртувати українське суспільство, по-перше, оскільки далеко не всі згодні з образом України, яку малюють представники цього напрямку, крім цього їх неприйняття часто відбувається й через мовні позиції, а також через зовнішньополітичні програми. Тому в інтегративній ідеології, безумовно, необхідно враховувати ідеї представників цього напрямку, але перш за все, ідеї конструктивні й такі, які можуть бути прийняті більшістю членів суспільства.

Представники комуністичного та соціалістичного напрямку при всіх відмінностях мають багато спільного, отже розглянуті вони будуть в руслі однієї течії. Ця течія ґрунтується на наявних в частині суспільства патерналістських настроях, що зумовлює певну популярність відповідних ідеологем та морально-ціннісних настанов, від ностальгії за СРСР (вона невпинно відходить у минуле) до "соціалізму з людським обличчям" і лівих соціал-демократичних рецептів. Спільним в різних напрямків даної групи є те, що основна ціннісна лінія виглядає наступним чином: політичний лад – держава – економічний лад. Це означає, що при всіх відмінностях різних гілок цього напрямку, головною умовою для вирішення всіх проблем українського суспільства малюється повернення на шлях соціалізму, що досягається, як правило, через відновлення радянського ладу, який бачиться відповідним очікуванням більшості українців.

Комуністична та соціалістична ідеології є "лівими" в тому змісті, що вони апелюють до настроїв принижених і пригнічених і намагаються політично актуалізувати їх. Спроби дискредитувати цей зв'язок з почуттями принижених та пригнічених ствердженнями про те, що низи залишаться низами й після перемоги сил, представників комуністичного напрямку, свідчить лише про нерозуміння того, як функціонують ідеології, і, перш за все, того, що вони не перевіряються фактами історії.

Комуністична ідеологія є авторитарною тому що, при тактико-кон'юнктурному визнанні представницької демократії вона в цілому її заперечує та орієнтована на відновлення радянського ладу. Ця ідеологія є й антиринковою, навіть не через "зарегульованість" ринку в їхніх образах "економіки майбутнього" (якщо ринок взагалі в них допускається), а тому що ринку знову відводиться роль перехідного елементу перехідного суспільства, а не необхідної сфери, складової його "нормального" життя.

В плані сенсоутворення ідеологи комуністичного напрямку не тільки заперечують сьогодення, але й вписують його в історичну розповідь. Сьогодення тут представляється у вигляді відпадиння від радянсько-комуністичної традиції внаслідок "зради" верхівки часів перебудови і постперебудови. це може бути виправлено поверненням до соціалізму (тут проявляється утопічний вимір комуністичної ідеології). Така схема сенсоутворення одночасно ефективна й неефективна, оскільки вона дозволяє створити інтегровані й мотивовані рухи, але з іншого боку, вона сприймається лише тими, для кого радянський лад як такий являє собою цінність.

Функції політичної інтеграції представниками комуністичної ідеології реалізуються також лише серед своїх прихильників, число яких за статистичними прогнозами дедалі знижуватиметься.

Представники соціалістичного політико-ідеологічного напрямку мають не настільки жорсткі позиції у запереченні сьогодення й не наполягають на поверненні до комунізму. Але спільним з комуністичними представниками в них виступає те, що більшість виборців є старшою за 55 років (у Комуністичної партії України (КПУ) таких 78%, у Соціалістичної партії України (СПУ) – 55%), більшість виборців ідентифікує себе представниками нижчого соціального класу (57% в електораті КПУ і 55% – СПУ), за іншими показниками (в тому числі за основними гаслами політичних програм) комуністична та соціалістична партії також виглядають ідеологічно близькими. Різниця в їх електораті полягає, по-перше, у відношенні до соціалістичного ладу (у комуністів це відношення більш позитивне й вони реакційніше наполягають на

його поверненні), і у голосуванні на президентських виборах-2004 (в електорату КПУ 59% голосували за В.Януковича, 13% – проти обох кандидатів і 11% – за В.Ющенко, а серед електорату СПУ, навпаки, 70% проголосували за В.Ющенко, 8% – за В.Януковича й 12% – проти обох кандидатів). За регіональною ознакою більшість електорату КПУ проживає в Центральному (44%) та Східному (36%) регіонах, на півдні ця партія має 17%, а на Заході – лише 3% прихильників. Щодо СПУ, то її прихильники проживають також здебільшого у Центральних регіонах України – 55%, але на в інших регіонах соціологи також відзначають наявність меншого, але достатньо значного числа прихильників даної політичної сили (на Заході – 19%, на Сході – 15%, на Півдні – 11%) [Додаток Б; 56].

Останнім часом, після того, як до українського Парламенту, обраного в результаті дострокових виборів 2007 року, не пройшла Соціалістична партія України, не подолавши тривідсотковий прохідний бар'єр, Комуністична партія України залишилася єдиним виразником "лівого" в українському розумінні ідеологічного напрямку. Але оскільки представники даного напрямку вдало реалізують основні функції політичних ідеологій лише серед своїх прихильників, даний напрямок також не може бути єдиною основою формування інтегративної ідеології, але він необхідно має бути врахований при її розробці та впровадженні.

Отже, аналіз наявних політико ідеологічних напрямків, політичних сил, що їх уособлюють та електоральних портретів цих політичних сил дозволяє стверджувати, що жоден з напрямків і жодна з політичних сил не є рівномірно представленою на всій території України, але, в свою чергу, процес створення інтегративної ідеології є цілком можливим.

Треба зауважити, що однією з основних функцій інтегративної ідеології є консолідація суспільства на основі цінностей та ідей, *близьких для всіх* громадян. Якщо в українській ідеології буде вдало сформульована такого роду об'єднавча ідейно-ціннісна платформа, то у перспективі вона стане одним з основних інструментом нівелювання найбільш проблемних і конфронта-

ційних ділянок масової свідомості українського суспільства. Серед головних конфліктогенних (або потенційно конфліктогенних чинників розвитку українського суспільства можна виділити наступні [Див.:48, 140-149].

1. Регіональні та етнічні відмінності. У першу чергу маються на увазі добре відомі особливості культурно-історичного розвитку українського народу, який протягом декількох століть формувався в складі різних держав (Литва, Польща, Угорщина, Румунія, Росія) і цивілізаційних ареалів: Східна Україна – переважно православно-слов'янського й почасти тюрксько-ісламського, Західна – переважно європейського. Але у порівнянні з іншими народами Європи можна побачити, що субетнічна структура українців як народу-нації є куди менш складною й потенційно конфліктогенною, ніж, скажімо, в італійців, німців чи французів [48, 140]. Більш проблемними є наслідки цивілізаційних впливів, а також політико-ідеологічної, асиміляторської та колонізаторської діяльності інших держав на території України. У результаті сьогодні ми стикаємось з явищем "регіоналізації" країни, у суспільстві виникають поля певного напруження, ментального непорозуміння, причому не лише за суто географічно-регіональними лініями (Схід-Захід, Пів-день-Захід). Додатково ускладнює ситуацію те, що в українському соціумі досить часто не збігаються між собою групові ідентифікації за етнічними, мовними та культурно-орієнтованими маркерами [Див.: 153].

Практика свідчить, що всі ці явища не є фатально небезпечними для держави і суспільства, хоча й потребують постійної уваги та контролю. Проблема регіоналізму в державі, на думку автора, знаходиться, скоріше, в площині бізнесу, внутрішньої політики, державного адміністрування та ідеологічно-ментальних розбіжностей, аніж територіальної цілісності та суверенітету країни.

2. Ціннісно-поведінкова спадкоємність та стосунки між поколіннями. Феномен світоглядного розриву між поколіннями є всесвітньо відомим, проте в Україні він ускладнюється тим, що тут спільну мову намагаються знайти генерації, з яких принаймні три останні формувалися та діяли

не лише у суттєво різних культурно-історичних укладах (без особливого перебільшення – у різних "уявних всесвітах"), а й на тлі численних війн та величезних соціальних катаклізмів. Загалом, менталітет і система цінностей старшого покоління базується на втраті власної ідентичності з одного боку, і на масовому соціальному зубожінні, з іншого. Це змусило переважну більшість представників старшого покоління перейти у "глуху опозицію" до наявної суспільної дійсності. Опитування свідчать, що протягом 1994-2004 рр. у середньому лише трохи більше 1/10 людей похилого віку в Україні були задоволені своїм становищем у суспільстві [5, 95].

У соціальній поведінці українського *середнього покоління* патерналізм акцентований менше. Воно значно практичніше ставиться до власної економічної вигоди, бізнесу й досягнення політичного впливу, проте схильне досягати тут успіху скоріше підлаштовуючись під вимоги поточної кон'юнктури, аніж змінюючи ситуацію на основі власних масштабних моделей розвитку. У позаекономічній сфері цією генерацією не було запропоновано значущих новацій та цінностей.

Сьогодні український соціум черговий раз опинився "на лінії розлому", став полем зіткнення щонайменше двох *неукраїнських* (умовно – "радянського" і глобалізаційного "євроатлантичного") культурно-цивілізаційних форматів при дефіциті добре розробленого і вкоріненого на всіх суспільних рівнях *власного, українського*. Така ситуація породжує світоглядно-ціннісний хаос українського *молодого покоління* і призводить до проблем його соціальної адаптації. Дефіцит питомо української "соціокультурної атмосфери", актуалізованої, загально визнаної суспільної традиції, низька ефективність соціально-побутового досвіду, успадкованого від "батьків" – усе це призводить до того, що воно із необхідністю, практично "у чистому вигляді" (поза українською їх інтерпретацією) засвоює "західні" цінності, моделі споживання, соціальної поведінки тощо, не набуваючи при цьому повноцінного генетичного зв'язку із власним суспільством.

Засвоєння західних цінностей, безумовно, сприяють виробленню нових, більш адекватних світовим тенденціям, соціальних стереотипів і світобачення. Але в цьому ж зв'язку існує і пряма небезпека появи генерації космополітично налаштованих потенційних емігрантів, які, за відсутності належних стимулів (як економічних, так і ментально-духовних), безболісно виїдуть з України або працюватимуть в її межах, легко жертвуючи загальносуспільними інтересами заради власних. Підкреслимо, що йдеться передусім про найобдарованішу й найосвіченішу молодь, на яку завжди існує попит у розвинутих країнах.

3. Роз'єднаність і непатріотичність еліт. Еліти ми у даному разі визначаємо за формальною ознакою, тобто розуміємо під ними ту частину соціуму, яка наділена формальною владою та безпосереднім доступом до інформації, матеріально-людських ресурсів і важелів управління у політичних інститутах, професійних та інших соціальних групах і організаціях.

Специфіка соціальних функцій, привілейоване положення та ексклюзивні можливості еліт дають їм ширші резерви для відстороненої рефлексії і зворотного впливу на ситуацію, включаючи продукування та впровадження ідеологій. Тому питання "якості" української еліти сьогодні стає одним з ключових для всього нашого суспільства. Відомо, що основним джерелом формування нині діючої бюрократично-управлінської верстви стала радянська державна бюрократія, а також партійні та комсомольські функціонери. До того ж, на відміну від абсолютної більшості постсоціалістичних країн, включаючи навіть ультраконсервативну Білорусь, в Україні досі не відбулася остаточно кадрова революція, тобто зміна генерацій у корпусі державних службовців та управлінців. Сьогодні ця еліта має безпрецедентно високий "ступінь спадковості" – тут кількісно домінують люди, що належать до вікової категорії 50-60 років і, зрозуміло, мають відповідний менталітет, ціннісні пріоритети та навички професійної діяльності [173, 80-91].

Внутрішня структура ключових владних груп має кланово-пірамідальний, автаркічний характер, результативні контакти охоплюють

доволі вузьке коло осіб, у цьому ж колі й "за сімома печатками" приймаються значущі політичні рішення [48, 147].

Опосередкованим свідченням цього є рівень майнової поляризації нашого суспільства. Даний показник в Україні сягнув критичної межі і продовжує зростати.

За усіма показниками остаточна вікова ротація у середовищі еліт відбудеться приблизно через 5-10 років, коли на арену вийде "постперебудовче" покоління, треба думати, значно перспективніше як розробник і споживач нової інтегративної ідеології.

4. Зовнішні інформаційні впливи. Нашому суспільству настійливо пропонується, коли не нав'язується, по суті чужорідні формати життя і сприйняття дійсності – морально-ціннісні, естетичні, духовні орієнтації, уявлення про оптимальні форми соціальної організації, алгоритми соціальної поведінки індивіда, стосунків між індивідами в соціумі тощо – до того ж у спрощеному, "стерилізованому" вигляді. Масова свідомість українського соціуму тією чи іншою мірою потерпає від таких класичних суто зовнішніх "загроз", як перекодування оточуючого світу, укорінення чужих для неї інтересів, цінностей, мотиваційних настанов, стереотипів поведінки на тлі девальвації власних фундаментальних духовних цінностей, підриві традиційних цілей, поглядів, світогляду людей-членів соціуму. Основний наслідок цих впливів – дезінтеграція та деградація суспільства. Основні й чи не єдині засоби протистояння – наявність у суспільстві власної, добре розробленої, вкоріненої і легітимованої ціннісно-символічної системи, розвиненої ідентичності, а також ефективна державна інформаційна політика.

Жодної з цих складових у сучасній Україні немає або майже немає. Тому видається очевидним, що у нинішній фазі історичного розвитку України ми просто не можемо собі дозволити "пускати на самоплив" процеси формування нашої національної самосвідомості та інтегративної ідеології.

Нерозвиненість інтегративної ідеології можна побачити й на основі аналізу даних останніх парламентських виборів, які доводять, що в Україні

наразі простежується чітка лінія ідеологічного поділу, яка виділяє східний та західний полюси і більш-менш збалансований Центр. А отже, нам потрібно перебороти цей розкол, побудувати *інтегративну* ідеологію, оскільки про національну ідею в чистому вигляді мови поки що йти не може – Східна Україна не прийме її принципово.

Таким чином, індивідуалізму українського зразка в державі достатньо, а прагнення до соборності в різних регіонах суттєво відрізняється. Крім того, має межі і високий рівень адаптації українців до жорстких умов трансформації суспільних відносин на етапі переходу до незалежної держави і реформування політичної та економічної систем. Не можна безмірно експлуатувати терпимість нації до випробовувань.

Об'єднувальна ідеологія в Україні є недостатньо розвиненою ще й тому що рівень експлуатації, а точніше, відчуття такого рівня виходить за рамки справедливості. Для талановитої людини дуже мало шансів реалізувати свій потенціал, людину активну стримують закони, податки, кримінал. При цьому кримінал часто і стає таким, щоб відновити справедливий, на його думку, розподіл у державі.

На тих, кого ми називаємо елітою, спрямований гнів простих громадян. Вони вважають їхнє привілейоване положення незаслуженим, а їх самих винними у всіх лихах (а реалії на зразок слави Лазаренка свідчать, що небезпідставно). А тому яку б ідею в цей ґрунт не посадити, вона або зачахне, або ж дасть прямо протилежні сходи.

Національна ідея, подана в обгортці борців за Україну 20-30-х рр. сьогодні залякує вихованців Системи, що не бачать у цьому поліпшення свого положення, а лише ламання укорінених стереотипів, необхідність користуватися українською мовою тощо. Комуністична ідея не підтримується тими, хто уже відчув свободу підприємницької діяльності, її не підтримують також нижні ешелони попередньої влади, що прийшли до керівництва не тому, що в них були певні здібності, а тому, що звільнилися місця в перших ря-

дах завдяки переходу верхніх ешелонів влади в престижні комерційні структури, підготовлені ними заздалегідь.

Ідея чисто економічного зростання, по-перше, не підкріплюється дійсністю, а по-друге, нікого не задовольнить, тому що людині, крім матеріального завжди необхідно щось надматеріальне для виявлення творчих можливостей, визнання суспільством, задоволення духовних потреб і амбіцій. Як вже говорилося, будь-якій нації потрібно завжди мати свою утопію.

І в результаті перемагає змішана ідеологія, коли частина використовує владно-силові методи збагачення і зі шкіри геть лізе, щоб їх вважали елітою, інші знущаються з них, висміюючи їхній інтелектуальний розвиток та вважаючи елітою себе; більшість виживає, порушуючи свої ж принципи і заспокоюючи себе тим, що держава їм заборгувала більше, ніж вони в неї вкрали і тим, що при нормалізації суспільства мораль відродиться і все стане на свої місця. Суспільство поступово деградує, і зупинити цей процес можуть лише кардинальні зусилля.

Тобто ідеологічну ситуацію в Україні навряд чи можна визначити як таку, що відповідає вимогам сучасності, всебічної демократизації політичної системи. У суспільстві виразно просліджується тенденція до збільшення кількості людей, які проголошують, що їм не вистачає політичних ідеалів. Значно поширилися песимізм, апатія, зневіра, втрата орієнтирів щодо визначення сенсу життя. Не в останню чергу це обумовлено і тим, що політичні партії, особливо центристського напрямку, під час переходу від державної ідеології до партійного плюралізму, так і не могли запропонувати українському народу ідеї і принципи, які б могли його, надихнути на великі здійснення.

Звичайно, не варто недооцінювати масштабів і значущості змін у колективній ідентичності нашого соціуму. В принципі, порівняно із початком 90-х років можна говорити про якісно нову ситуацію і вважати, що державно-політичне самовизначення українського соціуму загалом відбулося. У сьогоднішній Україні навіть комуністи (не кажучи про соціалістів, соціал-демократів та інших аж до правиці політичного спектру) вже перестали зга-

дувати про відновлення СРСР, оскільки сформувалося достатньо міцне відчуття "спільного дому", а суверенітет сприймається суспільством як цілковита самоочевидність.

Складніше, щоправда, із розвиненою національною ідентичністю, усвідомлення якої поки що переважно не виходить за рамки згадуваної націонал-патріотичної тематики, яка "виринає" у публічній сфері й політичному процесі лише подекуди, головним чином у зв'язку із питаннями формування мовної політики та міжетнічних відносин у державі. Причому не тільки рівень цих дискусій, а вже сам їх предмет свідчить про відсутність адекватної ідеологічної концептуалізації проблематики національної ідентичності у суспільстві. Тут також дається взнаки відсутність загальної ідеології, інтегративної за змістом.

Ця ідеологія має не тільки виступити запорукою примирення та взаєморозуміння українського суспільства, а й надати йому чіткі смислові орієнтири, пояснити існуючий стан речей, а головне, дати образи й символи для суспільної інтеграції. Ця ідеологія здатна пояснити ("сенсоутворити") сьогодення не як "грехопадіння" (чим зловживають представники авторитарно-консервативного та комуністичного політичних рухів), не як "природну" історичну банальність переходу до "цивілізованої нормальності" (що простежується в представників національно-патріотичного ідеологічного напрямку), а як можливість, народжену історією, і саме від нас залежить, чи буде вона використана.

При розбудові інтегративної ідеології слід зауважити, що, з огляду на розвиток подій у Центральній та Східній Європі, куди належить і Україна, зважаючи на особливості української історії, необхідно усвідомити, що магістральна лінія суспільного просування на найближчий період вже визначилась у головних своїх рисах. Наш час позначився переплетінням суперечливих тенденцій, домінуванням конфліктогенних факторів, ознак кризового стану всіх сфер життєдіяльності. Проте разом із тим, наше суспільство поступово набуває якостей, необхідних для стабільного функціонування. Потро-

хи відбувається утвердження державницького мислення у масовій свідомості. Йде напрацювання досвіду осмислення і розв'язання найгостріших соціально-політичних проблем демократичними шляхами і засобами. Складаються соціальні механізми управління суспільними справами, громадськість опановує культуру плюралізму і багатомірності світу людини, навчається говорити і слухати правду, усвідомлює нагальну потребу жити в правовій державі. Однак процеси реформування неприпустимо затяглися. Відсутність чітко визначеної, сильної і розгалуженої системи державної влади істотно позначається на загальному перебігу подій. Гальмуються процеси узгодження і реалізації необхідних програм виходу з кризи. Все це підсилює соціальну напругу й небезпеку соціальних вибухів.

В цих умовах Україна має єдино можливий шлях – розбудовувати інтегративну ідеологію, причому не тільки на рівні програм, гасел, а обов'язково й на рівні суспільного відчуття. Тоді просування до забезпечення поставлених економічних та політичних цілей і завдань проходитиме більш динамічно.

Ідеологічним наповненням демократичних перетворень українського суспільства повинно стати:

- утвердження в суспільній свідомості ідеї стабільного суспільного розвитку;
- формування та закріплення у суспільній свідомості національної та культурної ідентичності України як держави, яка є складовою європейського історичного та культурного процесу;
- пошук консенсусу і злагоди між різними суспільними прошарками та представниками еліти у суспільстві в плані куди ми йдемо, чи йдемо до демократичного суспільства європейського типу з українською специфікою (а так би мало бути);
- усвідомлення усіма, що Україна повинна стати державою з високим рівнем захисту прав людини тощо.

Проблема інтегративної ідеології – це вузлова проблема, пов'язана з дослідженням української національної ідеї. В Україні на даний період проживають люди, представники біля 130 етносів. Інтегративна ідеологія має задовольнити потреби різних етносів та соціальних верств населення, обґрунтувати становлення української державності як інтерес і потребу для всіх етносів. Без такої ідеології міжетнічної злагоди в такій поліетнічній державі як Україна бути не може. Національна державність тісно пов'язана з національною ідеєю, як і її ідеологією, яка повинна вбирати у себе все найкраще з історичного минулого народу і сьогодення; яке спрямоване у майбутнє через взаємне порозуміння і злагоду між етносами в державі.

Ціннісний аналіз інтегративної ідеології більшість дослідників здійснює, виходячи з принципу бажаного. Тобто інтегративна ідеологія наповнюється ними тими складовими, які на думку дослідників, можуть об'єднати суспільство. Такий суб'єктивний підхід є плідним на перспективу. Але, на нашу думку, для покращення ситуації на даний час, необхідно провести систематизацію існуючих ідеологем.

Як уже неодноразово відзначалося, напрям ідеологічного вектора повинен стати результатом консенсусу. Інша річ, наскільки широким, представницьким та впливовим буде коло тих, хто залучений до консенсусу. Існує, наприклад, точка зору, згідно з якою інтегративна ідеологія повинна узгоджуватись з інтересами *всіх* громадян нашої країни. Означене завдання наскільки благородне, наскільки й нездійсненне. Насправді суспільний ідеал може не збігатися з інтересами (ідеалами) окремої особистості. Це природно, оскільки він – композиційна єдність інтересів усіх (переважної більшості) громадян соціуму. Мова, таким чином, може йти про базову підтримку інтегративної ідеології переважною більшістю громадян.

Доречно зауважити, що більшість визначається насамперед середнім класом – тим прошарком населення, інтереси якого виокремлюються в процесі становлення ринкових і демократичних відносин. І, на дивлячись на значну кількість песимістичних прогнозів, дозволимо стверджувати, що серед-

ній клас в Україні вже народжується, до того ж швидкими темпами. За даними соціологічного моніторингу, на 2006 р. 38,9% українців відносять себе до середнього класу, 45,6% не відносять і 15,4% вагаються з відповіддю [132, 39].

Звичайно ж проблема середнього класу в Україні – це, як мінімум, тема для окремого дослідження, але можна побачити, що до нього належать і зростаюча кількість дрібних та середніх підприємців, і наймані робітники в різних галузях господарства, і професіонали в різних сферах виробництва товарів та послуг, які діють індивідуально. цей прошарок суспільства починає все активніше проявляти себе, і ігнорувати ці процеси стає неможливим. Разом з розвитком середнього класу починають підводитися профспілки та професійно-бізнесові асоціації, з'являються численні мережі обміну інформацією. Світ стає дуже динамічним, і Україна проявляє все більшу готовність включитися в цей динамічний світ. Значна частина українців постійно подорожує – чи в заробітках, чи у справах – і збагачується новим досвідом. Таким чином з'являються основи для формування інтегративної ідеології в Україні, бо представник середнього класу – це, як правило людина толерантна, позбавлена зайвого фанатизму, яка з побоюванням відноситься до революцій через страх втратити зароблене, але, в той же час, з усе більшою готовністю відстоює свої права.

Тобто, Україна вже прокидається від депресії, зірковий час носіїв котрої минув десь у 1994-1998 рр. Вибори 2002 року, і особливо, події року 2004-го довели крах політичного обличчя цієї формації. У чому ж полягають потреби українського середнього класу, і які ж цінності має налічувати інтегративна ідеологія, щоб бути цим середнім класом підтриманою.

По-перше, це зменшення державного втручання у суспільний процес.

По-друге, це подальше покращання українського культурного продукту – незважаючи на всі пророцтва, його купує все більша частина українців.

По-третє, це збереження, нехай і символічних, а все ж потрібних гарантій на здобуття вищої освіти.

По-четверте, це повага до підприємця. Тут ми докорінно відмінні від росіян, де значна частина населення працює на ресурсні корпорації олігархії, а інші живуть за рахунок останньої і клянуть її. Наші громадяни більш самостійні, багато людей займаються якоюсь своєю власною справою, нехай навіть і не дуже легальною. Відповідно формується й менталітет, не спиратися на який неможливо.

По-п'яте, безвізові подорожі, Інтернет у кожен дім і всі інші переваги інформаційного суспільства (доречно зауважити, що багато кроків в цьому напрямку робиться вже зараз і державно-управлінська еліта, на думку автора, усвідомлює необхідність подібних перетворень).

І, по-шосте, найважливіше – територіальний патріотизм і жага до зростання української економіки та присутності України у світі. Події останніх років довели – в українців є потенціал для єднання попри мовне питання та протиборство модерних російських і європейських культурних орієнтирів.

За етнонаціональною ознакою, на думку автора, інтегративна ідеологія має враховувати інтереси і українців, як титульної нації, яка складає більшість населення країни, і всіх інших національностей, що проживають на нашій території. Головне, щоб елементи інтегративної ідеології не суперечили самоідентифікації громадян, не йшли в розріз з їхніми уявленнями про необхідність розвитку України та роботи на її благо. В цьому змісті інтегративна ідеологія буде пояснювати людині події, що відбуваються саме крізь призму сенсу, крізь загальноприйнятні цінності, виступаючи, в свою чергу, механізмом трансляції духовно-культурних цінностей, що відтворює та екстраполює національно-культурний та політичний коди на сучасність і майбутнє. Доля будь-якої ідеї залежить від сприйняття й схвалення її індивідуальним розумом та серцем. Залежно від того, яка уява формується певною політичною силою про саму потребу ідеології як дійового (можливо, навіть, визначального) елемента консолідації суспільства, можна зробити висновок, *наскільки* ця політична сила зацікавлена в самій консолідації суспільства.

При розробці та впровадженні інтегративної ідеології мова йде про узгоджену, загальноприйнятую модель політичних поглядів того суспільства, тієї держави, яку ми будемо, про принципи демократії, на підставі яких функціонуватиме управління справами суспільства й держави. Це уможливить вироблення цілісної політики в економіці, соціальній сфері, усунення суперечностей в процесі державотворення.

На думку Марії Пірен, з якою можна цілком погодитися, Україна не повинна механічно "запозичувати" одну з моделей "західного" чи "східного" способу життя та суспільного розвитку в ній. Необхідно витворити власну українську, демократичну систему, невід'ємними атрибутами якої повинні стати:

- а) сильна законодавча і виконавча влада;
- б) змішана економіка;
- в) соціальні гарантії населення;
- г) демократизація суспільно-політичних процесів [139].

Потрібно вміло використовувати позитивний досвід, нагромаджений людством, але з поправкою на українські особливості. З цією метою важливо реалізувати ряд демократичних принципів:

- пропаганда національної й соціально-класової толерантності;
- утвердження свободи (слова, пересування, совісті та ін.);
- руйнування старих психологічних стереотипів і "нових", набутих (ніби нормальне життя можливе де завгодно, тільки "не у нас"...);
- створення іміджу української держави, як єдиного дому для всіх, хто в ній мешкає, відкритості для контактів тощо.

У політичному житті демократичного суспільства надзвичайно важливе місце належить різним ідейно-політичним течіям як певному способу тлумачення політичної реальності, так і способу політичних дій, що спрямовані на збереження, або на зміну існуючої політичної реальності. Вони, таким чином, поєднують одночасно теорію і практику, роздуми і дії, раціональні мо-

делі мислення та емоційні настрої, які формують у людини цілісний тип орієнтацій у політичних процесах та її світоглядні засади.

Для сучасного українського суспільства характерним є світоглядний плюралізм. Має місце слабка представленість державницької ідеології (наголошуємо, не державної), а це спонукає до уповільнення процесів консолідації суспільства та до його розшарування за національними, мовними і культурними ознаками, що для побудови цивілізованої держави є проблемою. Державницька ідеологія ж покликана примирити минуле й сьогоднішнє, окреслити перспективні шляхи в майбутнє, якщо вона буде носити інтегративний характер.

Доводиться констатувати: цілісне й концентроване світосприйняття у теперішньої політичної еліти України, можна вважати відсутнім. Значною мірою це результат того, що політична еліта України так і не спромоглася до цього часу стати по-справжньому державницькою українською політичною елітою, з типово-українським світоглядно-культурним типом життєдіяльності, автентичною українською свідомістю, достеменно українськими аксіологічними орієнтаціями.

Слід також зауважити, що закріплення нового соціального порядку у вигляді демократичної, соціально-правової держави не зводиться до проблеми стабілізації існуючих в Україні структур державного управління і самоуправління. Потрібний модернізаційний підхід до кожного типу структур і типів їх взаємодії. Такий підхід декларується у численних розмовах про політичні та економічні реформи. Але від декларацій до реальних дій з розбудови демократичної, соціально-правової держави, як засвідчує досвід України, дистанція дуже велика.

Не можна не помічати, що між держаною і громадянським суспільством існує проміжна верства економічних "гравців" (акторів), які одночасно взаємодіють і з державними інститутами, і з інститутами громадянського суспільства. Політична "вага" цих "гравців" дуже помітна. Все частіше в науковій і науково-популярній літературі, в ЗМІ невеличку групу з них називають

"олігархами" і констатують їх великий вплив на вибори до Верховної Ради України, президента, органів місцевого самоврядування; на формування Кабінету Міністрів та інших інститутів влади. Час від часу висуваються тези, що "олігархи" монополізують політичну владу, засоби масової інформації тощо. Фактор наявності "олігархічної" системи тіньового управління державою, яка має в своєму розпорядженні величезну кількість фінансових, кадрових та інформаційних ресурсів, служить однією з головних перешкод на шляху формування інтегративної ідеології.

В сучасній Україні чітко простежується тенденція до посилення конкуренції між двома процесами – демократизації і монополізації. Причому відбувається зростання суб'єктів монополізації – окремих політичних та економічних сил. Консолідація цих сил може бути небезпечною для громадянського суспільства та його інтересів, коли декілька олігархів і політичних діячів зможуть контролювати законодавчу, виконавчу і судову владу. Згуртування олігархічних кланів є негативним явищем по відношенню до консолідації суспільства на базі демократичних цінностей.

Слід також звернути увагу на те, що йде процес скуповування або створення олігархами політичних партій. Існує сценарій подальшого розвитку подій, за якого представництво політичних, економічних і соціальних інтересів народу через політичні партії буде взято під повний контроль олігархами. І це відбувається в ситуації, коли політичні партії стали дуже важливими політичними гравцями після введення виборів до Верховної Ради на пропорційній основі, а також призначення голови Кабінету міністрів України Парламентом в умовах істотного збільшення повноважень голови Уряду. В результаті, в Україні існує реальна загроза формування олігархічного політичного режиму. Можна зрозуміти мотивацію лідерів політичних партій та олігархів, які хотіли б контролювати політичне поле. Але у разі встановлення олігархічного режиму програють всі – ліві, праві, центристи, народ у цілому. Це прямий шлях до деградації української політики.

Стати однією з перепон для встановлення олігархічного режиму і скоювання демократії могла б судова гілка влади. Але з початку становлення незалежної України її не вдається реформувати, хоча деякі кроки в цьому напрямі і робилися.

Для подолання розглянутих протиріч і прискорення процесу формування інтегративної ідеології необхідно послідовно провести цілий комплекс заходів. Зокрема, Валентин Бондаренко, експерт газети "День", говорить, що ідеологія (а на нашу думку це ідеологія інтегративна) може багато зробити в плані трансформації суспільства, але "не в чистому виді, оскільки основна маса людей хоч і сприймає певні принципи як фактор життя, але не як основу, а як доповнення до матеріальних реалій. Тому найкраща модель – м'яка державна ідеологія, підкріплена певними матеріальними перевагами. Наприклад, почати з державної мови, коли матеріально підтримується її розвиток, впровадження, пропаганда. Це дасть можливість підтримати освіту і національну культуру. При бажанні все це можна детально розробити" [25].

У відповідь на цю статтю в газеті "День" киянин Владислав Комов затверджує, що для того, щоб поліпшити стан освіти, культури, ЗМІ, не потрібно ніякої нової ідеології. "Потрібні рішення на рівні міністерств, на рівні областей. Та й народ України, її патріоти, інтелігенція повинні самі щось робити, створювати, зміцнювати свою країну і цим захищати свої інтереси, свої ідеали. Одну з провідних ролей у демократизації країни повинна грати "прозорість" діяльності влади і чиновників, а також формування нових демократичних ЗМІ" [83].

Проаналізувавши ці дві статті, слід зазначити, що і Валентин Бондаренко, і Владислав Комов по-своєму праві, адже істина завжди знаходиться десь посередині. На думку автора, при трансформації ідеології України необхідно враховувати наступні моменти:

- 1) формування ідеології – це надзвичайно складний процес і його потрібно проводити послідовно;

- 2) позитивні ідеологічні зміни можуть настати тільки за умови відчутних економічних зрушень;
- 3) процес трансформації ідеології повинен бути дуже делікатним, наприклад, держава повинна підтримувати українську мову, але саме *підтримувати*, а не впроваджувати її напівнасильницькими методами. Це ж стосується і таких питань як національна ідея, політичні переваги, громадянська свобода тощо;
- 4) при формуванні нового типу ідеології держава не повинна втручатися в інтереси церкви, тому що питання віросповідання громадян практично не піддається змінам, а спроби такого роду неминуче призведуть до конфліктів;
- 5) ідеологія формується елітою, а маси можуть її підтримати або не підтримати;
- 6) для формування нової інтегративної ідеології необхідна готовність еліт до компромісу, до того, щоб сісти за стіл переговорів, а не вперто стояти на своєму;
- 7) процес формування нової ідеології – необхідний етап для майбутнього процвітання нашої держави.

Окремо хотілося б зауважити про зовнішньополітичні ідеологічні орієнтації населення. Через відомі історичні особливості соціально-політичного розвитку України протягом історії, одна частина політичних лідерів та електорат, що їх підтримує, акцентує увагу на євроатлантичному векторі розвитку України, тобто закликає до стратегічного партнерства з країнами Євросоюзу та США, прискорення євроінтеграції, визнання України країною з ринковою економікою та вступу країни до Світової організації торгівлі (СОТ), що, до речі, вже відбулося, та, зрештою, інтеграції України та Євросоюзу. Інша частина політиків, навпаки, наполягає на Євразійському шляху розвитку країни, закликаючи до співпраці перш за все з Російською Федерацією та країнами колишнього СРСР, визнання російської мови другою державною тощо. На думку автора даного дослідження, Україна, звичайно ж, має якомога тіс-

ніше інтегруватися в розвинуте співтовариство європейських країн, що може забезпечити, принаймні, стабільний економічний, а зрештою і соціально-політичний розвиток. Але цей процес не повинен призводити й до радикального розірвання стосунків з Росією, Білоруссю та іншими східними сусідами. Для консолідації українського суспільства першочергову увагу треба приділяти не стільки зовнішньополітичним векторам розвитку країни, скільки формуванню об'єднувального потенціалу в її населення. А протистояння між прихильниками різних зовнішньополітичних українських орієнтацій часто є штучним, і особливо яскраво проявляє себе під час кожної передвиборчої кампанії.

Вибір між Європою і російськомовним Сходом більш за все зачіпає традиційні взаємини між державою і людськими особистостями. На Заході держава – це інструмент в руках структурованого суспільства, яке знає, чого воно хоче. У східнослов'янському православному світі – усе навпаки. І чого хоче суспільство – краще знає тільки держава.

Лесь Качковський стверджує, що "власне, європейський вибір вимагає переходу до нової системи суспільних цінностей. Не переоцінки старої системи, а рішучого кроку для виходу зі свого маленького і вже тіснуватого локального світу в простір зі значно більшим числом ступенів свободи. Подібно тому, як ми не можемо все життя нести з собою систему цінностей і суспільних орієнтирів, що панували в родині наших батьків, у нашому дворі, хуторі.

Локальний східнослов'янський світ безповоротно утратив свою динаміку і здатність до еволюції. Тим часом інші народи знайшли більш ефективні моделі відносин особистості і держави. Дотепер ми були запрограмовані на виживання гуртом, громадою; тепер можна перепрограмуватися на особисту еволюцію, на особистий творчий розквіт. Для цього Захід уже зробив прорив у загальнолюдській еволюції" [79, 4].

Дозволимо собі не погодитися з висловленою думкою і відзначити, що, по-перше, нам не потрібна корінна перебудова ідеології, а по-друге, східнос-

лов'янський світ не є відсталим і регресивним, і нам треба відроджуватися виключно в рамках власної культури. Розбудова інтегративної ідеології повинна проводитися поступово, зі збереженням наших традицій.

Таким чином, резюмуємо, що для соціальної інтеграції українського суспільства, для переходу України на шлях сталого соціально-політичного розвитку необхідним є формування інтегративної ідеології. Цей процес, не дивлячись на всі суперечності, вже відбувається, хоча й доволі повільними темпами. За умови утвердження ідеї стабільного соціально-політичного розвитку у суспільній свідомості та готовності до пошуку консенсусу і злагоди між різними суспільними прошарками, при опорі на середній клас, що зараз формується в Україні, враховуючи динамічність сучасного світу, формування інтегративної ідеології перетворюється на цілком здійсненне завдання. Більш того, оскільки цей процес вже проходить, треба терміново вжити заходів для його прискорення. Заходами, що підкріплюють формування інтегративної ідеології є зменшення державного втручання в суспільний процес, покращення українського культурного продукту, інвестиції в освіту та інновації в усіх сферах суспільного життя, промисловості та виробництва послуг, опора на підприємництво і, нарешті, територіальний патріотизм, який вже існує об'єктивно, і який необхідно тільки розвивати в самосвідомості мешканців нашої країни.

3.2. Можливості реалізації інтегративної ідеології в Україні

Як показав проведений аналіз, Україна поки що не може похвалитися близькими до бажаних досягненнями у сфері ідеологічного та соціально-політичного розвитку. В цьому контексті слушним є питання про можливі перспективи формування і реалізації інтегративної ідеології в державі. Задекларована в ряді програмних документів державна політика передбачає відчутні позитивні зрушення якісних параметрів людського розвитку, форму-

вання об'єднувчих ідеологічних орієнтирів, а отже, і формування інтегративної ідеології.

При прогнозуванні можливостей формування й реалізації інтегративної ідеології в Україні було використано методологію сценаріотехніки, що дозволило виділити п'ять ймовірних сценаріїв перебігу процесів ідеологічного будівництва в Україні.

Отримана модель сценаріїв розбудови інтегративної ідеології в Україні (див.: рис. 3.1) лежить на осі від інтеграції до дезінтеграції, і, залежно від того, яким шляхом будуть розвиватися події, можна виділити різні за рівнем "оптимістичності/песимістичності" та за ймовірністю настання варіанти розвитку подій. В найбільш загальному вигляді, Україна може або перейти на шлях суспільної консолідації на основі успішного впровадження інтегративної ідеології, а також послідовної і цілеспрямованої реалізації заходів політики європейської, та, можливо, євроатлантичної інтеграції, і, відповідно, наблизитися до європейських критеріїв суспільного розвитку; або на відносно тривале майбутнє продовжити сучасні тенденції, коли розвиток соціальної сфери значно відстає від економічної, економіка, в свою чергу, також не є стабільною, перспективи європейської інтеграції залишаються невизначеними, інститути громадянського суспільства розвиваються повільними темпами; або перейти у стан занепаду, який характеризуватиметься посиленням авторитаризму, формуванням тенденцій ізоляціонізму, поширенням корупції, обмеженням прав і свобод людини, сповільненням економічної динаміки і стагнацією соціальної сфери.

Більш докладний аналіз дозволив виділити наступні сценарії розвитку подій.

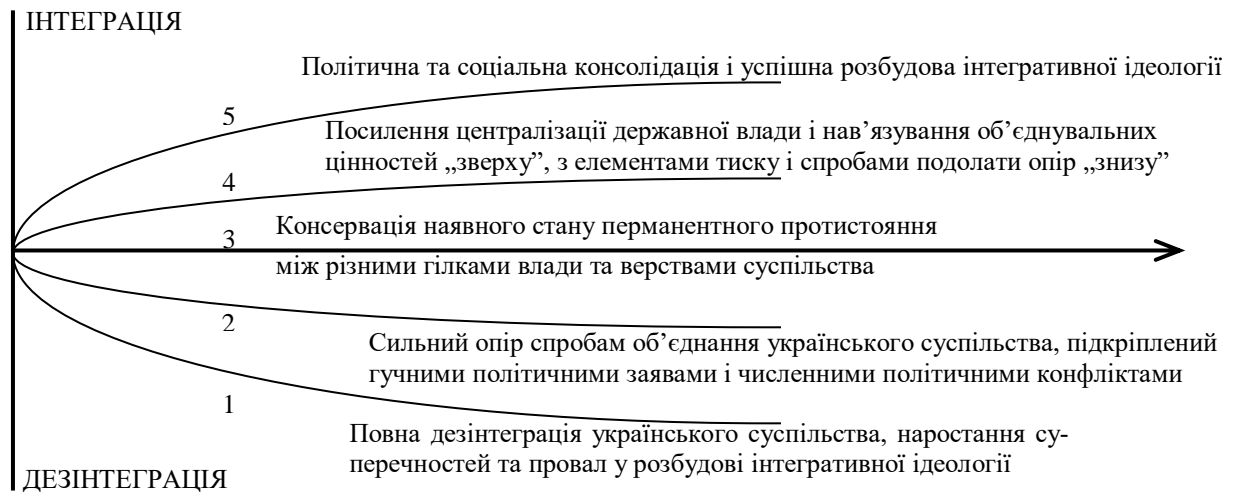

Рис. 3.1. Можливі сценарії розбудови інтегративної ідеології в Україні

Варіант 1. Максимально песимістичний. Згідно цього варіанту розвитку подій спроби впровадження інтегративної ідеології в Україні виявляться марними. Сценарій пов'язаний з украї негативними тенденціями втрати інтелектуального й культурного потенціалу країни, перетворення її в сировинну базу й джерело дешевої робочої сили для більш розвинених країн Заходу та Сходу. В економічному плані це може призвести до знищення власних наукомістких виробництв, до однобокого, гіпертрофованого розвитку важкої промисловості, відтоку капіталів за кордон, відмови від реалізації власних інноваційних та модернізаційних програм розвитку України, збільшення національного боргу, зростання ресурсної залежності від інших країн, а також фінансової залежності від транснаціональних компаній та банків. В духовній сфері це може призвести до остаточної руйнації об'єднувальних цінностей, знищення власної культурної ідентичності, орієнтації на пріоритет "західних" або "російських" цінностей в залежності від регіону України, наростання протистояння між населенням різних регіонів державі. Можливі відкриті конфлікти в "проблемних" регіонах України: в Криму – між українцями й росіянами, з одного боку та кримськими татарами, з іншого; в інших регіонах – між україномовним та російськомовним населенням. Особливих конфліктів зазнає в такому випадку столиця України, оскільки в Києві проживає багато

мешканців різних політичних орієнтацій, і, за умови штучного підігрівання, можливе розпалювання політичних та соціальних конфліктів на основі широкого діапазону варіантів.

Результатом втілення в життя такого сценарію стане, з одного боку, підсилення екстремістського націоналізму, а з іншого, антиукраїнських тенденцій та закликів на кшталт об'єднання з Росією. Наслідком подібного розвитку подій стане втрата почуття національного достоїнства і формування комплексу національної неповноцінності.

Щодо ймовірності такого варіанту розвитку подій, вона, на думку автора, є мінімальною, оскільки, по-перше, в Україні вже проходять процеси інтеграції, по-друге, історія розвитку української держави та української нації доводить, що в нас є спільні ідеї, здатні об'єднати українське суспільство, і, по-третє, низька політична активність сучасного українського суспільства унеможлиблює втягування наших громадян у фазу відкритого політичного протистояння.

Варіант 2. Мінімально песимістичний. Згідно цього варіанту влада постійно проводитиме спроби об'єднати українське суспільство, але ці спроби будуть наштовхуватися на сильний опір. Це буде підкріплено занадто різно-рідним для ефективної роботи та не готовим до компромісів українським Парламентом, що знизить ефективність взаємодії різних гілок влади. Головна лінія конфліктів у владі проходитиме по лінії Президент – Парламент або Президент – Прем'єр, а в суспільстві – між російськомовним Сходом та українськомовним Заходом. В даному випадку владній команді доведеться ужити надзусиль, щоб побороти негативні, можливо навіть сепаратистські тенденції й надати поштовх до розвитку України й об'єднання наших громадян.

У зовнішньоекономічному плані це підвищить залежність України від інших держав, ця залежність проявлятиметься як в інформаційній, так і в фінансовій сфері. В інформаційному плані глядач буде віддавати перевагу продуктам інших країн (ймовірно, як російським, так і європейським та американським) через їхню більш високу якість, це ж стосується не тільки засобів масової інформації, а й книг та інших медіаресурсів (фільми, комп'ютерні

програми тощо). В фінансово-економічному секторі це буде великий обсяг національного боргу та втрата Україною фінансової самостійності за найпесимістичнішим варіантом, або різке зниження її фінансової впливовості за менш песимістичним сценарієм. В зовнішньоекономічному сальдо імпорту переважатиме над експортом, до того ж експортувати Україна буде здебільшого продукцію важкої промисловості, а експортувати продукти більш високотехнологічних виробництв.

Реалізація даного сценарію представляється більш ймовірною, ніж першого, найбільш песимістичного варіанту, але, з урахуванням позитивних тенденцій, що простежуються зараз в українському суспільстві, та за умови готовності політичних еліт до певних компромісів і усвідомлення ними необхідності захисту в першу чергу національних інтересів, а також з поправкою на низьку конфлікційність українських громадян, що проявляється в тому числі і в політичній сфері, ймовірність того, що Україна піде в своєму розвитку по другому сценарію представляється невеликою.

Варіант 3. "Нульовий". Згідно цього, так званого "нульового" варіанту розвитку подій соціально-політична ситуація в Україні в найближчому майбутньому суттєвим чином не зміниться. Впровадження інтегративної ідеології не просунеться далі політичних гасел та декларацій, лінія ідеологічного розмежування й надалі умовно проходитиме по берегах Дніпра, а готовність політичних сил до компромісу й усвідомлення ними національних інтересів України знаходитимуться на низькому рівні.

Ймовірність проходження соціально-політичного розвитку України за подібним сценарієм представляється достатньо високою, оскільки наразі в українському політикумі наявне чимало політичних сил, ідейно-політичні установки яких спрямовані саме на консервацію існуючого стану речей. До подібного варіанту розвитку подій схиляється і більша частина населення України. Тому цілком можливим є збереження стану латентного протистояння різних гілок влади та верств суспільства в Україні, яке періодично буде виплискуватись певними актами відкритої боротьби (на кшталт дострокового припинення повноважень Парламенту, прийняття тенденційних законів, та ін-

ших проявів боротьби не за національні інтереси, а тільки за владні повноваження).

Аналіз історичних закономірностей соціально-політичного розвитку дозволяє стверджувати, що консервація існуючого стану речей є майже неможливою, оскільки суспільство неминуче буде або розвиватися, або деградувати, а отже, Україна у своєму соціально-політичному розвитку буде тяжіти або до більш песимістичного, або до більш оптимістичного сценарію розвитку. Для проходження соціально-політичного розвитку України по оптимістичному сценарію політичним елітам потрібно враховувати всі тенденції та рекомендації, які було проаналізовано вище.

Варіант 4. Мінімально оптимістичний. Згідно цього варіанту розвитку подій інтегративна ідеологія формуватиметься шляхом посилення централізації державної влади, простого тиску (в першу чергу – на державні підприємства) задля проведення радикальних економічних та соціальних реформ. В ідеологічному плані це буде об'єднання суспільства шляхом більш жорстких методів на зразок обмеження інформаційного впливу інших держав. Подібний сценарій підкріплюватиметься великим ступенем втручання держави в економічні процеси та низьким рівнем політичної й економічної свободи громадян. Засоби масової інформації будуть майже повністю підконтрольні державній владі, опозиція перебуватиме в штучно ослабленому стані і не впливатиме істотно на хід подій в країні, влада, не дивлячись на хвилю критики з боку розвинених країн, буде продовжувати подібну політику, при цьому рівень добробуту громадян буде не високим, але цілком достатнім і відповідним очікуванням, середній клас буде придушено, а влада спиратиметься перш за все на нижчі прошарки населення.

Цей сценарій зараз успішно відбувається в сусідній Білорусі, елементи його спостерігаються в Росії, яка все більше тяжіє до авторитаризму, отже не можна повністю скидати його з рахунків і по відношенню до сучасної України. Ми назвали його мінімально оптимістичним, оскільки об'єднувальні цінності, хоча б і нав'язані зверху зроблять, принаймні, видимість об'єднання українського суспільства і зведуть до мінімуму суспільно-політичні конфлік-

ти. Але цей сценарій не може бути дієвим в умовах відкритого інформаційного суспільства протягом тривалого часу, і ймовірність його настання в чистому вигляді знижує наявна політика діючої влади, яка декларує, а також здійснює багато заходів для дотримання свободи преси, волевиявлення, інших демократичних прав та свобод, притаманних демократичним суспільствам.

Зовнішньополітичний вектор за такого сценарію з більшою ймовірністю буде спрямовано вбік наших східних сусідів – Росії, Білорусі, Україна в такому випадку рано чи пізно ратифікує угоду про вступ до Єдиного економічного простору, і соціально-політичний розвиток відбуватиметься в кореляції з розвитком означених країн.

З урахуванням наведених вище аргументів, ймовірність реалізації четвертого сценарію у чистому вигляді означимо як низьку.

Варіант 5. Найбільш оптимістичний. За умови цього сценарію відбудеться консолідація політичних реформаторських сил (за ініціативою конструктивно налаштованих владних структур) навколо спільних цінностей, національних інтересів України, територіального патріотизму. Таким чином інтегративна ідеологія переросте від декларованих гасел до реально втілюваних в життя заходів, концепцій та програм, а отже, вона викликатиме все більше резонування в населення України і можна буде говорити про об'єднання українського суспільства.

В економічному плані подібний оптимістичний сценарій супроводжуватиметься початком стійкого економічного зростання і процесу масштабного інвестування модернізації виробництва при його державному стимулюванні, але за умови незначного втручання держави в економічні процеси. Держава спиратиметься на середній клас, який забезпечуватиме їй сталий соціально-політичний розвиток, інтелектуальну підтримку і стабільність очікувань. Це стане важелем піднесення економіки, зростання реальних доходів населення, товарного покриття внутрішнього ринку переважно за рахунок продукції українських промислових і сільськогосподарських підприємств. Цей процес, щоправда, супроводжуватиметься банкрутством неефективних

підприємств і доволі високим рівнем безробіття, але дані негативні явища за умови реального зростання економіки можна подолати, оскільки в держави будуть для цього необхідні фінансові резерви.

Подібний оптимістичний сценарій пов'язаний з пошуком стійкого руху до інформаційного суспільства як початку постіндустріальної цивілізації. Він припускає розробку нової стратегії українських реформ, зміну ідеалів суспільства споживання на систему цінностей, що стверджує пріоритет духовної та інтелектуальної сфери, розвиток культури, науки, технологічну революцію, пов'язану з впровадженням наукомістких, енерго- й ресурсозберігаючих технологій, розвиток інформаційних технологій тощо.

Стратегія реформ та розбудови інтегративної ідеології, якщо їх розглядати не лише в сьогоднішній, наявній ситуації, а з урахуванням історичної перспективи, має орієнтуватися саме на цей сценарій, хоча він є найскладнішим з усіх розглянутих варіантів соціально-політичного розвитку країни в плані реалізації.

У зовнішньополітичному плані найбільш оптимістичний сценарій має призвести до того, що Україна перетвориться на повноправного гравця на зовнішньополітичній арені, який, користуючись своїми прагматичними та національними інтересами, буде мати істотний вплив на регіональну, та зрештою, світову політику. Це проходитиме на фоні зменшення, або повного погашення Україною зовнішнього боргу та позитивного сальдо у зовнішньоекономічних операціях.

Ймовірність настання такого сценарію в чистому вигляді є теж невеликою, але вона, на думку автора, є більшою, аніж настання максимально песимістичного сценарію.

Загалом, дисертант вважає, що найреальнішим може бути "змішаний" сценарій, причому скоріш за все українській владі вдасться з більшим або меншим ступенем ефективності подолати найбільш негативні тенденції розвитку українського суспільства, і це буде комбінація третього, четвертого та п'ятого сценаріїв, тобто постійна боротьба спроб посилення державного ре-

гулювання політико-економічних, а зрештою й ідеологічних відносин з наданням об'єднувального цінності статусу одного з головних державних пріоритетів та формуванням інтегративної ідеології, не заперечуючи ідеологічної різноманітності українців. Пропорції в цій комбінації залежатимуть від змін у владі, інвестиційного клімату і т.д. В економічному плані цей варіант, за прогнозами, може дати 3-5% зростання ВВП, але якість життя населення, особливо його найбільшій частині зростатиме повільніше, ніж ВВП, оскільки держава частину доходів витратитиме на латання дірок, що виникли в період перших десяти років незалежності, а також були породжені ще радянською епохою.

Отже ми розглянули теоретичні прогнози можливостей формування інтегративної ідеології в Україні, і вони виявилися достатньо позитивними, принаймні, ймовірність того, що Україна піде по одному з позитивних варіантів розвитку є більшою, ніж ймовірність настання негативних сценаріїв. Але подібні теоретичні міркування мають бути підкріплені практичними даними, а в Україні у вересні 2007 року пройшли позачергові парламентські вибори, на підставі яких і можна зробити практичний прогноз можливостей формування інтегративної ідеології в нашій державі. Офіційні результати виборів за партійними списками представлені на додатку Г. Як можна побачити, 4-відсотковий бар'єр вдалося подолати лише 5 партіям та передвиборчим блокам. На першому місці виявилася Партія Регіонів, яка набрала 34,37% голосів, на другому місці знаходиться Блок Юлії Тимошенко (30,71%), а на третьому – блок "Наша Україна – Народна Самооборона" з 15,97% голосів (на даний час вони позиціонують себе як партія влади). З відносно невеликим рейтингом пройшли в парламент Комуністична партія України (5,39%) і "Блок Володимира Литвина" (3,96%).

Якщо аналізувати політичні гасла і заяви в період передвиборчої боротьби, то іноді складається враження, що більшості політичних сил вигідна ситуація, в якій населення України виявляється розколотим за ідеологічними ознаками, однак навіть результати виборів демонструють, що ті політичні

сили, які грають на розколі України набирають дедалі менше голосів. Зокрема, до Парламенту не пройшли представники радикальних політичних сил, а отже тему об'єднавчої ідеології для українського суспільства не можна вважати закритою.

Результати виборів показують, що Парламент виявився прогнозовано двополюсним, оскільки багато місць в ньому отримали як представники опозиційних політичних сил, так і прихильники існуючої влади. Таким чином ще раз підтверджується гіпотеза про те, що в Україні немає єдиної ідеології, а значить повинен сформуватися особливий її різновид – інтегративна ідеологія. З урахуванням того, що впровадження такої ідеології повинне проходити поступово і за умови готовності правлячих еліт до компромісу, проаналізуємо, чи дійсно вони є готовими до подібного компромісу.

Аналіз політичних заяв, гасел та подій останніх років дозволяє стверджувати, що найвищі державні урядовці постійно декларують необхідність пошуку спільних, об'єднувальних цінностей, а отже вони явно чи неявно усвідомлюють необхідність впровадження інтегративної ідеології. При цьому існує певна частина політиків, які виступають з доволі різкими заявами і в їхніх вчинках можна побачити спроби розділити Україну, а також інші деструктивні тенденції. Деструктивні політичні сили також мають свій електорат, але його доля, на щастя, залишається невисокою, а отже можна стверджувати, що реакційні висловлювання та дії не чинять істотного впливу на ситуацію в державі, і в процесах інтеграції ідеологічних цінностей в Україні простежуються позитивні тенденції.

Отже, прогноз щодо можливостей розбудови інтегративної ідеології в Україні на найближчі роки є позитивним, оскільки необхідність пошуку об'єднувальних цінностей усвідомлює все більше політиків, вищих державних урядовців, а зрештою і простих громадян. До того ж, формування середнього класу в Україні проходить зараз швидкими темпами, а саме середній клас має стати опорою та рушійною силою інтегративної ідеології.

Хоча варто наголосити, що деякі політичні сили, які пройшли до Парламенту, не показали готовності до справжнього компромісу і взаємних поступок.

Щодо головних цінностей інтегративної ідеології в сучасних умовах, то в Україні реальними ідеями, які б могли на відносно довгостроковий період об'єднати суспільство навколо тих чи інших цінностей, є ідеї територіального патріотизму, підкріплені практично діючими програми економічного зростання.

При прогнозуванні формування інтегративної ідеології в Україні слід прийняти до уваги ще один факт: представники Партії Регіонів займали лідерські позиції переважно в Східних областях, тоді як популярність "Нашої України" та "Блоку Юлії Тимошенко", навпаки, більша на Заході України. Це означає, що готовність до компромісу має бути не тільки у представників різних політичних фракцій, а й у населення країни.

Таким чином, сукупність проаналізованих факторів дає змогу оптимістично оцінити на середньостроковий період перспективи соціально-політичного розвитку України. Головне зараз, розмежувавши політичну кон'юнктуру і економічну доцільність, продовжити курс соціально-економічних та політичних реформ, посилити соціальну складову бюджету за умови високих темпів розвитку національної економіки та спрямувати оптимальні ресурси на наближення до європейських стандартів життя. Це магістральний напрямок, який має бути реалізований і наповнений конкретними соціальними, гуманітарними і політичними програмами, забезпеченими необхідними ресурсами. Це не легкий безпроблемний шлях, а напружена і клопітка робота всіх без винятку конструктивно налаштованих суспільних сил, де визначальна роль належить скоординованим і цілеспрямованим діям законодавчої та виконавчої гілок влади, які в ідеалі мають перебувати під ефективним контролем громадянського суспільства.

Однією з заporук сталого соціально-політичного розвитку України є інтегративна ідеологія, формування якої є цілком можливим за умови підт-

римки декларованих цінностей більшістю населення, підкріплення цих ідей реальним економічним зростанням, опори на середній клас і наявності в цих ідеях певних "утопій", що будуть пояснювати в ціннісно-оціночних категоріях існуючий стан речей майже в усіх сферах суспільного життя. Прогноз формування інтегративної ідеології в Україні в цілому є позитивним, а ймовірність того, що така ідеологія буде сформована – високою.

Висновки до третього розділу

Процес розбудови ідеології в Україні проходив в рамках кількох етапів. На першому етапі спостерігалися спроби сформуванню впливову, хоча й концептуально слабо розроблену ідеологію на основі лібералізму. На другому етапі, після практичного виявлення громадянами України значної різниці між декларованими цінностями та власним соціально-економічним становищем, починається дезінтеграція даної ідеології і поява сучасного ідеологічного спектру, який є доволі різномірним. На третьому етапі спостерігається усвідомлення ідеологічної роздробленості населення України та необхідності пошуку об'єднавчих ідей.

Аналіз конфліктогенних складових масової свідомості показав, що основними факторами, які стримують формування інтегративної ідеології є: регіональні та етнічні відмінності; ціннісно-поведінкова спадкоємність та стосунки між поколіннями; роз'єднаність і непатріотичність еліт; зовнішні інформаційні впливи.

Відсутність офіційно проголошеної державницької ідеології (яка за змістом має бути ідеологією інтегративною), а також наявність деструктивно налаштованих політичних сил спонукає не до консолідації суспільства, а до його розшарування за національними, мовними, релігійними та культурними ознаками.

Інтегративна ідеологія є одним із засобів виходу з ситуації, що склалася, але її формування знаходиться ще на початковому стані. В умовах глобалізації та переходу до постіндустріального, або інформаційного суспільства, завданням інтегративної ідеології стає формування системи генерування нових сенсів існування, до того ж не тільки в глобальному та загальнонаціональному масштабах, а й на мікрорівні, оскільки в новому суспільстві кожна з його страт, кожна організація, фірма, кожна людина будуть потребувати розробленої мотивації буквально на кожен день існування.

Якщо класифікувати наявні на сьогодні ідеологічні вподобання громадян України, то, на нашу думку, можна виділити націонал-демократичний (з елементами соціал-демократичного), консервативно-авторитарний, а також окремо комуністичний та соціалістичний напрямки.

Націонал-демократичний напрямок є конструктивним в питаннях усвідомлення необхідності об'єднання українського суспільства, розвитку демократичних цінностей. Також націонал-демократи виявилися успішними в плані політичної комунікації. Слабкість же націонал-демократичної ідеології проявляється, в першу чергу, при реалізації функції "сенсоутворення", оскільки вона занадто прагматична і не містить належного числа "утопій", що пояснюють громадянам їхнє становище саме в категоріях "сенсу", "належного стану речей" та надають мотивацію їхній поведінці.

Привабливими рисами консервативно-авторитарного ідеологічного напрямку є наголошення на необхідності поступового, без різких потрясінь соціально-політичного розвитку України, представники даного напрямку краще справляються з питаннями сенсоутворення, але є значно слабкішими в плані політичної комунікації щодо зовнішніх партнерів України.

Представники комуністичного та соціалістичного ідеологічного напрямків на сучасному етапі апелюють до настроїв принижених і пригнічених і намагаються політично актуалізувати їх, виступають за повернення до попередньої, радянської моделі розвитку країни, заперечують сучасність. Функції політичної інтеграції представниками комуністичної ідеології реалізуються

лише серед своїх прихильників, число яких за прогнозами дедалі знижуватиметься.

Аналіз наявних політико-ідеологічних напрямків, політичних сил, що їх уособлюють та електоральних портретів цих політичних сил дозволяє стверджувати, що жоден з напрямків і жодна з політичних сил не є рівномірно представленими на всій території України, але, в свою чергу, процес створення інтегративної ідеології є цілком можливим.

Головною опорою для інтегративної ідеології та головною силою, що підтримує її в українському суспільстві, має стати середній клас, який вже народжується, до того ж швидкими темпами. З точки зору середнього класу, потрібне подальше зменшення втручання держави в суспільний процес одночасно з покращенням українського культурного продукту, збереженням гарантій на здобуття вищої освіти й повагою до підприємців. Тоді, кажучи словами В.Липинського, можливе формування територіального патріотизму, тобто, мотивації до благоустрою власної території, бажання працювати на розвиток України, навіть не зважаючи на певні ідеологічні розбіжності.

При прогнозуванні можливостей формування інтегративної ідеології в Україні можна виділити 5 можливих сценаріїв подальшого розвитку подій, від найбільш песимістичного до найбільш оптимістичного. Як показав аналіз даних варіантів, оптимістичні сценарії представляються більш ймовірними, хоча, спроби їх впровадження наштовхуватимуться на неминучий опір з боку деструктивних політичних сил. Найреальнішим може бути "змішаний" сценарій, причому скоріш за все українській владі вдасться з більшим або меншим ступенем ефективності подолати найбільш негативні тенденції розвитку українського суспільства, і це буде постійна боротьба спроб посилення державного регулювання політико-економічних, а зрештою й ідеологічних відносин з наданням об'єднувальної цінності статусу одного з головних державних пріоритетів та формуванням інтегративної ідеології, не заперечуючи ідеологічної різноманітності українців.

ВИСНОВКИ

Здійснення завдань повноцінної консолідації українського суспільства обумовлює необхідність конструювання особливої інтегративної (в деяких дослідженнях зустрічаються варіанти її назви як об'єднавчої, консолідуючої) ідеології, яка формується на основі гармонійного поєднання конструктивних цінностей, притаманних суб'єктам політики, які представлені політико-ідеологічними концепціями.

Під інтегративною ідеологією розуміється комплекс ідей і цінностей, що визнаються більшістю членів суспільства та дають змогу його інтегрувати, не заперечуючи багатоманітності, в тому числі й ідеологічної; сутність консолідації суспільства полягає в його згуртуванні та об'єднанні для досягнення спільних цілей через еволюційне запровадження нових прогресивних форм організації політичного життя та раціоналізації влади, а також через комплексне поєднання соціально-економічних та духовно-культурних чинників політичної системи.

Семантика терміну "ідеологія" з моменту його появи пережила істотну еволюцію. Спочатку ідеологією називалася сенсуалістична теорія про походження, взаємодію і розвиток ідей, яка лише частково стосувалася соціального буття і соціальної поведінки людей. Сьогодні й у науковій літературі, й у публічному дискурсі цей термін використовують у доволі різних сферах та значеннях, проте головним чином – у контексті суспільствознавчої тематики. Загалом ідеологію характеризують як певний ансамбль поглядів та ідей, який забезпечує усвідомлення, пояснення і оцінку дійсності (передусім – соціальної), мотивів і завдань соціальної діяльності, поведінки, комунікації тощо. Нині є загальноновизнаним, що такого роду системоутворюючі елементи виникають у суспільстві разом із його появою і є умовою його існування.

Інтегративна ідеологія виокремлюється шляхом гармонійного поєднання конструктивних цінностей, залучених з різних політико-ідеологічних концепцій. Зокрема, вона має включати в себе принципи індивідуальної сво-

боди, взаємної терпимості людей, бути орієнтованою на демократичні цінності, здатною до діалогу у світовій політиці. В той же час інтегративна ідеологія має надавати громадянам чітке розуміння наступності та спадковості політичних цінностей поколінь, а відповідно, й історичного розвитку, визнавати особливу роль родини, церкви та позараціональних факторів при облаштуванні суспільного життя. Разом з тим, інтегративна ідеологія має захищати інтереси громадян, підтримуватись реальним та відчутним соціально-політичним розвитком, інакше всі спроби впровадити подібну ідеологію виявляться невдалими.

Інтегративна ідеологія є вагомим чинником подолання духовно-ідеологічної кризи, притаманної значній частині українського суспільства, вона сприяє формуванню національної ідеї, консолідації суспільства. Дослідження довело зв'язок між інтегративною ідеологією та консолідацією українського суспільства є двостороннім: З одного боку – інтегративна ідеологія здатна забезпечити суспільству консенсусне вирішення головних проблем, а з іншого – вона сама залежить від наявності суспільного консенсусу навколо базових цінностей, особливо на початковому етапі.

Успішний сценарій консолідації в сучасному українському суспільстві – це консолідація, базована на загальному консенсусі щодо базових цінностей, а також на дотриманні формальних правил конкуренції та її процедур. Консолідація суб'єктів політики на основі консенсусу щодо "правил гри" формує підстави для переносу політичну боротьбу зі сфери "тіньового маніпулювання" у публічний простір електорального суперництва головних політичних альтернатив.

Процес розвитку ідеологічної ситуації в Україні з часів здобуття державної незалежності 1991 року характеризується послідовною зміною трьох етапів: спроби масової деідеологізації, відмови від необхідності ідеології як такої, і, разом з тим, формування концептуально недостатньо розробленої ідеології на основі лібералізму; дезінтеграції даної ідеології і появи сучасного різноманітного ідеологічного спектру; усвідомлення даної різноманітності, а

також необхідності пошуку спільних, державницьких цінностей, необхідних для сталого соціально-політичного розвитку України та консолідації українського суспільства.

Розбіжності цінностей різних соціальних страт населення, включно з мовним питанням, конфесійні різновиди тощо, поєднуються зі спільними інтересами, де розбіжностей не виявляється. Це повноцінне забезпечення політичних прав і свобод, прагнення достойного рівня життя кожного громадянина України, високого рівня сімейного благополуччя, почуття соціального захисту, до якого, безперечно, входить: якісне медичне обслуговування, доступність освіти, безпечний екологічний стан довкілля тощо. Система цінностей, на яких базується інтегративна ідеологія з часом може наповнюватись новими спільними цінностями.

Проблематикою розробки та впровадження інтегративної ідеології має безпосередньо і комплексно опікуватися передусім держава, причому основним її завданням має бути реальне виконання комплексу ціннісних мотивацій та стимулів суспільного розвитку, зміцнення громадянської свідомості, патріотизму, оптимізму щодо майбутнього. Необхідно усіляко культивувати серед громадян відчуття самоцінності, унікальності розвитку України та всього українського, запропонувати переконливі підстави для патріотизму та оптимізму щодо майбутнього.

Дослідження політичних відносин і розвитку ідеологій в Україні з часів здобуття державної незалежності до сьогодні показало неспроможність жодної з проголошених ідеологічних моделей протягом тривалого часу об'єднати українське суспільство і дати йому поштовх до сталого соціально-політичного розвитку, що призвело до ідеологічної роздрібненості і, разом з тим, усвідомлення необхідності формування нових об'єднавчих ідей. Проте формування інтегративної ідеології наразі знаходиться у початковому стані.

Розгляд політико-ідеологічних вподобань, що домінують в сучасному українському суспільстві, дозволяє виділити націонал-демократичний, консервативно-авторитарний, комуністичний, соціалістичний та соціал-

демократичний напрямки. Оскільки кожен з напрямків має своїх прихильників, необхідна готовність їх представників до компромісу (особливо в умовах парламентсько-президентської форми правління). Аналіз політичних сил, що уособлюють виділені політико-ідеологічні напрямки та електоральних портретів цих політичних сил дозволяє констатувати, що жоден з напрямків і жодна з політичних сил не представлена рівномірно на всій території України.

Аналіз перспектив формування інтегративної ідеології в Україні дозволив виділити 5 сценаріїв можливого розвитку подій. Дослідження ймовірності настання кожного зі сценаріїв призводить до висновку, що формування інтегративної ідеології є актуальним і цілком реальним, хоча політичним інституціям необхідно подолати певний спротив консолідаційним процесам, пов'язаний з традиціями ідеологічної роздрібненості, які підживлюються діяльністю деструктивних політичних сил.

В сучасній Україні превалюють вектори, спрямовані на стимулювання правової, економічної, гуманітарної та соціально-політичної консолідації суспільства, але досить впливовими залишаються й деструктивні чинники як вітчизняних, так і зовнішніх діючих сил. Об'єднання всіх політичних сил навколо ідеї розвитку національного інтелектуального потенціалу суспільства заради майбутнього всієї України має стати стрижневим чинником подальших суспільно-політичних та соціально-економічних перетворень нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С.В., Каламанов В.А., Черненко А. Г. Идеологические ориентиры России. Основы новой общероссийской национальной идеологии. – М.: Книга и бизнес, 1998. – 424с.
2. Алексеева Т.А., Капустин Б.Г., Пантин И.К. Перспективы интегративной идеологии (Тезисы). // Полис. – 1997. – №3. – С.16-27.
3. Амосов Н. Размышления об обществе, будущем и об Украине // Новітня Україна 1991-2001 (роздуми видатних сучасників): кол. моногр. / За заг. ред. М.Ф.Головатого, Г.В.Щокіна. – К.: МАУП, 2001. – С. 7-24.
4. Антоненко В. Г., Бабкін В. Д., Бабкіна О. В., Бебик В. М., Головатий М. Ф. Політологія. – К.: Видавничий центр "Академія", 2005. – 528 с.
5. Ануфрієва Р. Соціальне становище осіб похилого віку // Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2004. – 705 с. – С. 95.
6. Артеменков А.А. Идеологический фактор идентичности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mstu.edu.ru/publish/conf/11ntk/section1/section1_6.html. – Заголовок з екрану.
7. Артемов А. Глобализация vs. "Гражданское общество" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.russ.ru/politics/20020206-aa.html>. – 6.02.2002. – заголовок з екрану.
8. Ахременко А. С. Политическое прогнозирование: сценарный метод. – М.: МАКС Пресс, 2004. – 124 с.
9. Ацюковский В.А. Основы коммунистической идеологии и современность. – М.: ИДСП, 2004. – 448 с.
10. Ашимбаев М.С. Членство в ВТО и глобализация: возможный сценарий для Казахстана [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zonakz.net/articles/17393>. – Заголовок з екрану.
11. Балл Г. О. Проблема обґрунтування суспільної ідеології у світлі гуманістичного підходу // Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія.

Матеріали методологічного семінару Академії педагогічних наук України 12 листопада 1998 р. – К.: Гнозис. – 1998. – С. 28-36.

12. Баллаев А.Б. Проблема идеологии в творчестве К.Маркса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ru.philosophy.kiev.ua/iphras/library/i_ph_3/_03.html. – Заголовок з екрану.
13. Бауман З. Идеология в мире постмодерна // Политическая идеология в современном мире / Ред. О.Ю.Малинова. – М.: РАН ИНИОН, 2004. – С. 86-91.
14. Бачинин А.Г. Философия права. – М.: Зерцало, 1998. – 417 с.
15. Бебик В.М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика. – 2-ге вид., стереотип. – К.: МАУП, 2001. – 384 с.
16. Бек У. Что такое глобализация? / Пер. с нем. А.Григорьева, В.Седельника. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 302 с.
17. Белецкий А. Новая идеология для новой Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://megapolis.kharkov.ua/ru/\(main\)/471](http://megapolis.kharkov.ua/ru/(main)/471). – 12.12.1995. – Заголовок з екрану.
18. Белецкий М.И. Толпыго А.К. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины // Полис. – 1998. – № 7. – С. 75-89.
19. Березняков Д. В. Политические идеологии современного мира: курс лекций для студентов всех спец. и форм обучения / Д. В. Березняков, А. В. Лифанов, С. С. Малетин; Центросоюз Рос. Федерации, Сиб. ун-т потреб. кооп. – Новосибирск: СибУПК, 2002. – 51 с.
20. Бжезінський Збігнев. Україна у геостратегічному контексті / Андрій Іщенко (пер. з англ.). – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – 102 с.
21. Бех В.П. Гуманітарна політика держави – засіб досягнення злагоди в громадянському суспільстві [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.politik.org.ua/vid/publcontent.php3?y=1&p=7>. – Заголовок з екрану.

22. Бех В.П. Імператив концепції національної безпеки у ХХІ столітті // Політичний менеджмент. – 2003. – № 3. – С.3–13.
23. Білорус О. Стратегічні імперативи розвитку України в умовах глобалізації // Економічний часопис. Інститут трансформації суспільства. – 2001. – №10. – С. 3–8.
24. Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г., Гончаренко О. М., Мацейко Ю. М., Зленко В. А. Глобальні трансформації і стратегії розвитку / НАН України; Інститут світової економіки і міжнародних відносин / О.Г. Білорус (ред.). – К., 1998. – 416 с.
25. Бондаренко Валентин. Чи потрібна Україні державна ідеологія? //День. – 2000. – №168 – С. 4-5.
26. Бондаренко К. Хто й чим володіє в Україні // Львівська газета. – 2003. – 17 червня. – С. 3.
27. Боришполец К.П. Методы политических исследований. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 211 с.
28. Бублік П. Суспільствознавство, ідеологія, соціальна технологія: декілька антиномій соціального пізнання // Вісник КНТЕУ. – 2002. – №1. – С. 14-21.
29. Бурдяк В.І., Ротар Н.Ю. Політична культура, ідеологія, психологія. – Чернівці: Рута, 2000. – 104 с.
30. Бурлацкая М.Г., Климов И.А. Интегративные процессы в современной России // Социс. – 2002. – №3. – С. 128-132.
31. Варзарь И.М. К генезису политолого-этнологической теории и науки или реферат авторской интерпретации основных позиций нового направления социально-политической мысли в свете вызовов современности // Політолого-етнологічні проблеми розвитку сучасної України: Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, м. Київ, 28 лютого 2006 р. / За наук. ред. І.М. Варзаря. – К.: МАУП, 2007. – 388 с. – С. 59-101

32. Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. Український соціум. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.
33. Волков Ю.Г. Идеология для России // Социально-гуманитарные знания. – 2001. – №2. – С. 58-70.
34. Воробьев В.В. Идеология и практика информационной политики в современном российском обществе. – М.: Изд-во РАГС, 2004. – 442 с.
35. Воробьев Н.Г. Современные политические идеологии. – М.: Моск. гос. ун-т культуры и искусств, 2002. – 49 с.
36. Вятр Е. Социология политических отношений. – М.: Прогресс, 1979. – 462 с.
37. Гавриленко І. Ідеологічна ситуація в Україні. Ресурси соціальної взаємодії // Віче. – 1997. – №4. – С.3-12.
38. Гаджиев К.С. Введение в политическую науку. – 2-е изд. – М.: Логос, 1999. – 352 с.
39. Гальчинський А.С. Кінець тоталітарного соціалізму. Що далі? – К.: Укр. пропілеї, 1996. – 160 с.
40. Гирц К. Идеология как культурная система // Новое литературное обозрение. – 1998. – № 29. – С. 21-34.
41. Глущенко Г. Прогнозирование. – М.: Арсенал, 1999. – 246 с.
42. Годин Юрий. Славянская солидарность и евроатлантические ориентиры. // Содружество Интернет. – 23.02.2000. – №9 (31) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://cis.ng.ru/words/2000-02-23/5_solidarity.html. – Заголовок з екрану
43. Голобуцький О., Кулик В. Консерватизм – ідеологія порядку, стабільності і добробуту. – К.: УРП, 1995. – 43 с.
44. Головаха Є.І. Стратегія соціально-політичного розвитку України (досвід перших років незалежності та нові орієнтири). – К.: Абрис, 1994. – 217 с.
45. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. Монографія .- К.: Академія, 1999. – 240 с.

46. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України / Ф.М. Рудич (заг.ред.). – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.
47. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. – К.: Знання України, 2002. – 578 с.
48. Гуманітарна політика української держави в новітній період: монографія / За ред. С.І. Здіорука. – К.: НІСД, 2006. – 403 с.
49. Дашутін Г. Михальченко М. Український експеримент на терезах гуманізму. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – 336 с.
50. Делокаров К.Х. Системная парадигма современной науки и синергетика // Общественные науки и современность. – 2001. – № 6. – С. 110-118.
51. Державна ідеологія в сучасній Україні: Матеріали науково-практичної конференції, 20 травня 1994 р. – К.: Просвіта, 1995. – 88 с.
52. Державна політика: аналіз та впровадження в Україні: Конспект лекцій до навчального модуля / Українська Академія держ. управління при Президенті України / Валерій А. Ребкало (уклад.), Валерій В. Тертичка (уклад.). – К.: Видавництво УАДУ, 2002. — 80 с.
53. Деркач Андрей, Ермолаев Андрей. Украина и Россия: испытание дружбой. – М.: Универсум Пабблишинг, 1997. — 233с.
54. Дикань К.В. Десять років по тому: від УГС до... Історія новітнього партійного будівництва. – (інтернет-)монографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://westukr.itgo.com/zmist_partii_ukr.html.
55. Дюверже М. Политические партии. – М.: Акад. проект, 2000. – 558 с.
56. Електоральні портрети політичних партій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dt.ua/img/st_img/2005/576/diag-52045-1813-ukr.jpg. – Заголовок з екрану.

57. Ершова-Бабенко И.В. Синергетика: история и современность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://philopsy.wallst.ru/imp4.html>. – Заголовок з екрану.
58. Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні. Колективна монографія. / За ред. В.П.Мельника. – Львів, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://westukr.itgo.com/zmist_etno.html. – Заголовок з екрану.
59. Жангожа Р.Н. Негель Л.С. Україна у контексті глобалізації світової економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.mpu.com.ua/Global/globecon1.htm. – Заголовок з екрану.
60. Заблоцький В.П. Лібералізм: ідея, ідеал, ідеологія. – Донецьк: Янтра, 2001. – 366 с.
61. Згуровський М. У вирі глобалізації: виклики і можливості [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dt.ua/3000/3100/32897/>. – Заголовок з екрану.
62. Зязюн І.А. Ідеократичні зумовлення ідеології // Матеріали методологічного семінару Академії педагогічних наук України "Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія" (12 листопада 1998 р., Київ). – К.: Гнозис, 1998. – С. 63-64.
63. Куропятник А.И. Мультикультурализм: идеология и политика социальной и этнокультурной стабильности полиэтничных обществ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.stsu.ru.
64. Игитханян М. Идеология // Философская энциклопедия. – М.: Большая советская энциклопедия, 1960—1970. – В 5 т. – Т. 2. – С. 312-313.
65. Идеология и дискурс в работах Т.А. Ван Дейка // Политическая идеология в современном мире / Ред. О.Ю.Малинова. – М.: РАН ИНИОН, 2004. – С. 74-85.
66. Иллюстрированный энциклопедический словарь: Мультимедийное издание. [Электронный ресурс] // Под ред. И. Королева. – М.: ЗАО "ЛУКойл информ", 1998. – Режим доступа: CD-версия.

67. Ильин М. Двойственность идейной ситуации в России // Полис. – 1997. – №3. – С.35-36.
68. Ідеологія державотворення в Україні: історія і сучасність: Матеріали науково-практична конференція 22-23 листопада 1996 р. / НАН України; Інститут держави і права ім. В.М.Корецького / Ю.С. Шемшученко (ред.). – К.: Генеза, 1997. – 429 с.
69. Ідеологія державотворення і суспільствознавча наука: Тези доповідей на Всеукраїнській науково-теоретичній конференції, присвяченій 10-річчю незалежності України, 31 травня 2001 р. / Інститут вищої освіти АПН України; Запорізький держ. ун-т / В.І. Воловик (голов. ред.). – Запоріжжя: Просвіта, 2001. – 358 с.
70. Ісаєвич Я. Минуле, сучасне і майбутнє народу: проблеми спадкоємності української культури в творчості Шевченка // Записки Наукового товариства імені Тараса Шевченка. – Львів, 1990. – Том ССXXXI. – С. 114-138
71. Капустин Б.Г. Идеология и политика в посткоммунистической России. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 258 с.
72. Карабущенко П.Л. Политика, идеология, элита. – Астрахань: АСИ, 2000. – 248 с.
73. Кара-Мурза С.Г. Идеология и мать ее наука. – М.: Эксмо, 2002. – 254 с.
74. Касьянов Г. Теорія нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
75. Касьянов Г. Український націоналізм: спроба переосмислення // Віче. – 1997. – №1. – С. 14-21.
76. Катаев С. Консервативні та модернізаційні компоненти соціокультурної трансформації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 2. – С. 70-79.
77. Катаев С. Трансформація сучасного українського суспільства: постмодерністський контекст // Людина і політика. – 1999. – № 3. – С. 30-39.
78. Кафарський В. Нація і держава: Культура, Ідеологія, Духовність. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 336 с.

79. Качковский Лесь. Что кроется за термином "Европейский выбор?" // День. – 2000. – № 153. – С. 4
80. Кессиди Ф.К. Глобализация и культурная идентичность // Вопросы философии, 2003. – № 1. – С. 80-88
81. Кісь Р. Аспекти національної ідеї. – К.: Юкас, 1997. – 153 с.
82. Козловець М.А. Ідеологія як фактор консолідації суспільства // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. – 2004. – № 18. – С. 35-39.
83. Комов В. Не шукайте державної ідеології. Відповідь на статтю "Чи потрібна в Україні державна ідеологія?" // День. – 2000. – №181. – С. 6
84. Кондратьева Т.С. Актуальные проблемы Западной Европы: экономика, политика, идеология. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – 341 с.
85. Константинов В.Ф. Социология и идеология. – М.: Наука, 1969 – 467 С.
86. Консолідація суспільства і відповідальність еліт в умовах виборчого процесу 2006 р. в Україні / За ред, С. Мітряєвої. – Ужгород: Ліра, 2006. – 100 с.
87. Косолапов Н.А. Интегративная психология для России: интеллектуальный и политический вызов // Вопросы философии. – 1994. – №1. – С. 30-39
88. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. 2-ге вид. – К.: Видавництво "Києво-Могилянська академія" 2007. – 32 с.
89. Костюк К. Социальная этика в постидеологическую эпоху [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.civitasdei.boom.ru/101.htm. – Заголовок з екрану.
90. Кочетков А.А., Кочетков А.П. Нужна ли России идеология в XXI веке? – М.: ЭДАС-Информ, 2004. – 212 с.
91. Красин Ю. Гражданско-нравственное возрождение общества // Полис. – 1997. – №3. – С. 27-29.

92. Кузнецов В.Н. Российская идеология 21: Опыт социологического исследования формирования российской идеологии 21 века. – М.: Книга и бизнес, 2004. – 552 с.
93. Курас І. Ф., Рудич Ф. М., Балабан Р. В. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку. – К.: Парламентське вид-во, 2002. – 326 с.
94. Кутырев В.А. Современное социальное познание: Общенаучные методы и их взаимодействие. – М.: Мысль, 1988. – 202 с.
95. Левада Ю.А. Десять лет перемен в сознании человека. // Общественные науки и современность. – 1999. – №5. С. 28-44.
96. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 287 с.
97. Леонова В.В. Економічна глобалізація: сучасні тенденції та перспективи: доповідь на міжнародній науковій студентській інтернет-конференції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kneu.kiev.ua. – Заголовок з екрану
98. Леонтович В. История либерализма в России. – М.: "Русский путь", 1995. – 550 с.
99. Лепешко Б.М. Философия. Идеология. Культура. – Брест : Брест. типография, 2001. – 281 с.
100. Лісовий В.С. Культура – ідеологія – політика. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1997. – 352 с.
101. Лукичев П.Н. Идеология европейского Возрождения. – Новочеркасск: Южно-Российский государственный технический университет, 2000. – 192 с.
102. Лукьянов И.С. Отношения идеологии: Собственность. Идеология. Право. Власть. – Владивосток: Дальнаука, 2000. – 314 с.
103. Майхрович А.С. Идеология: сущность, назначение, возможности. – Минск: Право и экономика, 2001. – 78 с.

104. Макаренко В.П. Главные идеологии современности – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. 480 с.
105. Максименко В. Глобализация риторика, идеология, реальность [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/analit/globalisation.htm>. – Заголовок з екрану.
106. Максименко В. Призрак глобализма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/analit/globalisation.htm>. – Заголовок з екрану.
107. Малинова О.Ю. Концепт идеологии в современных политических исследованиях // Политическая идеология в современном мире / Ред. О.Ю.Малинова. – М.: РАН ИНИОН, 2004. – С. 6-24.
108. Малинова О.Ю. Либерализм в политическом спектре России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.yabloko.ru/Publ/Liber/olga.html>. – Заголовок з екрану.
109. Малюк А. Майбутнє глобальної системи з точки зору світ-системного аналізу // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 2. – С. 190-196.
110. Манхейм К. Идеология и утопия // Карл Манхейм. Диагноз нашего времени. – М.: Юрист, 1994. – С. 7-276.
111. Медведчук В.В. Дух і принципи соціал-демократії. – К.: Основні цінності, 2000. – 200 с.
112. Медведчук В. В. Сучасна українська національна ідея і питання державотворення. К.: Україна, 1997. – 170 с.
113. Мельвиль А.Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам // Полис. – 1997. – № 6. – С. 32-38.
114. Мигул І. Політичні ідеології: порівняльний аналіз. – К.: Фонд "Українська перспектива", 1997. – 52 с.
115. Михайленко М. Українська ідея: спроба спіймати хвилю // День. – 2004. – №15. – С. 6.

116. Михальченко М.І. Українська національна ідея як регулятивна сила в загальнодержавному і регіональному масштабах // Регіональні версії української національної ідеї: спільне та відмінне. Збірник статей / За ред. О. М. Майбороди. – К.: Світогляд, 2005. – 186 с. – С. 9-35
117. Михальченко Н. Возможна ли интегративная идеология в Украине? // Социология: теория, методы, маркетинг. – 1998. – №6. – С. 195-203.
118. Михальченко Н.И. Политическая идеология как форма общественного сознания. – К.: Наука, 1981. – 263 с.
119. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАНУ, 2001. – 440 с.
120. Михеев В.М. Идеология: размышления и выводы. – Минск: ОДО "Тонпик", 2004. – 316 с.
121. Міщенко М.Д. Ідеологія, соціальна міфологія та трансформаційні процеси в українському суспільстві. – К.: Національний ін-т стратегічних досліджень, 1998. – 101 с.
122. Мор Т. Утопия. – Пер. с лат. Ю. М. Каган. – М.: Наука, 1978 – 414 с.
123. Музыкантский А., Яковенко И. Украина: интеграция в Европу как цивилизационный проект // Новая газета. – 2005. – № 52 (3448). – С. 4.
124. Нарочницкая Н. Россия и Запад в новых геополитических реальностях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/info/narochnitskaya.htm>. – Заголовок з екрану
125. Нарочницкая Н. Россия, СНГ и Запад: часть 1. Идеология и история как факторы географии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pravoslavie.ru/analit/global/index.htm>. – Заголовок з екрану
126. Наурзбаева А. Круги финализма [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.samal.kz/tamyr99/12.html. – Заголовок з екрану
127. Недюха М.П. Системний аналіз історичних типів європейської ідеології. – Ірпінь, 2001. – 193 с.
128. Новакова О. Методологічні аспекти дослідження сучасного суспільно-політичного розвитку // Теорія політики. – 2003. – №2 [Електронний ре-

- сурс]. – Режим доступу: <http://www.lp-ua.info/2003/209.php>. – Заголовок з екрану
129. Нэмо Ф. Либерализм // Опыт словаря нового мышления. Под общей редакцией Ю.Афанасьева и М.Ферро. М.:Прогресс, 1989. – 463 с. – С. 263-264.
130. Ожеван М. Українська національна ідея чи культурна політика наздоганяючої модернізації // Стратегічна панорама. – 2000. – С. 1-19.
131. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – 20-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1988. – 750 с.
132. Паніна Н. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 93 с.
133. Павловський М.А. Ідеологія прогресивних реформ для України. – К.: Техніка, 1998. – 56 с.
134. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование в условиях стратегической нестабильности. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – 271 с.
135. Пантин И.К. Проблема самоопределения России: историческое измерение. // Вопросы философии. – 1999. – №10. – С. 31-43.
136. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій) на виборах народних депутатів України 26 березня 2006 року: Матеріали офіційного сайту Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/vnd2006/w6p001.html>. – Заголовок з екрану
137. Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій) на позачергових виборах народних депутатів України 30 вересня 2007 року: Матеріали офіційного сайту Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/vnd2007/w7p001.html>. – Заголовок з екрану
138. Пірен М., Смагін І. Національна ідея – стрижнева основа інтегративної суспільної ідеології в Україні // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. – 1999 – № 2. – С. 117-123.

139. Пірен М.І. Ідеологічний плюралізм в Україні як чинник демократизації суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dep.kiev.ua/confer/Conference%202002/Section%2006/Piren.pdf>. – Заголовок з екрану.
140. Політологія. Курс лекцій / Под ред. проф. М.Н.Марченко. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗЕРЦАЛО, 2001. – 608 с.
141. Політологія / За ред. О.В.Бабкіної, В.П.Горбатенка. – К.: Академія, 2002. – 528 с.
142. Політологія: Навчально-методичний комплекс / За ред. проф. Ф.М. Кирилюка. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 704 с.
143. Попов М.Ю. В поиске идеологии консолидации // Социс. – 2004. – №10. – С. 98-117.
144. Програма "Україна – 2010". Консолідація українського суспільства: реалії, перспективи / Українська академія державного управління при Президентіві України / В.М. Князев (ред. кол.), В.А. Шахов (уклад.). – К., 1999. – 200 с.
145. Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: Матеріали методологічного семінару Академії педагогічних наук України, 12 листопада 1998 року / АПН України; Інститут соціальної та політичної психології / В.Г.Кремень (ред.). – К.: Гнозис, 1998. – 604 с.
146. Пугачев В.П. Політологія. – М.: Эксмо, 2003. – 378 с.
147. Ребкало В., Обушний М., Майборода О. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні. – К.: Вид-во УАДУ, 1996. – 116 с.
148. Ребкало В.А. Національна держава. Втеча від самоприниження // Віче. – 1995. – №6. – С.22-38.
149. Риженко Є.С. Актуальні проблеми розбудови інтегративної ідеології в Україні // Нова парадигма. – 2002. – Випуск 24. – С. 81-84.
150. Риженко Є.С. Інтегративна ідеологія як мобілізаційний фактор процесів державотворення // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Серія "Політологія" – 2006. – № 76-79. – С. 62-64

151. Риженко Є.С. Розбудова інтегративної ідеології в Україні в контексті глобалізації // Держава і право. – 2005. – Випуск 27. – С. 677-682.
152. Риженко Є.С. Сучасні дослідження феномену ідеології // Політологічний вісник. – 2005. – № 18. – С. 110-118.
153. Рікер П. Ідеологія та утопія. – К.: Дух і літера, 2005. – 386 с.
154. Ручка А.О. Варіації національно-просторових ідентичностей // Соціокультурні ідентичності та практики / Під ред. А. Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – С.156–164.
155. Рябов А. Интегративная идеология и модернизация современной России // Свободная мысль. – 1992. – № 15. – С.58-69.
156. Савеленок Е. Краткая история понятия "идеология" в период с начала XIX века [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.odn.ru/odn/jan01/mater1_jan01.shtml.
157. Салмин А.М. Национальная идея: история, идеология, миф. – М.: Современная экономика и право, 2004. – 468 с.
158. Ситник П., Дербак А. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні. – К.: НІСД, 2004. – С. 161-184.
159. Смагін І.І. Інтегративна ідеологія та її роль у системі адміністративного реформування. Автореф. дис. канд. наук. з державного управління – К., 2002. – 24 с.
160. Смагін І.І. Проблеми ідеології в контексті адміністративної реформи // Вісник УАДУ. – 2001. – №1. – С.276-284.
161. Скокова Л. Виміри відкритості сучасного українського суспільства // Соціокультурні ідентичності та практики / За ред. А. Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – С. 165-180
162. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. – К.: К.І.С., 2004. – 170 с.
163. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М.Прохоров. – 4-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1988. – 1600 с.
164. Современный политологический словарь. – М.: NOTA BENE, 2000. – 564 с.

165. Соловей Т., Соловей В. Каким может быть процесс возникновения идеи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.indem.ru/ni/114.htm.
166. Соловьев А.И. Идеология и культура: политические оппоненты современной эпохи // Политическая идеология в современном мире / Ред. О.Ю.Малинова. – М.: РАН ИНИОН, 2004. – С. 32-44.
167. Соловьев А.И. Политическая идеология: логика исторической эволюции // Полис. – 2001. – №2. – С.5-23
168. Сорокин П. Главные тенденции нашего времени. – М.: Наука, 1997. – 351 с.
169. Сорокин П. Социологические теории современности. – М.: ИНИОН, 1992. – 193 с.
170. Социальная траектория реформируемой России: Исследования Новосибирской экономико-социологической школы / Отв. ред. Т.И. Заславская, З.И. Калугина. Новосибирск: Наука, 1999. – 274 с.
171. Степико М. Консолідація українського суспільства: феномен та чинники // Українознавство. – 2006. – №2. – С. 189-193.
172. Стратегія інтеграції України до Європейського союзу // Затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/846.htm>.
173. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка. — К.: НІСД, 2002. — 864 с.
174. Таран В.О. Идеология переходного общества: (социально-философский анализ идеологического процесса в пострадянській Україні). – Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 2000. – 316 с.
175. Томпсон Д.Б. Идеология и современная культура: Критическая социальная теория в эру массовых коммуникаций. – М.: ИНИОН, 1992. – 28 с.
176. Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти // Фундаментальні орієнтири науки. – К.: Вид. дім "Академперіодика", 2005. – 357 с.

177. Турен Ален. Социальные движения. Революция. Демократия // Свободная мысль. – 1991. – №14. – С. 27-39.
178. Туренко В. Політичне насильство в українському націоналізмі // Нова політика. – 2001. – №3. – С. 37-40.
179. Удовенко Г. На зламі тисячоліть постала Україна вівки віків // Новітня Україна 1991-2001 (роздуми видатних сучасників): кол. моногр. / За заг. ред. М.Ф.Головатого, Г.В.Щокіна. – К.: МАУП, 2001. – С. 109-136.
180. Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь. – К.: НІСД, 2007. – 264 с.
181. Українське суспільство 1994-2004. Моніторинг соціальних змін / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – К.: Ін-т соціології НАНУ, 2004. – 705 с.
182. Уледов А.К. Общественная психология и идеология. – М.: Мысль, 1985. – 268 с.
183. Ульянов Н.И. Украинский сепаратизм: идеологические истоки самостоятельности. – М.: Эксмо: Алгоритм, 2004. – 416 с.
184. Уолтц К. Глобализация и американская мощь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.russ.ru/politics/meta/20010212.html>. – Заголовок з екрану.
185. Фесенко В. Від політичного роз'єднання до стратегії інтеграції українського суспільства // Всеукраїнська експертна мережа. – 23.01.2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.experts.in.ua/analytics/document19979.shtml>. – Заголовок з екрану
186. Философский словарь / Под ред. И.Т.Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1986. – 590 с.
187. Фридман М, Хайек Ф. О свободе. – М.: Социум, 2003. – 182 с.
188. Хакен Г. Синергетика. – М.: Мир, 1985. – 404 с.
189. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – №1. – С. 33-48.
190. Хевеши М.А. Толковый словарь идеологических и политических терминов советского периода. – М.: Международные отношения, 2002. – 160 с.

191. Хорина Г.П. идеология как феномен культуры. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 225 с.
192. Хуснутдінов О.Я. Процес формування громадянського суспільства в Україні як передумова становлення правової держави // Вісник УАДУ. – 2001. – № 2. – Ч. II. – С. 233-241.
193. Центральна виборча комісія України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>.
194. Чигирин Ю.Ю. Політична ідеологія: минуле, сучасне. – К.: ДП "Видавництво "Зовнішня торгівля", 2004. – 45 с.
195. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция. – М.: Международные отношения, 2003. – 400 с.
196. Шляхи консолідації українського суспільства: Матеріали круглого столу. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 2005. – 146 с.
197. Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования. – М., ИНФРА-М, 2000. – 368 с.
198. Юрченко М.В. Актуальность преподавания теории идеологии студентам-политологам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kubsu.ru.
199. Ядов В.А. Идеология как форма духовной деятельности общества. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1961. – 122 с.
200. Яскевич Я.С. Основы идеологии белорусского государства: Вопросы и ответы. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 304 с.
201. Abercrombie N., Hill S., Turner B.S. The dominant ideology thesis. – L.: Allen & Unwin. Rootes, C.A., 1980. – 475 p.
202. Bell D. the end of ideology. On the exhaustion of political ideas in the fifties. – Cambridge, 1998. – 398 p.
203. Eagleton T. Ideology. An introduction. – London: Verso, 1996. – 242 p.
204. Freedен M. Editorial: Political ideology at century's end // J. of polit. ideologies. – Oxford, 2000. – Vol. 5, № 1. – P. 6-29.

205. Freedman M. Ideologies and political theory: A conceptual approach. – Oxford, 1996. – 411 p.
206. Gray J. Liberalisms: Essays in Political Philosophy. London: Routledge, 1990. – 314 p.
207. Ideology and discontent / Ed. by Apter D.E. – Glencoe, 1964. – 221 p.
208. Kenneth M., Delbear K., Medcalf Z. The rising Stars: Neoliberalism and Neoconservatism // Political issues in America today. – Manchester: Metropolitan, 1991. – 283 p. – P. 97-114.
209. Koerner K. Liberalism and its Critics. – New York: St. Martin's Press, 1985. – 396 p.
210. Lane R. Political ideology: Why the American common man believe what he does. – N.Y.: The Free Press of Glencoe, 1963. 509 p.
211. Lemberg Eugen, Ideologie und Gesellschaft. – Stuttgart: Verbesserte Auflage, 1974. – 350 p.
212. Macridis R., Hulstung M. Contemporary Political Ideologies: Movements and Regimes. Sixth Edition. New York: HarperCollins, 1996. – 335 p.
213. Nisbet R. Conservatism: Dream and Reality. – Milton Keynes: Open University Press, 1986. – 348 p.
214. Quade E. Analysis for Public Decisions. – Amsterdam and New York: North-Holland, 1982. – 380 p.
215. Ricoeur P. Lectures on ideology and Utopia. – New York: Columbia University Press – 381 p.
216. Rustow Dankwart. Transitions to Democracy // Comparative Politics. – 1970 – № 2-3. – P. 357-363.
217. Sargent Lyman Tower. Contemporary political ideologies. 13th edition. – Belmont: Wadsworth Publishing Co., 2006. – 312 p.
218. Van Dijk, T. A. Ideology: A multidisciplinary approach. – London: Sage, 1998. – 435 p.

Алгоритм прогнозу розбудови інтегративної ідеології в Україні на 2008-2012 рр.

Формулювання мети та завдань прогнозу.

Мета прогнозу – проаналізувати можливість створення інтегративної ідеології в Україні в період з 2008 по 2012 рік.

Завдання прогнозу:

- показати існуючі альтернативи розвитку українського суспільства;
- проаналізувати стан української ідеології в реальних умовах;
- зробити висновки щодо можливості створення інтегративної ідеології в Україні протягом найближчих 5 років (2008-2012 рр.).

Формулювання інформаційного поля: підбір вхідної інформації по складу і якості.

Вхідною інформацією для прогнозу буде сучасний стан українського суспільства (особливо, його політичної сфери), наочним проявом якого стали результати парламентських виборів в Україні 2006 року та дострокових парламентських виборів 2007 року.

Ретроспективний і поточний аналіз функціонування системи ідеології в Україні. Ретроспективний аналіз було зроблено в першому, а поточний – у другому розділі.

Прогнозування бажаних і можливих вихідних показників. Вихідними показниками при прогнозуванні можливостей та сценаріїв формування інтегративної ідеології в сучасній Україні став рівень консолідованості українського суспільства, де кінцеві результати розташовані на осі від інтеграції до дезінтеграції, і, залежно від того, яким шляхом будуть розвиватися події, можна виділити за рівнем "оптимістичності/песимістичності" та за ймовірністю настання різні варіанти розвитку подій.

Формулювання інформаційного поля для висновків та оформлення самих висновків зроблене в третьому розділі роботи.

Оцінка надійності прогнозу.

Політичні процеси важко піддаються прогнозуванню. Проте, завдяки використанню наукового підходу та методології сценаріотехніки розроблений прогноз є надійним в своїх основних висновках, оскільки він заснований на реальних фактах, аналізі як ретроспективного, так і перспективного стану проблеми та чіткому алгоритмі прогнозування.

ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПОРТРЕТИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

	Партія регіонів	«Батьківщина»	Народний союз «Наша Україна» *	КПУ	СПУ	Народна партія	ПСПУ
За регіональною ознакою (% прихильників партії, які проживають у відпов. одному регіоні)	Схід — 62%; Південь — 21 % Центр — 15% Захід — 2%	Центр — 45% Захід — 34% Схід — 18% Південь — 3%	Захід — 41% Центр — 33% Схід — 13% Південь — 13%	Центр — 44% Схід — 36% Південь — 17% Захід — 3%	Центр — 55% Захід — 19% Схід — 15% Південь — 11%	Центр — 42% Захід — 25% Схід — 24% Південь — 9%	Схід — 51% Південь — 39% Центр — 8% Захід — 2%
За віком (відносно найбільша частина прихильників)	від 55 років (39,5%)	до 34 років — 38%	усі вікові групи представлені рівномірно	від 55 років — 78%	від 55 років — 54%	35—54 роки — 48%	35—54 роки — 46%
За типом поселення (% прихильників партії — жителів міста/села)	місто — 63% село — 37%	місто — 70% село — 30%	місто — 75% село — 25%	місто — 53% село — 47%	місто — 74% село — 26%	місто — 61% село — 39%	місто — 63% село — 37%
За відношенням себе до соціального класу	середній — 41% нижчий — 41% вищий — 1%	середній — 52% нижчий — 38% вищий — 1%	середній — 49% нижчий — 40% вищий — 1%	нижчий — 57% середній — 11% вищий — 1%	нижчий — 55% середній — 39% вищий — 0	середній — 49% нижчий — 44% вищий — 3%	середній — 43% нижчий — 37% вищий — 0
За оцінкою розвитку ролі в Україні (події в Україні розвиваються у правильно/неправильно му напрямі)	у неправильно му — 83% у правильно му — 5%	у неправильно му — 48% у правильно му — 29%	у правильно му — 47% у неправильно му — 25%	у неправильно му — 76% у правильно му — 10%	у неправильно му — 58% у правильно му — 20%	у неправильно му — 61% у правильно му — 17%	у неправильно му — 92% у правильно му — 4%
За ознакою голосування на виборах 2002	КПУ — 12% «За єдину Україну!» — 11% СДПУ(о) — 5% ПСПУ — 5%	«Наша Україна» — 26% БЮТ — 21%	«Наша Україна» — 43% БЮТ — 4%	КПУ — 65% СПУ — 5% ПСПУ — 3%	СПУ — 41% «Наша Україна» — 12% КПУ — 5%	«Наша Україна» — 23% «За єдину Україну!» — 11% КПУ — 7%	ПСПУ — 37% КПУ — 6% «За єдину Україну!» — 4% СПУ — 2%
За ознакою голосування на виборах 2004	92% — за В. Януковича 2% — за В. Ющенко	86% — за В. Ющенко 5% — за В. Януковича 4% — проти обох кандидатів	88% — за В. Ющенко 3% — за В. Януковича 2% — проти обох кандидатів	58% — за В. Януковича 13% — проти обох кандидатів 11% — за В. Ющенко	70% — за В. Ющенко 8% — за В. Януковича 12% — проти обох кандидатів	72% — за В. Ющенко 17% — за В. Януковича 8% — проти обох кандидатів	74% — за В. Януковича 6% — за В. Ющенко 6% — проти обох кандидатів
За ідейно-політичними орієнтаціями	34% — прихильники політичного напрямку, який влючає ідеї возз'єднання України з Росією	35% — прихильники національно-демократичного напрямку	37% — прихильники національно-демократичного напрямку	76% — прихильники комуністичного напрямку 9% — напрямку, який влючає ідеї возз'єднання України з Росією	61% — прихильники соціалістично-політичного напрямку 9% — соціал-демократичного	18% — прихильники національно-демократичного напрямку 10% — соціал-демократичного 7% — соціалістичного	40% — прихильники напрямку, що влючає ідеї возз'єднання України з Росією 20% — соціалістичного напрямку 10% — комуністичного напрямку
За рівнем поінформованості про діяльність політичних партій (вважають себе поінформованими/непоінформованими)	непоінформовані — 55% поінформовані — 26%	непоінформовані — 53% поінформовані — 28%	непоінформовані — 53% поінформовані — 29%	поінформовані — 44% непоінформовані — 44%	непоінформовані — 50% поінформовані — 30%	непоінформовані — 52% поінформовані — 28%	непоінформовані — 56% поінформовані — 20%
За характером очікувань від виборів 2006 (після виборів ситуація...)	залишиться без змін — 36% погіршиться — 15% покращиться — 11%	ситуація залишиться без змін — 36% покращиться — 33% погіршиться — 3%	залишиться без змін — 34% покращиться — 34% погіршиться — 4%	залишиться без змін — 34% погіршиться — 17% покращиться — 15%	залишиться без змін — 42% покращиться — 19% погіршиться — 5%	залишиться без змін — 39% покращиться — 21% погіршиться — 10%	залишиться без змін — 45% покращиться — 16% погіршиться — 8%
За мотивацією наміру голосувати за партію (чи блок, до якого вона входить) на виборах 2006	позитивне ставлення до попередньої діяльності партії — 35% відповідність ідеології партії власним поглядам — 20% симпатія до лідера партії — 15%	позитивне ставлення до попередньої діяльності партії — 23% відповідність ідеології партії власним поглядам — 18%	відповідність ідеології власним поглядам — 25% симпатія до лідера — 19% позитивне ставлення до попередньої діяльності — 18%	відповідність ідеології власним поглядам — 40% позитивне ставлення до попередньої діяльності партії — 26% симпатія до лідера — 10%	відповідність ідеології власним поглядам — 25% симпатія до лідера — 23% позитивне ставлення до попередньої діяльності партії — 21%	симпатія до лідера — 30% відповідність ідеології власним поглядам — 26% позитивне ставлення до попередньої діяльності партії — 24%	відповідність ідеології власним поглядам — 26% позитивне ставлення до попередньої діяльності партії — 24% симпатія до лідера — 16%
Найбільш актуальні для прихильників партії теми виборчої кампанії 2006	боротьба з бідністю створення нових робочих місць забезпечення доступності якості освіти і медичного обслуговування приєднання України до союзу Росії і Білорусі надання російській мові статусу у другій державній	створення нових робочих місць боротьба з корупцією боротьба з бідністю забезпечення доступності якості освіти і медичного обслуговування підвищення рівня культури і духовності суспільства	створення нових робочих місць боротьба з бідністю боротьба з корупцією забезпечення доступності якості освіти і медичного обслуговування підвищення рівня культури і духовності суспільства	боротьба з бідністю створення нових робочих місць забезпечення якості освіти і медичного обслуговування боротьба з корупцією приєднання України до союзу Росії і Білорусі	боротьба з бідністю створення нових робочих місць забезпечення доступності якості освіти і медичного обслуговування боротьба з корупцією підвищення рівня культури і духовності суспільства	боротьба з бідністю створення нових робочих місць забезпечення доступності якості освіти і медичного обслуговування боротьба з корупцією приєднання України до союзу Росії і Білорусі	забезпечення доступності якості освіти і медичного обслуговування боротьба з бідністю створення нових робочих місць боротьба з корупцією приєднання України до союзу Росії і Білорусі

* з 2007 року — блок «Наша Україна – Народна Самооборона»

ДОДАТОК В

Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій) на виборах народних депутатів України 26 березня 2006 року [136].

№	Партія (блок)	% ЗА	Голосів ЗА	Мандатів
1	Партія регіонів	32.12	8 144 485	186
2	"Блок Юлії Тимошенко"	22.27	5 648 345	129
3	Блок "НАША УКРАЇНА"	13.94	3 536 459	81
4	Соціалістична партія України	5.67	1 439 624	33
5	Комуністична партія України	3.66	928 501	21
6	Блок Наталії Вітренко "Народна опозиція"	2.93	743 125	
7	"Народний блок Литвина"	2.43	618 060	
8	Український Народний Блок Костенка і Плюща	1.87	475 636	
9	Партія "Віче"	1.74	443 559	
10	"Громадянський блок ПОРА-ПРП"	1.47	372 931	
11	"Опозиційний блок НЕ ТАК!"	1.01	256 836	
12	Партія "Відродження"	0.96	244 862	
13	"Блок ЮРІЯ КАРМАЗІНА"	0.65	165 820	
14	Партія Зелених України	0.54	137 845	
15	Блок НДП	0.49	126 741	
16	Політична партія "Партія екологічного порятунку "ЕКО+25%"	0.47	120 107	
17	Українська партія "Зелена планета"	0.38	96 746	
18	Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	0.37	94 747	
19	Селянська партія України	0.32	81 397	
20	"Блок Лазаренка"	0.31	80 521	
21	Партія національно-економічного розвитку України	0.23	60 162	
22	Виборчий блок політичних партій "ЗА СОЮЗ"	0.20	53 213	
23	Партія Пенсіонерів України	0.20	51 099	
24	"Виборчий блок "Держава – Трудовий Союз"	0.14	36 562	
25	Політична партія "Третя Сила"	0.13	35 196	
26	Народний Рух України за єдність	0.13	34 728	
27	Політична партія України "Партія політики ПУТІНА"	0.12	32 079	
28	Всеукраїнська партія Народної Довіри	0.12	30 445	
29	Українська партія честі, боротьби з корупцією та організованою злочинністю	0.11	28 898	
30	Партія патріотичних сил України	0.10	26 627	
31	Українська Консервативна партія	0.10	25 574	
32	Політична партія "Трудова Україна"	0.09	25 094	
33	Виборчий блок "Влада народу"	0.09	25 032	
34	Соціально-екологічна партія "Союз. Чорнобиль. Україна."	0.09	24 033	
35	Соціально-Християнська Партія	0.09	23 557	
36	Виборчий блок: "Блок Бориса Олійника та Михайла Сироти"	0.08	22 126	
37	"Виборчий блок "Євген Марчук – "Єдність"	0.06	17 037	
38	Українська Національна Асамблея	0.06	16 632	
39	Партія Соціального Захисту	0.05	15 024	
40	"Блок Безпартійних "Сонце"	0.05	13 009	
41	Всеукраїнська партія "Нова Сила"	0.05	12 820	
42	Блок "Патріоти України"	0.05	12 725	
43	Ліберальна партія України	0.04	12 104	
44	Політична партія "Європейська столиця"	0.04	12 042	
45	Політична партія "Вперед, Україно!"	0.02	6 970	

Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій) на позачергових виборах народних депутатів України 30 вересня 2007 року [137].

№	Партія (блок)	% ЗА	Голосів ЗА	Мандатів
1	Партія регіонів	34.37	8 013 895	175
2	"Блок Юлії Тимошенко"	30.71	7 162 193	156
3	Блок "НАША УКРАЇНА – НАРОДНА САМООБОРОНА"	14.15	3 301 282	72
4	Комуністична партія України	5.39	1 257 291	27
5	"Блок Литвина"	3.96	924 538	20
6	Соціалістична партія України	2.86	668 234	
7	Прогресивна соціалістична партія України	1.32	309 008	
8	Всеукраїнське об'єднання "Свобода"	0.76	178 660	
9	Партія Зелених України	0.40	94 505	
10	Виборчий блок Людмили Супрун – Український регіональний актив (УРА)	0.34	80 944	
11	Комуністична партія України (оновлена)	0.29	68 602	
12	Партія Вільних Демократів	0.21	50 852	
13	"Блок партії пенсіонерів України"	0.14	34 845	
14	Партія національно-економічного розвитку України	0.14	33 489	
15	"Український Народний Блок"	0.12	28 414	
16	Селянський Блок "Аграрна Україна"	0.11	25 675	
17	Блок "Християнський блок"	0.10	24 597	
18	Виборчий блок політичних партій "КУЧМА" (Конституція – Україна – Честь – Мир – Антифашизм)	0.10	23 676	
19	Блок "Всеукраїнська громада"	0.05	12 327	
20	Всеукраїнська партія Народної Довіри	0.02	5 342	